

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра міжнародного, європейського права та цивільно-правових дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

Зі спеціальності 081 «Право»

**Тема: «Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства:
порівняльно-правовий аналіз»**

Завідувач кафедри _____ к.ю.н. Завгородня В.М.
(підпис)

Керівник проекту _____ к.ю.н. Завгородня В.М.
(підпис)

Виконавець

студент групи Ю.м.-71 _____ Фурс С.І.
(підпис)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ І ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА.....	10
1.1. Поняття забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства	10
1.2. Виникнення та розвиток інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства	23
1.3. Міжнародні стандарти у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства	35
1.4. Принципи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.....	39
РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА.....	51
2.1. Процесуальні заходи забезпечення безпеки	51
2.2. Позапроцесуальні (спеціальні) заходи забезпечення безпеки.....	64
2.3. Процедура застосування заходів забезпечення безпеки.....	75
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ СВИДКІВ ТА ПОТЕРПІЛИХ В РАМКАХ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА	83
3.1. Комплексне вдосконалення нормативно-правового регулювання інституту забезпечення безпеки в Україні.....	83
3.2. Вдосконалення кримінального покарання за злочини у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.....	101
ВИСНОВКИ	111
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	118

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

WITSEC – United States Federal Witness Protection Program;

Базовий закон – Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» 1993 р.;

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини;

КК – Кримінальний кодекс;

КМРЄ – Комітет Міністрів Ради Європи;

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс;

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення;

НСЗС – Національна служба захисту свідків;

ООН – Організація Об'єднаних Націй;

ПЗС – Програма захисту свідків;

РБ – Республіка Білорусь;

РЄ – Рада Європи;

РК – Республіка Казахстан;

РФ – Російська федерація;

США – Сполучені Штати Америки;

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина.

ВСТУП

На сьогоднішньому етапі розвитку суспільних відносин в Україні та світі гостро стоїть питання боротьби з організованою злочинністю, тероризмом та корупційними злочинами. В рамках відповідних кримінальних проваджень проводяться різні слідчі-розшукові дії, мета яких — отримання достовірних відомостей та фактів про обставини злочину. Найбільшу користь для слідства в цьому випадку приносить свідок, який безпосередньо сприймав обставини злочину. Цей факт призводить до того, що відповідні злочинні угруповання вчиняють тиск на свідків, погрожуючи їм чи їх близьким. Зважаючи на інтереси слідства, а, також, що Конституція України в ст. 3 проголошує людину, її життя та здоров'я, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю, необхідним є забезпечення безпеки свідкам, потерпілим та іншим особам в рамках відповідного правового інституту. Наявний в Україні інститут забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства є недостатньо ефективним, використання зарубіжного досвіду та рекомендацій міжнародних організацій з приводу цього явища дозволять вичленити наявні проблеми та розробити шляхи їх подолання.

Дослідженням вказаної проблеми в різний час займалися такі вчені як В.С. Зеленецький та М.В. Куркін, на дисертаційному та монографічному рівні відповідно. Окремі питання інституту захисту учасників кримінального судочинства досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: М.Ю. Азаров, А.Н. Ахпанов, В.П. Бахін, В.І. Бояров, Л.В. Брусніцин, В.К. Весельський, В.В. Войников, В.І. Галаган, В.В. Гевко, О.В. Гогусь, О.О. Гриньків, Ю.В. Гуцуляк, О.Ю. Єпіхін, Є.В. Жаріков, О.О. Зайцев, Н.С. Карпов, Є.Є. Кондратьєв, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, А.О. Ляш, В.Т. Маляренко, М.В. Новикова, М.А. Орлеан, Т.І. Панасюк, Н.В. Пелипенко, М.А. Погорецький, К.О. Ромодановський, С.М. Стахівський, А.А. Тимошенко, Р.Р. Трагнюк, В.М. Тертишник, О.В. Усенко, В.Я. Шапакидзе,

Л.М. Шестопалова, С.П. Щерба, А.А. Юнусов, С.О. Янін та ін. Проте, не зважаючи на масивний перелік дослідників, існує необхідність в подальшому опрацюванні зарубіжного досвіду, зокрема, країн ЄС, з подальшим виробленням рекомендацій з вдосконалення національного законодавства. Це зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою роботи є порівняльно-правовий аналіз та вироблення рекомендацій, практичних положень для вдосконалення вітчизняного інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, зокрема, шляхом внесення змін до базового закону, кримінального процесуального законодавства та положень, що визначають діяльність уповноважених органів в цілях приведення їх до вимог міжнародних стандартів. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- визначення поняття, мети, завдань і принципів інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства;
- дослідити зарубіжний досвід організації відповідного інституту в рамках різних правових систем;
- проаналізувати стандарти та рекомендації європейських міжнародних регіональних організацій, визначити відповідність українського законодавства названим вимогам;
- визначити особливості правового регулювання, характеристику заходів забезпечення безпеки в США та інших провідних державах і країнах Європи;
- сформулювати конкретні пропозиції по вдосконаленню вітчизняного кримінально-процесуального законодавства та базового закону, яким регулюються відносини щодо захисту учасників кримінального судочинства;
- запропонувати шляхи усунення виявлених недоліків;
- зробити висновки про можливість впровадження комплексної системи захисту свідків та інших учасників кримінального судочинства, відомої як Програма захисту свідків — ПЗС, в Україні.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають в процесі застосування заходів забезпечення безпеки до учасників кримінального судочинства, зокрема, свідків та потерпілих.

Предметом дослідження є комплексний інститут забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, зарубіжний досвід та практика його застосування, нормативно-правові акти України та зарубіжних держав, що регулюють вказаний інститут, міжнародно-правові акти та стандарти в сфері забезпечення безпеки, також, власне, заходи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Методологічну основу дослідження становить сукупність методів, яка визначається метою роботи та поставленими завданнями. Діалектичний метод використаний для пізнання відносин, які пов'язані із забезпеченням безпеки, як цілісного явища, що має свої складові. Аналітичний і логічний методи дозволили здійснити відбір та аналіз інформації за темою дослідження, сформуванню категоріальний апарат роботи та з'ясувати і тлумачити норми законодавства. Історично-правовий метод сприяв визначенню розвитку досліджуваних відносин в історичному розрізі, зокрема, вивченню розвитку законодавства досліджуваного інституту. Для аналізу і характеристики сучасних нормативно-правових актів та наукових праць, присвячених забезпеченню безпеки учасників кримінального процесу, використовували порівняльно-правовий і описово-аналітичний методи. Порівняльно-правовий метод дозволив встановити загальні закономірності у сфері забезпечення безпеки провідних держав світу, визначити перспективи та шляхи вдосконалення вітчизняного інституту. Формально-юридичний метод дозволив здійснити дослідження змісту документів, що регулюють забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Комплексне застосування вказаних методів сприяло повноті та об'єктивності проведеного дослідження.

Нормативно-правову базу роботи становить Конституція України, міжнародні договори, рішення та висновки ЄСПЛ, кримінальне та кримінальне

процесуальне та інше законодавство України, Республіки Казахстан, Республіки Білорусь, Литовської Республіки, Російської Федерації, США, Італії, ФРН, Японії, Австралії, Колумбії та ін.

Теоретичне підґрунтя роботи складається із наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, які досліджували національні і зарубіжні інститути забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, а також вчених, які досліджували кримінальну відповідальність за злочини, які посягають на суспільні відносини в рамках цього інституту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі з урахуванням зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів сформульовано шляхи вдосконалення національного законодавства в сфері забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. До положень, які містять наукову новизну, слід віднести наступні.

Удосконалено поняття «забезпечення безпеки», розкрито його основні складові елементи. Автором здійснено спробу визначити коло суспільних відносин, які потребують захисту в рамках інституту забезпечення безпеки.

Виявлено недоліки правового регулювання інституту в розрізі об'єктів, які підлягають захисту, мети та завдань інституту забезпечення безпеки. Зроблено висновки про організаційну та ідейну невідповідність вітчизняного інституту забезпечення безпеки та провідних зарубіжних ПЗС.

Вперше сформульовано, на основі аналізу та порівняння зарубіжного законодавства, міжнародних стандартів та практики побудови ПЗС, керівні принципи побудови провідних інститутів забезпечення безпеки. Ці загальні ідеї лежать в основі кожної ПЗС, дозволяють перенести зарубіжний досвід з урахуванням національних особливостей. До таких керівних положень належать принципи: добровільності, соціального захисту, спеціалізації, автономності, диференціації заходів, пропорційності, конфіденційності.

Запропоновано модель перенесення досвіду провідних ПЗС на вітчизняний інститут. Представлена власна модель побудови системи забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, яка базується на

розподіленні реалізації процесуальних та спеціальних заходів, відповідно, між слідчими органами та спеціальною структурою. Ця структура – єдиний самостійний орган державної влади, який має власну матеріальну базу, є незалежним від слідства та суду.

Сформульовано теоретичні напрацювання щодо подальшого вдосконалення змісту Кримінального кодексу, Кримінального процесуального кодексу України в розрізі забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в роботі пропозиції можуть бути використані для отримання нових результатів та досліджень в науково-дослідницьких роботах, які пов'язані з інститутом забезпечення безпеки; наведені пропозиції щодо вдосконалення та реформування чинного законодавства є підставою до їх обговорення та майбутнього впровадження; отримані узагальнення доцільно використовувати для побудови навчального процесу та його методичного забезпечення; аналіз чинних кримінальних та кримінальних процесуальних норм можна використовувати в практичній діяльності працівників правоохоронних органів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження та результати доповідались на підсумковій науково-практичній конференції в межах другого етапу II туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціальності «Міжнародне право», де робота стала призером II туру конкурсу (Одеса, 25.04.2018).

Публікації. Основні результати кваліфікаційної роботи знайшли відображення у двох наукових публікаціях, з яких – одна наукова стаття у електронному науковому фаховому виданні «Порівняльно-аналітичне право», а також тези наукової доповіді у матеріалах II Міжнародної науково-практичної конференції «Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів» (Суми, 18-19 травня 2018 року).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів,

висновків до них та загальних висновків і списку використаних джерел.
Загальний обсяг сторінок — 126.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ І ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

1.1. Поняття забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства

Ефективність кримінального провадження залежить від повноти та всебічного розслідування обставин злочину, встановлення фактів та відомостей, що дозволяють правильно оцінити докази та прийняти мотивоване рішення. Надійним та достовірним джерелом таких відомостей завжди вважали показання свідків, потерпілих, хоча й за такими доказами немає наперед встановленої сили. Правдиві свідчення дозволяють перевірити отримані в ході досудового розслідування відомості, встановити належність, достовірність та допустимість існуючих доказів, виявити нові. Таким чином, забезпечення участі свідків у кримінальному провадженні є одним із головних завдань органів досудового розслідування та суду.

На жаль, трапляються ситуації, коли потерпілі чи свідки відмовляються давати показання чи ухиляються від слідства, змінюють свої попередні свідчення, надають неповні показання з огляду загрозу застосування до них та членів їх сімей насильства, залякування, психічного примусу чи інших форм протиправного впливу.

Згідно із матеріалами опитування прокурорів та слідчих: у 40% проваджень по злочинах проти життя і здоров'я особи мав місце протиправний вплив на свідків. За формами впливу перше місце посідає насильство — 43% випадків, на другому місці підкуп — 23%. В результаті таких дій близько третини осіб, що брали участь у кримінальному провадженні, змінювали свідчення, ще третина — ухилялася від слідства [1, с. 208]. Важливо зауважити, що такий стан речей викликає недовіру осіб до органів досудового розслідування та суду, держави. Неможливість захистити своїх громадян призводить до того, що потенційні свідки бояться заявляти про факти та відомості, що можуть бути використані для цілей кримінального провадження.

Особливо гостро ця проблема відчувається на фоні вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів (резонансних та корупційних злочинів, військових злочинів), коли залякування свідків та потерпілих пов'язано з необмеженими можливостями організованої злочинності.

В Україні така тенденція є потенційною загрозою національній безпеці, оскільки правоохоронні органи втрачають цінних, а, іноді, єдиних свідків у провадженнях з приводу агресії Російської Федерації та анексії півострову Крим. Убивство Дениса Вороненкова, за словами Генерального прокурора України, значно затрудняє збирання доказів участі Російської Федерації на нині окупованих територіях та у провадженні щодо державної зради Віктора Януковича [2]. Окрім того, даний злочин досяг своєї подвійної мети: перешкодити досудовому розслідуванню та залякати потенційних свідків, продемонструвати незахищеність осіб, що виявили намір співпрацювати зі слідством.

Україна є правовою державою, а відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [3]. Таким чином, відносини між державою та учасникам кримінального судочинства мають базуватися на взаємності. Тобто, кореспондуючим обов'язком держави по відношенню до обов'язку свідка, який потребує захисту у зв'язку з виконанням обов'язку свідчити, є забезпечення його безпеки в кримінальному провадженні. Відповідне твердження органічно випливає зі ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України, що визначає завдання кримінального провадження, серед яких: охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [4]. Участь свідка у кримінальному провадженні не повинна впливати на такі конституційні права людини, як невід'ємне право на життя, на повагу до своєї гідності та право не зазнавати втручання в особисте та сімейне життя [3]. Тобто, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства можна розглядати як конституційну гарантію держави, що тісно пов'язана з окремими принципами кримінального процесу,

зокрема, принципом законності, невтручання у приватне життя, гласності, безпосередності [4; 5, с. 446–450]. На думку Тертишника В.М., наявність норм, що покликані забезпечити безпеку учасників кримінального судочинства, свідчить про те, що учасники кримінального процесу сприймаються як особистості й громадяни зі всіма притаманними їм правами та свободами [6, с. 225].

Забезпечення безпеки свідків та інших учасників кримінального провадження слід вважати одним із завдань чинного КПК України. В той же час, слід з'ясувати, що саме мається на увазі під забезпеченням безпеки. Визначення цього поняття дозволяє чітко встановити межі суспільних відносин, які потрібно убезпечити. Це дозволить говорити про методи та засоби, які слід використовувати, і мету їх застосування. Для цього необхідно розглянути базовий, по відношенню до забезпечення безпеки, термін «безпека», «безпека людини» та їх складові, а також визначити погляди науковців на зміст досліджуваного поняття.

Заплатинський В.М. під безпекою розуміє такі умови, в яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх факторів і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними по відношенню до даної складної системи у відповідності до наявних, на даному етапі, потреб, знань та уявлень [7, с. 90-98]. Людина, як складна система, перебуває у стані безпеки як учасник кримінального судочинства за умови попередження протиправних дій інших осіб, або шляхом попередження настання негативних наслідків від дій таких осіб. Внутрішній чинник слід розуміти як суб'єктивне сприйняття особою вказаних протиправних дій (психологічний аспект).

Юридична енциклопедія надає визначення безпеки: це стан захищеності життєвоважливих інтересів особистості від потенційно і реально існуючих загроз, або відсутність таких загроз [8]. Даний підхід дозволяє зробити висновки про вид загроз, які слід врахувати при забезпеченні безпеки: потенційні та реальні.

Зеленецький В.С. зазначає, що будь-яка небезпека викликає у людини потребу в захисті [9, с. 85]. Автор вважає, що небезпека як явище може бути реальною та уявною (або фіктивною) [10, с. 38]. Не погоджуємося із вживанням терміну «фіктивна» як синоніму уявної небезпеки. На нашу думку, фіктивна небезпека означає відсутність як реальної, так і потенційної загрози, і має місце у випадку умисного завідомо неправдивого повідомлення про небезпеку. Уявна небезпека існує у суб'єктивному сприйнятті особи внаслідок невірної сприйняття певних об'єктивних явищ та фактів. Однак, така небезпека негативно впливає на учасника, шкодить ефективності слідства, тому має враховуватися. В той же час, багато науковців зазначають, що за наявності небезпеки першого виду і невжитті належних заходів забезпечення безпеки можливість заподіяння шкоди відповідній особі буде реалізовано. За наявності небезпеки другого виду, тобто нереальної, фіктивної, вжиті заходи виявляться надлишковими та непотрібними, а витрати на реалізацію цих заходів марними [11, с. 27].

Щодо загроз, Новікова М.В. пропонує класифікувати їх залежно від характеру на п'ять груп:

- активні – це безпосередня чи опосередкована діяльність, яка виражається у формі фізичного або словесного діяння;
- пасивні (психологічні) – це реально існуюча діяльність, яка наразі не проявляється у фізичній чи словесній формі;
- невизначені – загрози за відсутності конкретної спрямованості;
- спонтанні – загрози, які виникають раптово внаслідок дії різних причин;
- припустимі – загрози, наявні у прихованому виді, які проявляються за певних умов.

Залежно від форми прояву дослідник виділяє погрози фізичні та словесні [12, с. 12].

За Новіковою М.В. безпека – це стан захищеності особи, суспільства і держави від будь-яких загроз, що виходять як з внутрішніх, так і зовнішніх

джерел небезпеки, який гарантує об'єкту і суб'єкту захисту стабільний розвиток, реалізацію прав та обов'язків [12, с. 9].

Безпека людини — це такий стан людини, коли дія зовнішніх та внутрішніх факторів не призводить до смерті, погіршення функціонування та розвитку організму, свідомості, психіки та людини в цілому і не перешкоджає досягненню певних бажаних, для людини, цілей [13]. Тобто, слід говорити про наявність у безпеки як стану складових, таких як фізичне та психічне благополуччя, можливість безперешкодно реалізовувати та набувати права і обов'язки.

Вважається, що найбільш вдало розглядає поняття «безпека» в розрізі кримінального процесу Шапакідзе В.Я. [14, с. 107]. Згодні, оскільки даний дослідник розглядає процесуальну безпеку як загальне поняття, компонентами якої є фізична, психологічна та матеріальна безпека [15, с. 12].

За Шапакідзе В.Я. фізична безпека – це стан захищеності особи від будь-якого неправомірного замаху на життя, здоров'я, тілесну недоторканність, свободу пересування та вибір місця перебування або проживання особи. Психологічна безпека – це стан захищеності особи від будь-якого вторгнення в її психічну діяльність у зв'язку з участю у кримінальному процесі, що штучно створює критичну життєву ситуацію у вигляді стресів, конфліктів, кризи і (або) спричинює супутню шкоду її здоров'ю. Матеріальна безпека – це стан захищеності особи від будь-якого неправомірного посягання на її майно, наявні або потенційні доходи та матеріальні гарантії повноцінного учасника кримінального судочинства [15, с. 12].

На думку Юнусова А.А. забезпечення безпеки учасників кримінального процесу та інших осіб – це діяльність компетентних органів, що спрямована на створення умов, за яких життя та здоров'ю цих осіб не загрожує небезпека, або усунення небезпеки [16, с. 16]. Дане визначення не розкриває всіх суттєвих ознак забезпечення безпеки свідків та потерпілих, є доволі загальним.

Тертишник В.М. використовує таке визначення: забезпечення безпеки учасників кримінального процесу – це здійснення правових, організаційно-

технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі та гідності цих осіб від протиправних посягань з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя [17, с. 107]. Це поняття є більш вдалим, оскільки вказує на характер заходів, що застосовуються, їх завдання, та, головне, мету — належне здійснення правосуддя. В той же час, у ньому відсутня вказівка на суб'єкта, який повинен реалізовувати заходи, а перелік об'єктів захисту є вибіркоким.

Як ми зазначали, обов'язок забезпечити безпеку учасників кримінального провадження випливає з Конституції України та КПК України, тому суб'єктами таких заходів, як справедливо зазначає Качмар Б.М., мають бути слідчий, слідчий суддя та суд [18, с. 65]. Перелік прав, що можуть постраждати внаслідок участі особи в кримінальному судочинстві, відповідає правовому статусу особи як людини та громадянина, тобто, включає в себе конституційні права, цивільні та інші права. Таким чином, перелік об'єктів захисту не може бути вичерпним. В той же час, що першочерговим для держави, слідства та самої особи є збереження її основних прав як людини, тобто, права на життя та здоров'я. Другорядними, хоча не менш важливими, є майнові права та інші права і нематеріальні блага, свободи та інтереси. Таким чином, доцільно описати блага, що підлягають захисту, наступним чином: життя та здоров'я, майнові та інші гарантовані права, свободи та інтереси особи.

Зеленецький В.С. під забезпеченням безпеки суб'єктів кримінального процесу розуміє вжиття компетентними правоохоронними органами, з метою створення необхідних умов їх належного функціонування, сукупності спеціальних заходів, реалізації яких призвела, а отже, забезпечила усунення загрози, що існувала раніше, а також запобігла можливості завдання шкоди об'єктам, конкретним особам або іншим цінностям, які охороняються державою в установленому законом порядку [10, с. 38]. На нашу думку, це визначення є найбільш повним, хоча і не позбавлене недоліків.

По-перше, використання терміну правоохоронний орган є не доречним. Його вживання необґрунтовано розмиває сукупність органів держави, що

можуть забезпечити безпеку. Це пов'язано з тим, що наразі відсутнє єдине визначення поняття «правоохоронний орган» як в законодавстві, так і в доктрині юридичної науки. Доречно вживати термін «уповноважений» чи «компетентний» орган/органи.

По-друге, використання словосполучення «спеціальні заходи» не вносить конкретики щодо цілей, мети їх застосування, не розкриває природу таких заходів. Ці заходи мають забезпечити безпеку, тобто, попередити загрозу настання шкідливих дій чи їх наслідків, і, тим самим, забезпечити ефективність судочинства. На нашу думку, в рамках кримінального судочинства уповноважені органи здатні досягти поставлених цілей шляхом використання своїх процесуальних повноважень (процесуальних заходів) та позапроцесуальних дій (позапроцесуальних заходів, які можна вважати спеціальними). Таким чином, пропонуємо вживати словосполучення «сукупність заходів (процесуальних та позапроцесуальних (спеціальних))».

Гриньків О.О. зауважує на використанні саме терміну «забезпечення безпеки» на противагу терміну «захист», що знайшов своє закріплення у міжнародній практиці та західних країнах, зокрема, США. [17, с. 108]. Автор вказує на використання терміну «захист» в розрізі статті 59 Конституції України як діяльності із надання професійної правничої допомоги, яка, згідно чинного законодавства, надається захисником у кримінальному провадженні [19].

В США сукупність норм, які регулюють питання забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, містяться в законі, що отримав назву «Про захист жертв та свідків злочинів», а сама сукупність заходів забезпечення отримала назву «Програма захисту свідків» [20; 21]. Аналогічну назву має інститут забезпечення безпеки в Ірландії та Великобританії [22; 23].

В Італії відповідні повноваження щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження покладено на Центральну службу захисту [24].

Рекомендація Res 2005 (9) КМРС використовує поняття «заходи захисту» та «програма захисту». Відповідно, заходи захисту — усі індивідуальні,

процесуальні або позапроцесуальні заходи, призначені захистити свідка або помічника правосуддя від будь-якого залякування та (або) будь-якого небезпечного наслідку його рішення співробітничати із правосуддям [25].

Програма захисту означає сукупність стандартних або спеціально підібраних індивідуальних заходів захисту, визначених, наприклад, в угоді, підписаній відповідальними органами влади і захищеним свідком чи особою, яка співпрацює з правосуддям [25].

Таким чином, для держав Європи та англо-американської правової сім'ї звичним є використання терміну «захист» по відношенню до інституту забезпечення безпеки свідків. Це свідчить про доречність думки Гриньків О.О., адже використання термінів «захист» та «забезпечення безпеки» змістовно цілком збігаються.

Законодавство України також оперує поняттям «забезпечення безпеки». В статті 1 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (надалі — Базовий закон) зазначено, що під забезпеченням безпеки слід розуміти здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я, майна осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні злочинів, а також у судовому розгляді кримінальних справ від протиправних посягань [26].

Качмар Б.М. слушно звертає увагу на логічність, переконливість визначення, можливість розглядати його одноманітно, і адекватно застосовувати на практиці [18, с. 62-63].

Вживання словосполучення «судовий розгляд» при адекватному (буквальному) тлумаченню буде означати реалізацію забезпечення безпеки лише на відповідній стадії кримінального провадження, чим і є судовий розгляд відповідно до чинного КПК України [19]. Судовий розгляд є лише частиною судового провадження, його етапом, який, в свою чергу, є стадією кримінального провадження. Очевидно, що забезпечення безпеки особи

потребують впродовж всього провадження, а не лише на окремих його стадіях. Качмар Б.М. вважає, що, не зважаючи на таке тлумачення, заходи забезпечення безпеки мають місце на всіх стадіях кримінального провадження [18, с. 64]. На його думку це твердження впливає з таких положень чинного КПК України:

- п. 5 ч. 2 ст. 27 КПК України, в якій йдеться про те, що слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадку необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні;
- ст. ст. 42, 56, 64-1, 68 КПК України та інших положеннях Кодексу, в яких визначено право учасників процесу на забезпечення безпеки протягом усього кримінального провадження щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла.

Очевидно, що законодавець у чинному КПК України, на відмінну від розробників Базового закону, передбачив положення, які покликані забезпечити безпеку учасників судочинства на всіх стадіях кримінального провадження.

Практика виявлення та фіксування впливу на учасників кримінального провадження підтверджує обов'язок держави забезпечити захист осіб на всіх стадіях. Дані, наведені у відповідних дослідженнях, свідчать, що найбільш активний вплив на учасників кримінального провадження здійснюється на досудових стадіях процесу. За інформацією Л.В. Брусніцина, 44% опитаних ним слідчих та суддів вказали на спроби тиску на учасників провадження на стадії порушення кримінальної справи; 69% – у ході попереднього розслідування, 28% – на етапі судового розгляду [27]. Із більш ніж 100 опитаних С.Д. Белоцерківським потерпілих 33,6% повідомили, що вплив вони відчували під час попереднього розслідування; 17,9% респондентів – під час судового розгляду [28]. Наведені результати свідчать про доцільність використання словосполучення «кримінальне провадження» замість «кримінальне судочинство» в дефініції поняття «забезпечення безпеки».

Як ми зазначали, перерахування благ, що підлягають захисту в рамках забезпечення безпеки, не є доцільним, їх слід описати через загальне формулювання як «права, свободи та інтереси», захист яких сприяє фізичному та психічному благополуччю особи, дозволяє вільно реалізовувати свої права. Таке формулювання дозволяє охопити всю сукупність правомочностей особи, від яких так чи інакше залежить її життя та здоров'я, майновий стан та соціальний статус. В той же час, базовий закон визначає, що захисту підлягають життя та здоров'я, житло і майно [26].

Аналіз цих положень та їх співставлення із заходами забезпечення безпеки, наведеними у Базовому законі, дозволяє зробити висновок, що словосполучення «життя та здоров'я» законодавець вживає в обмеженому розумінні як власне сукупність фізичних показників особи, які забезпечують її існування як біологічної істоти.

Тобто, заходи забезпечення безпеки спрямовані виключно на перешкоджання смерті особи чи отриманню нею тілесних ушкоджень. Однак, категорія життя є багатоаспектною, складається з багатьох чинників. Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я визначає, що здоров'я — це не тільки відсутність хвороби або фізичних дефектів, а стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя [29]. Важливо враховувати і психологічний стан особи, адже, як стверджують дослідники, фізична недоторканність, яка є найважливішим благом людини, страждає рідше порівняно з безпекою психологічною [15, с. 14].

У свою чергу показники соціального здоров'я пов'язані з економічними чинниками, стосунками індивіда із структурними одиницями соціуму (сім'єю, організаціями), з якими створюються соціальні зв'язки. В загальному вигляді соціальне здоров'я детерміноване характером і рівнем розвитку, які притаманні головним сферам суспільного життя в певному середовищі – економічній, політичній, соціальній, духовній. Ці складові тісно взаємопов'язані, вони в сукупності визначають стан здоров'я людини [30].

Програми захисту свідків США, Італії, ФРН значну увагу приділяють соціальному забезпеченню учасників. Зокрема, внаслідок перебування під небезпекою учасники змушені змінювати свою роботу, місце проживання. В цьому їм допомагають відповідні державні органи, які забезпечують їм робочі місця, можливість безкоштовного переїзду на нове місце проживання, надають соціальні виплати на час безробіття, а у певних випадках — надають психологічну підтримку [20; 21; 31, с. 141]. Все це свідчить про ставлення до учасників кримінального судочинства у західних державах як повноцінних особистостей та соціальних істот, коли враховуються їх потреби та проблеми.

Захисту, за наявності відповідних підстав, підлягають житло та майно особи, взятої під захист. У вітчизняному законодавстві не існує єдиного поняття «житло», а наведено лише його перелік, що зумовлює суперечності у сфері практичної реалізації [32, с. 24]. Цивільний кодекс України житлом фізичної особи визначає житловий будинок, квартиру, інші приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них [33]. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 25.12.1992 № 12 житло визначено як приміщення, яке призначено для постійного чи тимчасового проживання людей (приватний будинок, квартира, кімната в готелі тощо), а також ті його складові частини, які використовуються для відпочинку, зберігання майна або задоволення інших потреб людини (балкони, веранди, комори тощо) [34].

Доречно зауважує Грінків О.О., що згідно з вимогами статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» судам необхідно враховувати, що відповідно до практики ЄСПЛ поняття «житло» у пункті 1 статті 8 «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» охоплює не лише житло фізичних осіб, а поширюється на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їх філії та інші приміщення [17; 35; 36].

Захист житла та майна в рамках досліджуваного поняття слід вважати тотожними, адже загалом це захист права власності на майно. В той же час, існують і інші права на майно, відмінні від права власності на якусь фізичну

річ. Очевидною є необхідність захистити такі права, як право на участь у товаристві і інші корпоративні права, права вимоги та низку інших специфічних прав. Тому, слід розуміти захист майна як сукупність права власності на нього та інших майнових прав в розумінні статті 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [37].

Відчуття захищеності особи у кримінальному провадженні є комплексною складовою, і на сам перед пов'язане із захищеністю життя як сукупності його чинників, в той же час, у чинному визначенні ці аспекти не враховуються.

Для належного застосування забезпечення безпеки необхідно визначити мету таких дій. Стаття 1 Базового закону встановлює, що метою забезпечення безпеки учасників кримінального провадження є «створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя».

Качмар Б.М. визначив, що поняття «належне відправлення правосуддя» не має чіткого визначення ні в національному законодавстві України, ні в міжнародно-правових актах, ні в рішеннях ЄСПЛ. Із різних джерел можна виокремити такі його елементи, як: право на справедливе правосуддя; рівність у правах обвинувачення та захисту, дотримання принципу розподілу влади та обов'язкової сили остаточних судових рішень тощо [18, с. 78].

Аналіз статті 1 Базового закону, статті 2 КПК України та змісту поняття «належне відправлення правосуддя» дозволяє зробити висновок про те, що забезпечення безпеки суб'єктів кримінального провадження є складовою великої за обсягом сукупності завдань кримінального провадження та спрямоване на створення додаткових гарантій здійснення ефективного судочинства.

Забезпечення безпеки враховує інтереси не лише правосуддя, а й законні інтереси осіб, які беруть участь в провадженні. [18, с. 106]. До того ж, діяльність, спрямована на забезпечення безпеки учасників кримінального провадження здійснюється в рамках кримінального судочинства, а тому логічним, щоб її

мета (завдання) співпадали із загальними завданнями кримінального провадження.

На основі проведеного аналізу пропонуємо наступне визначення. Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження — це здійснення компетентними органами сукупності заходів (процесуальних та спеціальних) для попередження загрози чи настання шкоди правам, свободам та інтересам таких учасників з метою виконання завдань кримінального провадження.

1.2. Виникнення та розвиток інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства

Історично склалося, що найбільший досвід у становленні та розвитку відповідного інституту мають США, де нині функціонує ефективна система підтримки і захисту жертв злочинів та громадян, які добровільно співпрацюють із правоохоронними органами та ризикують у зв'язку з цим зазнати посягань.

Питання захисту свідків вперше стало предметом серйозної уваги в США в 1970-х роках, коли відповідний інститут почали розглядати в якості узаконеної процедури, що супроводжує програму боротьби з організованою злочинністю мафіозного типу [38, с. 393]. До цього часу серед членів мафії панував неписаний закон мовчання, відомий під назвою «омерта», який оголошував смерть будь-кому, хто вирішував порвати з організацією і йшов на співпрацю з поліцією [39]. Важливі свідки не погоджувалися давати показання, а ключові фігури серед них усувалися. Подібний досвід підштовхнув Міністерство юстиції США до висновку про необхідність заснування програми захисту свідків. Ідейним розробником концепції сучасних ПЗС слід вважати Джеральда Шура. Працюючи прокурором в 1960-х роках в Секції по боротьбі з організованою злочинністю та рекетом Міністерства юстиції він висловив думку про законодавче оформлення напрацювань ФБР і поліції із забезпечення безпеки свідків [40].

Першим членом італо-американської мафії, який наважився порушити «омерту», став Джозеф Валакі. У 1963 році він дав в комісії Конгресу США свідчення про внутрішню структуру мафії. Валакі пішов на співпрацю, побоюючись, що з ним розправиться глава одного з могутніх мафіозних кланів Віто Дженовезе. Під час присутності Валакі на засіданнях комісії його безпеку забезпечували 200 співробітників Служби судових маршалів. Він став першим, кому в США була запропонована охорона в обмін на свідчення — ще до появи офіційної ПЗС. Для цього Валакі був поміщений під варту і залишався у в'язниці до кінця своїх днів [41].

Таким чином, обов'язок свідчити у суді був підкріплений відповідними гарантіями з боку держави. Дану справу можна вважати пілотною, вона заклала основні ідеї про систему заходів, що убезпечують свідків, продемонструвала можливість органів влади захистити викривачів. Це дозволило не тільки посилити довіру до уряду, а й забезпечило подальші викриття мафіозних кланів.

В подальшому законодавство США пройшло еволюційний шлях, розширювало перелік заходів, що убезпечують свідків, а також створило комплексну систему норм, що дозволяє говорити про міжгалузевий характер цього інституту. Наприклад, у 1968 році відповідно до Комплексного закону «Про контроль над злочинністю» правоохоронні органи США, оберігаючи життя свідка, отримали можливість використати відеозапис його показань. При цьому суду, якщо це здійснювалося у «державних інтересах», було надано право приймати такі показання як докази [43, с. 90].

У 1970 році Конгрес США прийняв закон «Про контроль за організованою злочинністю», який наділяв Міністра юстиції США та Генерального прокурора США правом виділяти кошти на забезпечення захисту свідків, котрим загрожує небезпека. Програма, яка отримала назву WITSEC, передбачає захист свідків від фізичної небезпеки шляхом їх переселення на нове, конфіденційне місце проживання разом зі зміною імені та інших персональних даних. Але згідно з цим законом надання захисту було передбачено лише свідкам у справах, пов'язаних з організованою злочинністю. В перший рік роботи програми нею скористалося 92 особи [17, с. 25; 41, с. 7].

У подальшому, на виконання вищезазначеного закону, в США було прийнято низку правових актів, що сприяли розвитку інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а саме: Програма щодо захисту свідків (1982), закони «Про захист жертв і свідків злочинів» (1982), «Про реформу системи забезпечення безпеки свідків» (1984), «Про контроль за злочинністю» (1984), «Про права потерпілих і реституції» (1990) [17, с. 25].

Програма щодо захисту свідків (1982) закріпила за правоохоронними органами повноваження щодо створення свідкові особливих умов для забезпечення його безпеки. Зокрема, згідно з цією Програмою, захист може здійснюватися у випадках, коли свідок надає усю відому йому інформацію для здійснення правосуддя; свідок і члени його сім'ї, які беруть участь у кримінальному процесі, ризикують життям; можлива повна або часткова компенсація владою штату або місцевими органами коштів на організацію заходів безпеки [17, с. 26; 43].

Закон «Про захист жертв і свідків злочинів» мав на меті підвищити рівень активності громадян, змусити їх співпрацювати з поліцією на добровільних та вигідних засадах шляхом надання певних гарантій. Законом також передбачено кримінальну відповідальність за здійснення таємного впливу на жертву чи свідка злочину, удосконалено механізм відшкодування завданих збитків особам, які постраждали від злочину. Відповідно до цього закону, за залякування або замах на залякування передбачено накладення штрафу у розмірі 250 000 доларів США або позбавлення волі на строк до 10 років чи застосування обох видів покарання одночасно [44].

Програма протягом перших років своєї роботи мала певні недоліки, які виявилися лише при практичному впровадженні. У 1984 році, для виправлення ряду проблем був прийнятий закон «Про реформу системи забезпечення безпеки свідків» [43]. Він був присвячений наступним питанням, які і досі вважаються ключовими для будь-якої програми захисту свідків:

- застосування критеріїв відбору учасників, включаючи оцінку небезпеки, яку колишні злочинці можуть представляти для суспільства в місцях їх переселення;
- створення фонду для виплати компенсації жертвам злочинів;
- підписання меморандуму, що визначає обов'язки свідка;
- розробка процедур на випадок порушення положень меморандуму;
- встановлення процедур розкриття інформації про учасників програми і санкцій за неправомірне розголошення такої інформації;

- захист прав третіх сторін, погашення боргових зобов'язань свідків, а при наявності родичів, які не переселилися на нове місце, – дотримання їх прав на опіку або відвідування.

Умовами участі свідків у програмі є особливо важливий характер справи, вирішальне значення показань свідка для успіху звинувачення і відсутність інших способів забезпечити фізичну безпеку свідка. Існують і інші умови, пов'язані з психологічними якостями свідка і його здатністю дотримуватися правил і обмежень, які встановлені програмою [43].

З часом коло потенційних учасників програми було розширено законом «Про контроль за злочинністю», і в нього поряд зі свідками злочинів мафіозного типу стали включатися свідки інших злочинів, пов'язаних з організованою злочинністю: злочини, що здійснюються наркосиндикатами, бандами мотоциклістів, тюремними бандами і схильними до насильства вуличними бандами [45]. Наведені норми наразі кодифіковані та знаходяться в Зводі законів США [46].

Законодавча влада штатів також активно враховує необхідність задоволення потреб свідків злочинів: у 39 штатах прийнято правові акти щодо надання компенсації особам, які дають правдиві показання та потребують захисту [17, с. 29]. В окремих штатах створені власні програми захисту свідків. Наприклад, програма переселення та надання допомоги в Каліфорнії (CalWRAP) забезпечує захист свідків та їхніх сімей, друзів або партнерів, які знаходяться під загрозою внаслідок давання свідчень у справах проти банд, організованої злочинності, торгівлі людьми чи наркотиками, або в інших випадках, які мають високий ступінь ризику для свідка. Такі заходи співіснують паралельно федеральній програмі, але надають захист у випадках, які не входять до переліку WITSEC [47].

Участь у забезпеченні безпеки свідків беруть як федеральні органи влади, так і органи влади штатів, окремих муніципальних служб: приміщення для переселення учасників кримінального процесу надає влада штатів; органи влади графств та окремих міст вирішують питання щодо працевлаштування

свідків [43]. Ядром програми виступає Служба судових маршалів, працівники якої безпосередньо здійснюють заходи, спрямовані на забезпечення безпеки свідків [48]. За даними цієї служби з 1971 року маршали успішно здійснили захист та переселення близько 18 865 учасників, включаючи невинних свідків, потерпілих та злочинців-викривачів, а також членів їх сімей чи близьких осіб [49]. З інтерв'ю Дж. Шура стало відомо, що більшість учасників програми є злочинцями, їх кількість складає близько 95 % від загальної кількості учасників [40].

Нині Федеральна програма безпеки свідків (WITSEC) є найтривалішою програмою у світі, протягом майже 50 років вона розвивалась та вдосконалювалась, а наразі доводить свою ефективність. Жодного свідка не було вбито протягом періоду активного захисту (проте є випадки загибелі осіб, що покинули програму чи порушили деякі обмеження) [50]. Прокурори заявляють, що кількість обвинувальних вироків при використанні програми складає 89 %, що становить 10 000 засуджених злочинців. В той же час, відсоток рецидиву серед захищених злочинців-викривачів складає всього 17 %, що значно нижче порівняно з тими, хто звільнився із в'язниці (41 %) [51].

Сьогодні захист свідків розглядається як найважливіший інструмент протидії організованій злочинності, і в багатьох країнах світу організовані спеціальні програми з цією метою або прийнято законодавство про заснування подібних програм. WITSEC стала зразком для таких програм по всьому світу.

У 1983 році королівської комісією було вказано на необхідність підвищити ефективність використання інформаторів в боротьбі з організованою злочинністю в Австралії і створити для учасників злочинних угруповань стимули до кооперації. У той час обов'язок забезпечення безпеки свідків покладався на поліцейських, які самостійно визначали прядок і необхідні заходи: Простежувалися різні підходи: одні робили акцент на цілодобову охорону, інші ж вважали за краще переселення свідків зі зміною їх особистих даних [52].

У 1988 році об'єднана комісія парламенту вивчила питання про захист свідків і підготувала доповідь, безпосереднім результатом якої стало прийняття на рівні Співдружності Закону 1994 року про захист свідків та введення в дію аналогічного законодавства в декількох штатах і на Австралійській столичній території. Цей закон передбачав такі положення [41, с. 9; 52; 53]:

- створення Національної програми захисту свідків (НПЗС) і встановлення граничних критеріїв, на підставі яких та чи інша особа може бути визнана її потенційним учасником;
- наділення федеральної поліції Австралії правом вирішувати питання включення свідків в НПЗС і виключення з неї;
- створення реєстру осіб, які беруть або брали участь в НПЗС;
- забезпечення надійності посвідчень особи, які видаються Співдружністю (індивідуальних номерів платника податків, паспортів);
- передбачено механізми, що виключають можливість використання учасниками своїх нових особистих даних для ухилення від цивільної або кримінальної відповідальності, і забороняє використовувати включення свідків у НПЗС як стимул або винагороду за дачу показань;
- передбачено відповідальність за незаконне розголошення інформації про учасників, а також за розголошення інформації, що стосується НПЗС

У 1997 році в Закон були внесені поправки, згідно з якими учасники НПЗС отримали право розкривати інформацію для цілей подачі скарг або для подання відомостей омбудсмену Співдружності. У 2002 році були прийняті подальші поправки до Закону, що допускають включення осіб в НПЗС на прохання Міжнародного кримінального суду [41, с. 9; 53; 54].

На даний момент регіональні механізми захисту свідків, які доповнюють НПЗС, діють в наступних штатах і територіях Австралії: Австралійська столична територія, Новий Південний Уельс, Північна територія, Квінсленд, Південна Австралія, Тасманія, Вікторія, Західна Австралія [41, с. 10].

Поліцейське управління Гонконгу в 1994 році заснувало цільову програму захисту свідків. Аналогічна програма була заснована в 1998 році при

Незалежній комісії з боротьби з корупцією (НКК). У 2000 році був прийнятий Указ про захист свідків, що заклав основу для надання захисту та іншої допомоги свідкам і пов'язаним з ними особам. У цьому нормативному акті викладені критерії захисту свідків, загальні для програм, організованих як гонконгської поліцією, так і НКК [41, с. 10; 55]. Цей указ [56]:

- засновує програму захисту свідків для надання захисту та іншої допомоги особам, чия особиста безпека та благополуччя можуть опинитися під загрозою через свідчення;
- встановлює, що особа, уповноважена приймати рішення з питань управління програмою, включення і виключення з неї свідків, призначається письмовим розпорядженням комісара поліції і комісара НКК;
- визначає критерії включення в програму і підстави для дострокового припинення участі в ній, а також основні обов'язки свідків;
- надає співробітнику, уповноваженому на включення в програму, право приймати необхідні і розумні заходи для захисту безпеки і благополуччя свідків, чії кандидатури розглянуті або розглядаються на предмет участі;
- встановлює процедуру подачі апеляцій на рішення про відмову у включенні свідків у програму, про припинення захисту або про те, що застосовувані заходи не будуть включати зміну особистих даних. Подані апеляції розглядаються спеціальною радою;
- передбачає санкції за розголошення відомостей про особу і місцезнаходження свідка, який бере участь або брав участь в програмі.

Колумбійська програма захисту свідків бере свій початок в Конституції 1991 року, згідно з якої до числа основних обов'язків генеральної прокуратури віднесено захист свідків, потерпілих та інших учасників кримінального процесу [57, с. 69]. Законом № 418 від 1997 року було засновано три окремих програми захисту свідків, доступ до яких надається при зверненні до Генеральної прокуратури. Перша програма передбачає постачання свідків інформацією та

рекомендаціями щодо забезпечення їх власної безпеки, друга передбачає встановлення в певних межах спостереження за свідками, а третя включає зміну особистих даних і охоплює потерпілих, свідків, учасників процесу і співробітників генеральної прокуратури [41, с. 11; 58; 59].

Здійсненням третьої програми займається спеціальне управління з штаб-квартирою в Боготі і регіональними відділеннями у великих містах. Воно має два підрозділи: з оперативних і адміністративних питань. Сформована спеціальна група слідчих, в обов'язки якої входить аналіз ходу слідства у кримінальних справах, вивчення ролі свідків в судовому процесі і підсумкова оцінка ступеня ризику і загрози, безпосередньо обумовлених цією роллю. Є також група з надання допомоги (в складі лікарів) і група з безпеки, відповідальна за здійснення всіх заходів захисту, рішення про які прийнято Управлінням після оцінки існуючої загрози [41, с. 11; 59].

Можливість участі в третій програмі надається лише свідкам у справах, пов'язаних з викраденням людей, тероризмом та незаконним обігом наркотиків; вона забезпечує переселення свідків, яким загрожує небезпека, на нове постійне місце проживання в межах Колумбії і зміну їх особистих даних. Свідкам надається фінансова допомога, що дозволяє їм почати нове життя; вони також отримують психологічну підтримку, медичні послуги, консультації та сприяння в зв'язку з переселенням і оформленням нових особистих документів [41, с. 11; 59].

Відповідно до закону учасники можуть бути виключені з програми захисту з наступних підстав: необґрунтована відмова підкоритися судовій процедурі; непогодження з планами або програмами переселення; вчинення протиправних дій, які суттєво впливають на процедуру захисту; відмова від участі за власним бажанням.

Програми захисту свідків існують в Німеччині з середини 1980-х років. Вперше вони використовувалися в Гамбурзі в зв'язку зі злочинами, в яких були замішані банди мотоциклістів. У наступні роки такі програми систематично

здійснювалися владою інших німецьких земель, а також Федеральним департаментом кримінальної поліції [17, с. 33].

Закон про захист свідків був прийнятий в 1998 році. Він містив положення кримінально-процесуального характеру, спрямовані на:

- використання відеотехнологій при опитуванні свідків, які піддаються ризику (особливо дітей, які дають показання в ролі потерпілих);
- розширення можливостей для забезпечення конфіденційності персональних даних свідків на всіх етапах кримінального процесу;
- надання правової допомоги потерпілим і свідкам [60].

У тому ж 1998 року цільовою групою кримінальної поліції була розроблена концепція захисту свідків, в якій були вперше визначені завдання і принципи установ, що займаються таким захистом, і заходи, що застосовуються для цієї мети. До прийняття в 2001 році Закону про уніфікацію заходів захисту свідків, які піддаються ризику, ці принципи залишалися головною основою програми захисту свідків в Німеччині. У травні 2003 року вони були приведені у відповідність до положень згаданого закону і зараз визначають порядок його застосування всіма німецькими підрозділами по захисту свідків [17, с. 34; 61].

Положеннями закону від 2001 року регулюються такі питання ПЗС:

- категорії свідків, які можуть розглядатися в якості потенційних учасників;
- повноваження щодо прийняття рішень і їх реалізації належать підрозділу по захисту спільно з прокурором, також визнається право підрозділів із захисту приймати самостійні рішення про необхідні заходи, використовуючи для цього критерії: ступінь тяжкості вчиненого злочину, ступінь ризику, наслідки вжитих заходів;
- збереження конфіденційності інформації, яка стосується персональних даних захищених свідків. Особові справи захищених свідків ведуться підрозділами по захисту і не можуть бути долучені до матеріалів слідства;
- умови постачання конспіративними особистими даними та документами, а також допомога (виплати), яка надається на час захисту [41, с. 12; 61].

Програма захисту свідків в Німеччині здійснюється силами бюро із захисту свідків, заснованих на федеральному рівні і на рівні кожної з земель. Федеральний департамент кримінальної поліції несе відповідальність за захист свідків у справах федерального значення і за координацію роботи на національному та міжнародному рівнях [41, с. 12; 61].

Ще з 1930-х років в КК Італії передбачалося часткове або повне звільнення від покарання для правопорушників, які допомагали слідству у справах про політичні змови чи діяльність злочинних груп [17, с. 41].

У 1970-х роках активізація «Червоних бригад» – терористичного угруповання, яке заявило про себе жорстоким насильством, – дала імпульс до прийняття серії законів, що заохочували членів терористичних організацій до співпраці з владою. Вважається, що ці заходи допомогли перемогти «Червоні бригади», проте жоден зі згаданих законів сам по собі не передбачав офіційного захисту для свідків, які надавали допомогу слідству [41, с. 13].

Захист свідків вперше отримав офіційну основу в 1984 році, коли на сторону правосуддя перейшов бос сицилійської мафії Томмазо Бушетта. Він став головним свідком на так званому «максі-процесі», після якого у в'язницю вирушило майже 350 мафіозі. В обмін на допомогу його переселили на нове місце під іншим ім'ям. Після цих подій все нові члени мафії стали схилитися до співпраці з владою, в результаті до кінця 1990-х років італійське правосуддя скористалося послугами понад тисячі таких помічників [41, с. 14; 17, с. 42].

У той же час італійські процеси все частіше піддавалися критиці в зв'язку з сумнівною надійністю свідків; з'явилися твердження про те, що в програмі захисту свідків відсутні необхідна організованість і порядок. У відповідь на це було проведено всебічний перегляд Законодавчого декрету № 82 від 15 березня 1991 року, новий варіант якого вступив в силу в січні 2001 року. Одним з найважливіших елементів переглянутого декрету було створення в рамках програми захисту свідків спеціальної структури для осіб, які надають допомогу органам юстиції. Основні положення Законодавчих декрету зводяться до наступного [62]:

- свідкам може надаватися захист:
 - у справах, що стосуються наркотиків, мафії або навмисних вбивств;
 - у злочинах, що караються позбавленням волі на строк від 5 до 20 років;
- види захисту:
 - «тимчасовий план», передбачає переселення і допомогу протягом 180 днів;
 - «особливі заходи», що включають захист і соціальну реінтеграцію;
 - «спеціальна програма захисту», що передбачає переселення, видачу тимчасових посвідчень особи, фінансову підтримку і (як крайній захід) юридичне оформлення нових особистих даних;
- особи, які співпрацюють з органами юстиції та засуджені до позбавлення волі, повинні до їх включення в програму захисту свідків відбутися не менше однієї чверті призначеного терміну покарання;
- рішення про включення в програму приймаються центральною комісією в складі заступника державного секретаря Міністерства внутрішніх справ, двох суддів чи прокурорів, п'яти експертів з проблем організованої злочинності;

Таким чином, інститут забезпечення безпеки свідків виник як комплексний механізм протидії організованій злочинності. З часом його ефективність дозволила поширити дію програми на низку інших злочинних діянь. Даний інститут став прикладом ефективної кооперації свідків та злочинців з правоохоронними органами.

Провідні держави світу перейняли досвід США в галузі захисту свідків, але адаптували його до своїх правових систем, традицій та інших об'єктивних чинників. В той же час, можна виділити низку спільних ознак, на яких засновані ПЗС досліджених держав. В першу чергу, слід виділити наявність критеріїв, таких як пріоритетні злочини, вчинення яких є першочерговою підставою включення до програми. Загалом, цю сукупність злочинів можна описати як тяжкі.

По-друге, висуваються вимоги до потенційного учасника та якості його показань, відсутність інших способів отримати докази.

По-третє, відповідні заходи реалізуються окремим спеціальним органом чи спеціалізованим підрозділом у складі національної поліції.

По-четверте, інститут забезпечення безпеки таких держав носить комплексний характер. Відповідні норми покликані забезпечити не тільки фізичний захист, а й надати соціальні гарантії та підтримку.

1.3. Міжнародні стандарти у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства

Міжнародна спільнота у середині ХХ століття підхопила курс на розробку та впровадження інституту захисту учасників кримінального провадження, почалося обговорення набутого досвіду та створення загальних рекомендацій. Це пов'язано із транскордонним характером багатьох злочинів (особливо тероризму, торгівлі людьми та наркотиками), загальною глобалізацією, та необхідністю уніфікації законодавства і співробітництва держав в рамках ЄС.

Яросевич Т.І. при характеристиці міжнародних договорів, норми яких стосуються захисту свідків, пропонує поділити їх на три групи. Це міжнародні багатосторонні договори, що мають загальний характер; міжнародні багатосторонні договори, що регулюють співпрацю у сфері кримінального судочинства; двосторонні міждержавні угоди про співпрацю у сфері кримінального судочинства [63, с. 46].

Розпочати слід із Загальної декларації прав людини. Цей документ містить передумови до створення інституту захисту від незаконного впливу на свідків та потерпілих у кримінальному провадженні. У тексті декларації закріплено основоположні права людини: право на життя, свободу та особисту недоторканість (стаття 3), право не зазнавати жорстокого поводження (стаття 5), право на приватність (стаття 12) [64]. Зв'язок цих прав із правом на забезпечення безпеки свідків є очевидним, оскільки вони є причиною існування відповідного інституту забезпечення безпеки як гарантії їх реалізації.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966р. поклав на його учасників обов'язок забезпечити право особи на ефективний правовий захист та розвивати можливості судового захисту [63, с. 46; 65].

Важливим договором є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї. Даний договір передбачив створення Європейського суду з прав людини, який забезпечує дотримання положень Конвенції, є інструментом для вдосконалення законодавства і

правозастосовної практики України, оскільки згідно зі ст. 46 Конвенції та ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» рішення Суду є обов'язковими для виконання нашою державою [35; 36].

Рішення ЄСПЛ містять правові позиції застосування заходів забезпечення безпеки. Качмар Б.М. сформулював критерії, які ЄСПЛ використовує для визначення законності застосування заходів безпеки. Дослідник вказує на проведення оцінки балансу, що існує між необхідністю застосування заходів безпеки та дотриманням прав інших учасників кримінального провадження. Ступінь тяжкості вчиненого злочину самостійно не містить у собі підстави застосувати заходи забезпечення безпеки, слід враховувати інші критерії у сукупності. У разі ж застосування заходів, прийняте рішення має бути ґрунтовним та базуватися на доказах. Відповідне законодавство має визначати тривалість процедури забезпечення безпеки, підстави її скасування, продовження та перегляду [66, с. 183].

Також Конвенція містить норми, застосування яких можна трактувати у розрізі захисту свідків. Зокрема, ст. 6 Конвенції передбачає, що преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини, якщо за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя. Тобто, закрите судове засідання для захисту персональних відомостей про свідків. ЄСПЛ припускає можливість видалення підсудного із залу судового засідання на час допиту свідків, яким він погрожував. При цьому дане положення не суперечить вимогам статті 6 Конвенції щодо права обвинуваченого ставити запитання свідкам [17, с. 13].

Відповідні норми містить Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах. Стаття 23, яка має назву «Захист свідків», містить положення, відповідно до якого у випадках, коли сторона на підставі Конвенції або одного з Протоколів до неї звертається з проханням надати допомогу стосовно свідка, який є під загрозою залякування або який потребує захисту, компетентні органи запитуючої та запитуваної

Сторін намагаються погодити заходи стосовно захисту відповідної особи згідно зі своїм національним законодавством [67; 68].

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою зазначає, що свідкам, жертвам злочинів та їхнім сім'ям в результаті їх допомоги правосуддю несправедливо наноситься шкода, тілесні ушкодження та знищується їх майно. Даний акт висвітлив глобальну проблему порушення балансу між правами учасників судочинства та інтересами держави. В Декларації наведено заходи, які слід прийняти для уникнення подальшої віктимізації вразливих учасників кримінального провадження. Звертається увага держав на необхідність своєчасного перегляду законодавства та практики перешкоджання негативного впливу на зазначену категорію осіб [69].

Спеціальним документом є «Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків». В даному керівництві викладені оптимальні види практик, які мають враховуватися національними органами з метою належного забезпечення прав дітей, що стали свідками чи жертвами злочину. Наголошується, що діти є суттєво вразливішими за дорослих, потребують спеціального захисту, що відповідає їх віку та рівню розвитку, індивідуальним потребам. Розділ 12 цього документу присвячений питанням особистої безпеки дітей-жертв та заходам, які слід приймати [70].

Стаття 24 та 25 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності в цілому присвячені питанням захисту свідків та потерпілих, а у певних випадках – і їх близьких осіб, від імовірної помсти чи залякування внаслідок їх свідчення у злочинах: відмивання доходів, корупції чи участі у організованій злочинній групі. На державу покладається обов'язок забезпечити ефективну реалізацію захисту [71].

Важливе значення має рекомендація КМРС № R (97) 13, яка містить рекомендації щодо формування внутрішнього законодавства для забезпечення того, щоб свідки давали свої свідчення вільно і без залякування [72]. Рекомендація Res (2005) 9 стала ідейним продовженням та удосконаленням

попереднього документу в сфері забезпечення безпеки свідків та потерпілих. Головним надбанням Рекомендації слід вважати [25]:

- розширено перелік осіб, які повинні отримати захист;
- встановлено вимоги до функціонування органів виконання заходів забезпечення безпеки (автономність, оперативна самостійність);
- наведено рекомендації для встановлення критеріїв участі в ПЗС;
- зроблено акцент на пошуку альтернативних заходів, окрім ПЗС;
- анонімність, переселення, зміна особистості має бути крайнім заходом;
- рекомендовано дотримуватися пропорційності при виборі заходів захисту.

У 1990-х роках Радою безпеки ООН було створено низку спеціальних судових установ. Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди, а також Міжнародний кримінальний трибунал щодо Югославії стали важливим кроком до покарання осіб, причетних до серйозного порушення міжнародного гуманітарного права. Організація цих судів, їх нормативне регулювання в області захисту жертв і свідків злочинів носили безпрецедентний характер і в значній мірі визначили зміст положень про захист свідків у нормах Міжнародного кримінального суду [41, с. 16; 73;74;75].

Основні елементи програм захисту в рамках названих судів, зокрема, і Міжнародного кримінального суду, подібні між собою і зводяться до наступного:

- створення спеціальних підрозділів для надання підтримки і захисту свідкам. Ці підрозділи не тільки виконують функції фізичної охорони, але і надають консультації, послуги лікарів і психологів, а також інші відповідні види допомоги потерпілим і свідкам.

- зважаючи на особливий характер злочинів, які охоплюються статутами цих судів, заходи захисту передбачаються в рівній мірі як для свідків звинувачення, так і для свідків захисту;

- в ході судового провадження суддя або судова палата може винести рішення про спеціальні заходи процесуального характеру, таких, як тимчасові

обмеження на розголошення інформації, вилучення ідентифікуючих даних з матеріалів, використання псевдонімів, спотворення голосу і рис обличчя, дача свідчень в закритому засіданні або за допомогою відеозв'язку;

– вищезгадані суди та їх підрозділи покладаються на співпрацю держав в прийнятті ефективних заходів захисту поза залом суду. Якщо секретар суду визнає обґрунтованими побоювання свідка за свою безпеку після дачі показань, то відповідний підрозділ організовує переселення такого свідка в межах країни проживання або його переїзд в іншу країну.

Відповідні договори мають важливе значення для розвитку внутрішнього законодавства на основі наведених в них правових стандартів.

1.4. Принципи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства

На нашу, думку інститути забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства провідних держав мають низку спільних рис, що полягає у побудові їх на основі схожих загальних положень – принципів, які можна виділити в результаті порівняльно-правового аналізу.

Одним із таких принципів є добровільність. Добровільність проявляється у застосування заходів забезпечення безпеки лише за волевиявленням особи, щодо якої ці заходи повинні бути застосовані. Своє закріплення він знаходить у тому, що особа добровільно і самостійно підписує угоду (меморандум), як це прийнято в Італії та США [76, с. 26]. Загаданий принцип знайшов своє закріплення в рекомендації Rec (2005) 9 PC, яку можна вважати джерелом основних європейських стандартів у сфері ПЗС [77, с. 88]. Пункт 12 та 24 рекомендації наголошують на обов'язковості інформованої згоди особи [25]. В своєму інтерв'ю Дж Шур, засновник WITSEC, наголосив, що програма є цілком добровільною, це стосується як вступу до неї, так і можливості її покинути [40].

В США та Італії, Німеччині уповноважені особи можуть запропонувати важливому свідку отримати захист в обмін на свідчення, якщо вважають це за доцільне. Законодавство України та більшості держав дозволяє встановити за

рішенням суду зовнішнє спостереження за особою, що виключає добровільну згоду, відповідне спостереження є елементом захисту свідків в Колумбії [76, с. 25].

Добровільність участі в програмі є відносною. Належним елементом захисту свідка є забезпечення безпеки для його родини та близьких, в той же час угоду підписує лише свідок та повнолітні члени його сім'ї. Ці обставини можуть призводити до порушення прав третіх осіб. Відповідну проблему ілюструє історія Томаса С. Леонарда, який декілька років позивався до федерального уряду США після того, як в 1967 році його колишня дружина та діти зникли. Леонарда не було повідомлено, що його близькі взяли участь у програмі захисту свідків, отримали нові особистості та місце проживання, хоча це абсолютно порушило право Леонарда на побачення з дітьми відповідно до судового рішення. Ця справа спричинила внесення змін до програми захисту свідків в США, відповідний запит на участь у програмі відтепер включає відомості про будь які проблеми, пов'язані з опікою над дітьми у випадку переселення [78; 43].

Законодавство України прямо не вказує на добровільність застосування заходів безпеки, проте це впливає із положень ст. 2 Базового закону.

Принцип соціального захисту при забезпеченні безпеки учасників кримінального судочинства в більшій мірі характерний для англосаксонської правової системи. З метою залучення більшої кількості свідків до співпраці у США в 1982 році було прийнято закон «Про захист жертв злочинів і свідків» [44]. В результаті, уряд США протягом перших 6 місяців участі в програмі здійснює виплати в розмірі від 60 до 130 тисяч доларів [43]. При цьому програма не має на меті збагачення особи чи постійного її утримання. Аналогічні положення містить італійська програма, яка не допускає покращення матеріального стану особи [76, с. 26]. В рамках WITSEC оплачується проживання, перевезення меблів, видається прожиткове забезпечення. Розмір забезпечення не є платою за свідчення та не залежить від

їх цінності для слідства. Певний час надається допомога в пошуку роботи та соціалізації [40; 79; 80].

Базовий закон в ст. 13 передбачає вирішення питань, які виникають внаслідок переселення особи, зокрема: працевлаштування, матеріального забезпечення, забезпечення житлом тощо [26]. Більш детально матеріальна сторона питання врегульована в Постанові КМУ № 457. В ній визначено способи, види, детальний порядок отримання матеріальної допомоги і компенсацій [81]. В той же час, ні закон, ні постанова не регулює психологічний бік переселення, зміни особистості. На нашу думку, соціальний захист повинен включати в себе і реабілітаційні заходи для певних осіб, в першу чергу — дітей-учасників програми. Діти є вразливими учасниками, вони потребують особливого захисту, ігнорування цього факту в США призвело до розвитку суїцидальної схильності, низької соціалізації таких осіб. Причина криється у тому, що протягом значного часу діти разом з батьками проживали в мотелях чи винаймали жито, діти в цей час не відвідували школу, що суттєво впливає на адаптацію особи в суспільстві [82; 83]. Наразі в рамках WITSEC переглянуто відношення до психологічної підтримки, керівник програми Майкл Прут зазначає: «..програма була реформована для того, щоб забезпечити учасникам психологічну підтримку, якщо вони цього вимагатимуть...психологічна підтримка має вирішальне значення» [83].

Спеціалізація як принцип полягає у тому, що персонал органу, який відповідає за виконання заходів забезпечення безпеки, повинен мати належну підготовку й керівні документи. Вказаний принцип реалізовано у всіх провідних країнах. В США вже понад 40 років програму реалізує Служба маршалів США, яка відповідає за безпеку та життя державних свідків та їх безпосередніх утриманців (родичів) [48]. Маршали забезпечують 24-годинний захист всім свідкам, доки вони знаходяться в умовах серйозної загрози. Служба маршалів США існувала задовго до створення програми, вона відповідає за забезпечення безпеки під час федеральних судових засідань з 1789 року [50]. Дана служба не є спеціалізованою для захисту свідків, але є підготовленою для

захисту учасників судового слухання, що дозволяє говорити про накопичення суттєвого досвіду.

В Ірландії виконанням заходів забезпечення безпеки займається елітний підрозділ національної поліції — спеціальна група детективів та підрозділ надзвичайного реагування [84].

В Україні певний час, починаючи з 1997 року, діяв підрозділ судової міліції, який у 2003 році отримав назву «Грифон». Основними завданнями «Грифону» була охорона судів та пропускний режим. Окрім того до їх компетенції також входила охорона свідків і потерпілих, та охорона майна [85]. У 2015 році з реформуванням міліції та створенням Національної поліції України даний підрозділ було розформовано. Можна говорити, що певний час вітчизняний інститут дотримувався принципу спеціалізації, адже підрозділ «Грифон» за своїми функціями та завданнями в певній мірі був аналогом Служби маршалів США. На даний момент, відповідно до Базового закону здійснення заходів безпеки покладається за підслідністю на органи СБУ, ДБР, НП та НАБУ, у складі структур створюються спеціальні підрозділи. Відповідні структури, на нашу думку, не відповідають принципу спеціалізації. Розрізненість таких підрозділів залежно від підслідності викликає сумніви у координації їх дій та оперативній самостійності.

Наступний принцип тісно пов'язаний з попереднім. Автономність означає, що персоналові, відповідальному за впровадження заходів захисту, слід користуватися оперативною самостійністю і не брати участі ні в розслідуванні, ні в підготовці справи, у якій свідкові належить давати показання. Це передбачає організаційне відокремлення відповідних функцій від функцій слідчих органів. В той же час, рекомендація РЄ зазначає, що між такими підрозділами та слідством мають існувати контакти та співробітництво [25].

В США Служба маршалів є самостійним підрозділом, що має свою штаб-квартиру, керівника, регіональні представництва та офіси в поліції кожного міста, в яких працює інспектор з питань захисту свідків. Маршали, знаходячись

в певному штаті, активно співпрацюють як з місцевими правоохоронними органами, так і місцевою владою [48]. Окрім того, власне маршали визначають, які саме заходи забезпечення безпеки слід застосувати до того, чи іншого свідка.

Здійснення заходів щодо захисту свідків у Німеччині є обов'язком підрозділу кримінальної поліції. Цей підрозділ захисту свідків є організаційно незалежним від підрозділу, який займається розслідуванням, самостійно визначає заходи охорони свідка. Тільки даному підрозділу відомі дані про свідка, його місце перебування [76, с. 26; 80, с. 195]. Такі країни, як Великобританія та Ірландія мають подібні структури своїх підрозділів захисту свідків [84; 23]

Законодавство України хоча і наділяє органи, що здійснюють заходи безпеки, правом визначати заходи, в той же час робить такі підрозділи залежним від органів, що приймають рішення про застосування заходів безпеки. В Україні це такі особи та органи, як: слідчий, прокурор, суд. Це робить підрозділи, що реалізують захист, повністю залежними від слідства і призводить до того, що слідчому чи прокурору доводиться приймати серйозні, коштовні, квапливі рішення щодо забезпечення безпеки. Недотримання вказаного принципу є серйозною проблемою на шляху до ефективного функціонування підрозділів охорони свідків.

Принцип диференціації заходів забезпечення безпеки покликаний створити ефективну та пропорційну модель захисту для кожного свідка з урахуванням індивідуальних потреб. Це дозволяє використовувати достатні та найменш витратні заходи зі збереженням достатнього рівня обачності і безпеки. Провідні держави світу по різному підійшли до реалізації вказаного принципу. В США окрім власне фізичної охорони свідка, зміни місця проживання, використовують оповіщення свідка про місце та строк відбування покарання злочинця, проти якого вона свідчила, а вразі звільнення такої особи — свідка повідомляють про це. Окрім того, широко застосовуються заходи, які слід вважати процесуальними заходами забезпечення безпеки. Серед таких: право

поліції не розкривати дані про свого інформатора, використовувати записи попередніх показань, перешкоджати ототожненню свідка шляхом фізичного обмеження доступу до нього чи шляхом викривлення голосу тощо [76, с. 26]. Відповідні методи відомі кримінальному процесу більшості країн, зокрема, і Україні. В Італії звичайною мірою є спостереження за будинком особи, яка співпрацює зі слідством. До участі особи в програмі захисту свідків також застосовують тимчасові попередні заходи [76, с. 26]. Це важливо, бо існують випадки, коли єдиних свідків вбивали незадовго до вступу в програму, наприклад, так сталося з Коррі Томасом в США. До обрання для нього заходів в рамках WITSEC його було вбито [83].

Національне законодавства визначає доволі широкий список заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, залишаючи їх невичерпними. Визначені засоби відповідають принципу диференціації. В той же час, до заходів забезпечення безпеки віднесені лише позапроцесуальні заходи, що реалізуються виключно спеціальними підрозділами. Чинний КПК України містить низку положень, які є спеціальними по відношенню до загальних норм, та спрямовані на захист свідків. Іноді ці положення називають спеціальними видами окремих слідчих дій. З метою вдосконалення законодавство пропонуємо розширити ст. 131 КПК України наступним положенням: п. 10 «Заходи забезпечення безпеки учасників кримінального провадження». Очевидно, що мета глави 10 КПК України співпадає з метою інституту забезпечення безпеки, що робить його органічною частиною цієї глави: досягнення дієвості конкретного провадження. Також пропонуємо додати главу 18-1 до КПК України яка б містила загальні положення про мету, завдання інституту ПЗС, описувала коло учасників, їх права та обов'язки, повноваження органів та посадових осіб, процедуру отримання захисту та вміщала вже згаданий нами порядок спеціальних слідчих та розшукових дій, що мають на меті захистити свідків.

Пропорційність як принцип знаходить своє відображення у низці положень існуючих ПЗС та полягає у забезпеченні рівноваги між безпекою

свідка, інтересами слідства, фінансовими витратами, можливістю оспорювати покази свідка зі сторони обвинувачення і анонімністю свідка.

Важливо визначити детальніше критерії вступу свідка до програми захисту. Рекомендації РЄ наголошують на таких ознаках: причетність особи, що підлягає захисту, до розслідування справи; значущість її внеску; серйозність загрози; згода особи та здатність бути об'єктом заходів захисту [25].

В США першочерговим критерієм є факт скоєння певного злочину: будь який злочин в розділі 18 Кодексу Сполучених Штатів, розділ 1961 (1), який охоплює організовану злочинність та рекет; будь який злочин, пов'язаний з незаконним обігом наркотиків; будь яке інше серйозне федеральне кримінально каране правопорушення, за свідчення у якому свідку може загрожувати насильство чи погроза насильством; будь який злочин проти національної безпеки [43]. Таким чином, WITSEC націлена на злочини, що можуть суттєво нашкодити не лише окремій особі, а суспільству та державі.

Колумбійська програма передбачає застосування коштовних заходів, таких як переселення та зміна особистості, лише у випадку, якщо особа стала свідком таких злочинів: викрадення людей, тероризм, незаконний обіг наркотиків [76, с. 27].

У ФРН початок процедури захисту передбачає дотримання таких умов: вчинений злочин є тяжким чи таким, що заподіює серйозну шкоду громадському порядку; встановлення обставин справи чи місця знаходження злочинця неможливе без показань свідка; готовність особи давати показання створює небезпеку для нього та членів його сім'ї [76, с. 27].

Таким чином, участь у ПСЗ обмежується принципом пропорційності, мета якого — ефективно розподіляти ресурси захищаючи інтереси суспільства та держави, забезпечувати баланс між потребами свідків та завданнями кримінального судочинства. Зважаючи на значні фінансові витрати такий підхід повинен забезпечити роботу програм захисту в режимі «обмежена кількість свідків – надійні заходи – значна суспільна користь». В той же час, РЄ рекомендує обов'язково поширити національні програми захисту свідків на

злочин тероризм, оскільки в даному випадку страждають інтереси не окремої держави, а всього світового співтовариства.

Вітчизняний інститут забезпечення безпеки повністю позбавлений згаданого принципу. Застосування до особи заходів захисту не передбачає: встановлення важливості показань для слідства, готовності давати показання в суді, обов'язку пошуку альтернативних джерел доказів. Перелік злочинів, як це зроблено в США чи ФРН, не визначено. Захист може отримати особа в будь-якому провадженні. Рівень загрози для свідка не є вирішальним критерієм для участі в програмі. Проте, вітчизняне законодавство фактично змушує слідчих при прийнятті рішення спиратися лише на дану обставинну, інших критеріїв не визначено. Застосування заходів прямо поставлено від рівня загрози без вказівки на методичку її оцінки. Це унеможлиблює адекватне обґрунтування прийнятого рішення та наступне його оскарження, і як наслідок – допускає неефективне використання ресурсів. Згідно з даними ЄРСП Хмельницьким міськрайонним судом Хмельницької області 2017 року застосовано заходи безпеки у вигляді особистої охорони потерпілого у кримінальному провадженні стосовно особи, що обвинувачується за ч. 1 ст. 190 КК України [86].

Конфіденційність є ключовим принципом для забезпечення ефективності всіх заходів, що можуть бути застосовані до свідка. При реалізації даного принципу в роботі відповідних органів слід виділити три складових: перешкоджання фізичному ототожненню особи свідка, конфіденційний характер інформації про застосовані заходи забезпечення безпеки, конфіденційний характер інформації про методи роботи відповідних підрозділів.

У ФРН всі здійснювані заходи проводяться в режимі повної конспірації [31, с. 141]. В США програма захисту свідків цілком побудована на анонімності свідка: його ім'я не розголошується в запиті на захист і в суді, не допускається фізичне ототожнення, забороняється розголошення будь-яких відомостей про особу свідка тощо [43]. В той же час, КПК провідних держав містять процесуальні засоби, що забезпечуються анонімність свідка, такі як: допит в

режимі відеоконференції зі спотворенням голосу, розкриття особи свідка на пізніх стадіях процесу, виключення участі ЗМІ на слуханнях. Проте, конфіденційність не повинна стати перешкодою для об'єктивного розслідування та обмежувати право обвинуваченого на захист, тому повна анонімність має стати виключенням.

Національне законодавство відповідає принципу конфіденційності. Зокрема, у КПК України наявні процесуальні можливості збереження анонімності: закриті судові засідання, негласні слідчі та розшукові дії, забезпечення конфіденційності відомостей про особу в матеріалах кримінального провадження тощо. Базовий закон визначає забезпечення конфіденційності відомостей про особу одним із заходів забезпечення безпеки. Згадана нами постанова КМУ № 457 визначає, що відомості про заходи безпеки та осіб, взятих під державний захист згідно з чинним законодавством, є інформацією з обмеженим доступом. На нашу думку, відповідні положення слід закріпити в єдиному нормативно-правовому акті на рівні власне принципу, оскільки конфіденційність відомостей про особу і заходи забезпечення безпеки має стати органічною частиною роботи відповідних підрозділів.

Таким чином, інститути забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства провідних держав побудовані на основі принципів добровільності, соціального захисту, спеціалізації, автономності, диференціації заходів, пропорційності, конфіденційності. Порівняння на основі вказаних принципів інституту забезпечення безпеки України та провідних держав свідчить про те, що національний інститут має багато спільних рис, що дозволяє говорити про можливість наступного перенесення досвіду.

Висновки до Розділу 1

Дослідження поняття «забезпечення безпеки» та загальна характеристика інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства дозволяють зробити наступні висновки:

1. Незаконний вплив на свідків є причиною неефективності кримінальних проваджень у тяжких та особливо тяжких злочинах, та злочинах,

які пов'язані з корупцією і організованою злочинністю. Співпраця свідків з правоохоронними органами призводить до певних втрат в їх звичному житті, правах та свободах, тому обов'язком держави є забезпечення безпеки таких осіб та компенсація їм втрачених можливостей. Потреба забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства впливає із завдань кримінального процесуального законодавства.

2. Серед науковців немає єдиного підходу до розуміння змісту терміну «забезпечення безпеки» та його складових. В той же час, більшість науковців єдині у визначенні об'єктів, які потребують забезпечення безпеки. Захисту потребують життя та здоров'я особи у широкому їх розумінні, що включає забезпечення нормального: фізіологічного існування людини, її психічного благополуччя та соціально-економічних умов. Для цього компетентні органи використовують спеціальні засоби та заходи, методи роботи, які у сукупності утворюють заходи забезпечення безпеки. Законодавство України послуговується терміном «забезпечення безпеки», який за сукупністю ознак є аналогічним до терміну «захист свідків», що використовують західні держави. Згадане поняття не позбавлене недоліків: в ньому вживаються неоднозначні словосполучення «правоохоронний орган» та «судовий розгляд», а перелік об'єктів захисту є вичерпним. На основі проведених досліджень пропонуємо наступне визначення: забезпечення безпеки учасників кримінального провадження — це здійснення компетентними органами сукупності заходів (процесуальних та спеціальних) для попередження загрози чи настання шкоди правам, свободам та інтересам таких учасників з метою виконання завдань кримінального провадження.

3. Інститут забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства законодавчо та організаційно сформувався в США. Він виник як комплексний механізм протидії організованій злочинності. З часом його ефективність дозволила поширити дію програми захисту на низку інших злочинних діянь. Даний інститут став прикладом ефективної кооперації свідків, інформаторів та злочинців з правоохоронними органами. Провідні держави

світу перейняли досвід США в галузі захисту свідків, але адаптували його до своїх правових систем, традицій та інших об'єктивних чинників. В той же час, можна виділити низку спільних ознак, на яких засновані програми захисту свідків досліджених держав. В першу чергу, це наявність критеріїв, таких як пріоритетні злочини, вчинення яких є першочерговою підставою включення до програми. Загалом, цю сукупність злочинів можна описати як тяжкі: тероризм, торгівля людьми та наркотиками, організована злочинність тощо. По-друге, висуваються вимоги до потенційного учасника та якості його показань. По-третє, відповідні заходи реалізуються окремим спеціальним органом чи спеціалізованим підрозділом у складі національної поліції. По-четверте, інститут забезпечення безпеки таких держав носить комплексний характер. Відповідні норми покликані забезпечити не тільки фізичний захист, а й надати соціальні гарантії та психологічну підтримку.

4. Міжнародні організації розробили рекомендації та узагальнили досвід боротьби із незаконним впливом на свідків та жертв злочинів у низці міжнародних актів. Значну увагу в цих документах приділено обов'язку держави забезпечити присутність ключових свідків на судовому розгляді з одночасним забезпеченням їх безпеки. В той же час, наголошується на необхідності забезпечення особливих умов для вразливих категорій свідків та розроблені і провадженні відповідних програм захисту свідків. Рекомендації КМРЄ містять в собі узагальнення досвіду протидії залякуванню свідків на європейському просторі. Згадані рекомендації та Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності наполягають на розробці та впровадженні у внутрішньому законодавстві низки сучасних заходів забезпечення безпеки свідків. В рамках Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод ЄСПЛ наголошує, що використання тих чи інших заходів забезпечення безпеки обмежує права обвинуваченого, тому має бути мотивованим та підтверджуватися сукупністю таких ознак, як тяжкість злочину, рівень загрози, вірогідність її реалізації і пропорційністю мети та заходів. Окрім держав заходи забезпечення безпеки застосовували

Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді, а також Міжнародний кримінальний трибунал по Югославії. Їх досвід перейняв Міжнародний кримінальний суд, сукупність заходів забезпечення якого відповідає міжнародним стандартам та в цілому базується на досвіді США.

5. Інститути забезпечення безпеки провідних держав побудовані на основі принципів добровільності, соціального захисту, спеціалізації, автономності, диференціації заходів, пропорційності, конфіденційності. Порівняння на основі вказаних принципів інституту забезпечення безпеки України та провідних держав свідчить про те, що національний інститут має багато спільних рис, що дозволяє говорити про можливість наступного перенесення досвіду в рамках майбутніх досліджень.

РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

2.1. Процесуальні заходи забезпечення безпеки

Держави відрізняються між собою правовими звичаями, політичним устроєм, рівнем розвитку та соціально-культурними особливостями. Всі ці ознаки свого часу вплинули на особливості формування інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, форми захисту, обсяг їх реалізації тією чи іншою державою. В той же час, можна виділити загальні риси, які притаманні переважній більшості інститутів, що можна пояснити запозиченням досвіду в держави-розробника – США.

У більшості держав, зокрема, США, Великобританії, Італії, Колумбії термін «програма захисту свідків» використовується у значенні синоніму до довготривалих методів забезпечення безпеки: переселення та зміна особистості. В то же час, відповідні держави використовують і інші заходи забезпечення безпеки, оскільки включення в ПЗС є останнім, крайнім засобом. Поряд з розробкою такої програми держави приділяють увагу розробці плану усунення ризиків для свідків, які не відповідають встановленим критеріям відбору ПЗС.

Всю сукупність заходів забезпечення безпеки розділяють на дві групи: процесуальні та позапроцесуальні заходи забезпечення безпеки [25].

Процесуальні заходи забезпечення безпеки реалізуються уповноваженими учасниками судового процесу. Зазвичай, це суд, суддя, органи, що ведуть розслідування. Їх суть полягає у використанні спеціальних слідчих та судових процедур, які спрямовані на захист (в більшій мірі психологічний) свідка та попередження розкриття персональних даних в процесі давання ним показів. Відповідні заходи носять як профілактичний характер, не допускаючи віктимізації свідка, так і можуть бути активними, що припиняють існуючий фізичний чи психічний тиск. Серед таких заходів можна виділити [41, с. 33]:

- використання показань попередніх показів свідка;

- супроводження свідка особою, яка надає психологічну підтримку;
- надання свідчень з використанням відеоконференції чи відеозапису;
- викривлення голосу та рис обличчя свідка;
- видалення обвинуваченого та/або публіки із зали судових засідань;
- використання анонімних повідомлень;
- проведення впізнання поза візуальним та аудіо спостереженням;
- конфіденційність відомостей про свідка тощо.

Перелік таких заходів є вичерпним, вони, зазвичай, визначені у процесуальному законодавстві держав. КПК Республіки Казахстан відповідні заходи, а також порядок їх застосування, містить в окремій главі [87]. Аналогічно, КПК Республіки Білорусь містить главу 8 «Заходи забезпечення безпеки учасників кримінального процесу та інших осіб» [88]. США окремі процесуальні заходи, в силу особливостей правової системи, містяться не у процесуальному законодавстві, а у рішеннях Верховного суду США. Цим органом було сформульовано принцип «привілеїв інформатора», за якими надано право поліції не розкривати інформатора, що надав інформацію для розслідування злочину [17, с. 29].

Зазвичай, процесуальні заходи не містять обмежень щодо їх застосування, доцільність тих чи інших заходів слід визначати дотримуючись принципу пропорційності. Проте, такі заходи, як повна чи часткова анонімність, мають обмеження щодо свого використання. Пов'язане це з реалізацією права обвинуваченого на захист, а саме: право допитати свідка, право дискредитувати свідка та викрити його неправдиві покази. Зважаючи на це Литва та Бельгія ввели обмеження щодо застосування анонімності протягом попереднього слідства та суду [62, с. 236].

При прийнятті рішення про застосування процесуальних заходів враховуються наступні обставини [41, с. 34]:

- характер злочину (організована злочинність, проти статевої свободи та насильницькі злочини, де можлива повторна віктимізація);

- категорія потерпілого (особливої уваги та захисту потребують діти, жертви сексуального насильства тощо);
- відносини з обвинуваченим (родинні зв'язки тощо);
- ступінь страху і потрясіння свідка;
- важливість показань свідків (враховуються інші джерела доказів).

Залежно від мети процесуальні заходи поділяють на три категорії [41 с. 35; 62, с. 230]:

- заходи, покликані зменшити страх у свідка шляхом уникнення контактів з обвинуваченим, в тому числі:
 - використання заяв, зроблених до суду (письмові чи записані аудіо- або аудіовізуальні заяви), як альтернативи показаннями в суді;
 - видалення обвинуваченого із залу суду;
 - дача показань по закритим відео- або аудіовізуальним каналам зв'язку;
- заходи, які роблять неможливим ототожнення особи свідка, в тому числі:
 - відгородження свідка під час дачі показань шляхом використання екрану, занавіску або двостороннього дзеркала, ширми;
 - анонімні заяви (інформація про інформатора чи заявника ведеться окремо від матеріалів провадження);
- заходи, які обмежують контакт свідка з публікою і знижують психологічний стрес:
 - зміна місця проведення суду або дати слухань;
 - видалення публіки з залу суду (закрите засідання);
 - присутність супроводжуючої особи для підтримки свідка.

Застосування цих заходів не потребує додаткових витрат, в той же час, організація окремих з них потребує підготовки судової зали та працівників судових установ. Відповідні заходи можуть бути більш ефективними у випадку їх кумулятивного застосування.

Слід зважати на права сторони захисту, зокрема, право на справедливий суд. Надмірна та необґрунтована опіка над свідком, використання непропорційних заходів може стати підставою до визнання доказів недопустимими. Окрім, у випадку, коли справу розглядає суд присяжних, застосування надмірних процесуальних заходів може ввести в оману журі та створити хибну картину про особу обвинуваченого. Зокрема, викликати необґрунтоване упередження про небезпеку, яку створює така особа. Відповідна атмосфера судового розгляду підриває презумпцію невинуватості обвинуваченого, надає показанням захищеного свідка безпідставно великого значення. Суд повинен попередити присяжних, що застосування заходів не є доказом у справі, не впливає на предмет доказування та не повинно впливати на рішення щодо винності чи невинності. Також суд повинен роз'яснити загальні положення про оцінку доказів з тим, щоб присяжні не надавали великого значення доказам, представленим захищеним свідком [89, с. 643].

Зустрічаємо думку, що якщо для зменшення страху свідка, перед перехресним допитом обвинуваченим, застосовуються процесуальні заходи, то на обвинуваченого лягає додатковий тягар доведення своєї невинності або принаймні відсутності загрози [89, с. 643]. Цілковито не погоджуємося з даним твердженням. Наша думка базується на принципі безпосередності дослідження доказів судом та презумпції невинуватості особи. Застосування процесуальних заходів безпеки відбувається на основі фактів, що встановлені поза конкретно тим судовим розглядом, в якому відбувається спілкування свідка та обвинуваченого. Тому, свідку чи органу, який прийняв відповідне рішення, дотримуючись принципу безпосередності, необхідно навести факти, що стали підставою застосування процесуальних заходів, у цьому ж судовому засіданні та мотивувати своє рішення. В такому випадку присяжні та суд здатні сприйняти обставини та оцінити їх, а не керуватися висновками органу, який прийняв відповідне рішення. Якщо ж відповідні обставини будуть озвучені, то обвинувачений зможе спробувати їх спростувати. Виклавши свою оцінку озвученим фактам, як проти конкретних підстав застосування заходів безпеки,

обвинувачений матиме можливість говорити предметно, протиставляти свою думку думці сторони обвинувачення, а не виправдовуватися від презумпції своєї небезпечності, що була встановлена поза судовим розглядом. Тобто, тягар доказування у такому випадку лежить як на стороні захисту, так і на стороні обвинувачення.

Окрім того, обвинувачений, як правило, не знає про застосування процесуальних заходів, а знаючи – не має можливості ефективно їх оскаржити, адже не володіє належною інформацією про підстави та захищену особу. Ця інформація є ключовою для оскарження, в той же час, її повідомлення призведе до розкриття особи свідка раніше, ніж цього бажає слідство. Таким чином, обвинувачений знаходяться в нерівному становищі зі стороною обвинувачення.

Кримінальний процес деяких держав допускає використання аудіо- чи відеозаписів, зроблених свідком на досудовому розслідуванні, в якості доказів в суді. Відбувається це у виняткових випадках, наприклад, якщо свідок помирає до початку судового розгляду. Федеральні правила доказування США вимагають, щоб свідок безпосередньо в суді дав свої покази, таким чином, обвинувачення буде базуватися лише на дійсних даних, а не плітках. Дане правило тісно пов'язане з шостою поправкою до Конституції США, яка наділяє обвинуваченого низкою прав, в тому числі, правом на справедливий суд та перехресний допит свідка. Проте, правила містять виключення. У кримінальних справах допустимим доказом є попередні свідчення особи, яка наразі не може бути свідком (зокрема, в наслідок смерті), проте дала свої свідчення за таких умов: в той час їй загрожувала реальна небезпека настання смерті, а її свідчення базуються на фактичних знаннях про обставини, що стали причиною смертельної загрози. Проте, в якості попередніх свідчень не може бути використано запис слів людини, яка не передбачала, що цей запис буде використано в суді [90; 91; 92].

Визнання попередніх свідчень за умови, коли свідок здатний свідчити, може бути засобом забезпечення безпеки. Проте, це обмежує право обвинуваченого на справедливий судовий розгляд, позбавляє можливості

безпосередньо оскаржити показання свідка, надати у розпорядження суду додаткові факти, крім тих, які були записані. Тобто, попередні свідчення є допустимим доказом лише за наявності у обвинуваченого можливості вивчити і оскаржити достовірність чи допустимість свідчень [41, с. 36].

КПК Республіки Білорусь та Республіки Казахстан також передбачають використання попередніх свідчень як потерпілого, свідка, так і обвинуваченого. Їх оголошення в судовому процесі допускається з різних причин, серед яких – неможливість явки свідка з метою забезпечення його безпеки чи безпеки членів його родини (ст. 68 КПК РБ). У такому випадку допускається відтворення звукозаписів показів чи відеозаписів допиту (ст. 372 КПК РК), але обов'язково з оголошенням показів з протоколів відповідних слідчих дій [87; 88].

В окремих державах допускається давання показів в суді свідком у присутності супроводжуючої особи. Це вирішується судом, якщо є ймовірність того, що свідок буде відчувати значну тривогу або напругу без такого супроводу. Присутність супроводжуючих осіб найчастіше потрібно особливо уразливого контингенту свідків: жертвам статевих злочинів або свідкам-дітям. Особа, яка супроводжує свідка, повинна володіти мінімальним обсягом інформації про покази свідка, а її статус у провадженні повинен бути нейтральним по відношенню до сторін. Зазвичай, супроводжуючою особою є один з батьків, учитель, співробітник поліції або лікар [41, с. 34].

Супроводжуючі особи не можуть:

- порушувати чи впливати на перехресний допит і дачу показань свідків;
- заперечувати проти будь-яких питань та консультувати свідка.

Супроводжуючі особи можуть:

- перебувати в безпосередній близькості від свідка в ході дачі показань;
- інформувати суд про стан свідка;
- рекомендувати зробити перерву, якщо свідок занадто пригнічений.

У сторони захисту щодо таких осіб може виникати обґрунтоване право просити суд розмістити супроводжуючу особу серед публіки. У певних випадках присутність поряд зі свідком поліцейського, особливо озброєного,

підсилює враження про обвинуваченого як про небезпечну особі, може вплинути на неупередженість висновків [41, с. 34].

Процесуальне законодавство колишніх радянських держав прямо не передбачає право на присутність у судовому засіданні сторонніх осіб поряд зі свідком. В той же час, окремі правила допиту та норми, що регулюють порядок і підстави залучення спеціаліста, дозволяють забезпечити присутність таких осіб: батьків чи опікунів, спеціаліста (лікаря, психолога, педагога). Зважаючи, що законодавство не обмежує коло цих осіб та їх можливі дії, ефективна участь супроводжуючих осіб можлива і в пострадянських державах [87; 88; 93, с. 32].

У випадку застосування щодо особи анонімності суд може дати розпорядження використовувати екрани, двосторонні дзеркала для відгородження свідка і приховування його особистості від обвинуваченого, публіки і засобів масової інформації. В той же час, такі засоби не повинні заважати судді, присяжним та хоча б одному представнику кожної зі сторін бачити особу свідка, а свідку – бачити їх. Використання екранів обмежує право на очну ставку, оскільки у обвинуваченого немає можливості бачити вираз обличчя або реакцію свідка і оскаржити достовірність показань останнього на підставі такої поведінки, але не порушує права на перехресний допит [41, с. 35].

В Японії відгородження відбувається таким чином, щоб адвокат захисту міг бачити свідка. Видалення обвинуваченого із залу суду можливе в рідкісних випадках. В цьому випадку обвинуваченого повинні інформувати про зміст показань свідка і давати йому можливість оскаржити їх [94]. Судовий процес в США за участі захищених свідків організовано так, що такі особи завжди дають покази з використанням ширми, яка повністю приховує особу свідка [48].

Видалення із зали судового засідання обвинуваченого є крайнім заходом для недопущення залякування свідка в ході надання показів або в якості міри покарання у відповідь на спроби обвинуваченого залякати свідка, наприклад усними погрозами. Видалення серйозно впливає на право обвинуваченого на очну ставку. У порядку компенсації після завершення надання свідчень обвинуваченому може бути дозволено повернутися в зал судового засідання,

прочитати розшифровку стенограми свідчень і продиктувати питання свідкові. Потім обвинувачений знову видаляється із залу суду, щоб дати свідку можливість відповісти. Якщо загроза свідку створюється не обвинуваченім, а особами, які не є сторонами у кримінальному провадженні, однак мають відношення до справи, суд може видалити їх із залу суду. Цей захід не поширюється на сторони в справі [41, с. 36].

КПК РК передбачає видалення обвинуваченого чи іншого учасника лише як міру покарання за непокору законним вимогам суду чи інше порушення порядку в суді (ст. 346 УКП РК) [87]. Прогресивним, на нашу думку, є КПК Литовської Республіки. Стаття 274 цього кодексу прямо передбачає тимчасове видалення обвинуваченого з зали суду, якщо є достатні підстави вважати, що присутність обвинуваченого може стати перешкодою іншим обвинуваченим, потерпілому чи свідку у дачі свідчень. Якщо обвинувачений повертається до залу судового засідання, йому повідомляють надані свідчення та дають йому можливість відповісти на поставлені щодо цього запитання, а також надати пояснення з приводу свідчень [95].

Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Рекомендації (97) 13 та № Rec (2005) 9 КМРС наголошують на необхідності впровадження сучасних технологій у судочинстві та їх закріплення у внутрішньому законодавстві. Державам пропонується прийняти норми, що допускають дачу показань за допомогою відеозв'язку або інших технічних засобів, що допоможе запобігти розкриттю особистості свідка [25; 71; 72].

Спотворення зображення та голосу доцільно використовувати, якщо свідок та обвинувачений вже раніше були знайомі, але свідок бажає приховати особистість з об'єктивних підстав. До свідка, що присутній в залі суду, можна застосувати такі прості засоби, як театральна зміна зовнішності для приховування або зміни рис обличчя (перуку, грим, великі сонцезахисні окуляри). Зміна зовнішності може також поєднуватися з наданням свідчень через відеоконференцію зі зміною або розмиванням за допомогою електронних засобів зображення особи свідка. Якщо існує загроза впізнання свідка по звуку

чи голосу (наприклад, свідок картавить), то може бути використано спеціальне електронне обладнання для спотворення голосу свідка при дачі показань через екран або за допомогою відеоконференції. Якщо аудіозапис судочинства є обов'язковим, то в офіційних матеріалах повинні зберігатися показання, які надані зміненим голосом. Проте, у випадках, коли обвинувачений знає свідка (раніше працював з ним, спілкувався), то ефективність таких заходів досить обмежена, оскільки обвинувачений зможе ідентифікувати свідка за показаннями (за змістом, за особливостями мови) і описати це особі, яка зможе помститися [41, с. 36-38].

Відеоконференція передбачає використання інтерактивних телекомунікаційних технологій для дачі показань свідків шляхом одночасної двосторонньої відео- та аудіотрансляції. Допускаються такі варіанти: дача свідком показань з кімнати, що знаходиться поруч із залом суду; через закриту телевізійну мережу або з віддаленого чи прихованого місця з використанням аудіовізуального зв'язку. Перевага відеоконференції полягає в тому, що вона дозволяє свідкові бути відсутнім в місці здійснення судочинства, але в той же час бачити і чути суддю, присяжних і сторін, а їм – бачити і чути його. Для цілей досягнення повної анонімності слід поєднувати відеоконференцію із застосуванням ширми або спотворенням зображення. Питання, які задаються стороною обвинувачення чи захисту, передаються через мікрофон свідкові, який зазвичай відповідає спотвореним голосом [71].

В деяких країнах судовий розгляд справ, пов'язаних з організованою злочинністю, проводять у спеціально виділених залах судових засідань, які оснащені сучасними засобами зв'язку. У деяких країнах використання електронних засобів для приховання особи свідка забороняється, оскільки це вважається обмеженням права на очну ставку і заважає присяжним отримати уявлення про відповідні фізичні характеристики свідка, наприклад у випадках, коли стверджується, що обвинувачений застосовував силу щодо свідка [96].

В рідкісних випадках приховування частини або всієї докладної інформації про особу свідка від сторони захисту і публіки може стати

ефективним засобом захисту. Повна анонімність є доцільною, коли зміст показів не дозволяє захисту ідентифікувати свідка, а свідчення підтверджуються іншими доказами. У випадках, наприклад, коли свідок є бухгалтером чи іншою особою, що володіє інсайдерською – застосування заходу є недоцільним. Відповідне рішення суд приймає, як правило, на вимогу свідка, і воно може бути оскаржене [41, с. 38].

Країни, в яких допускається анонімність, вживають наступних заходів:

- зберігають дані про особу свідка окремо від стенограми судового засідання і в надійному місці;
- карають або переслідують за законом за будь-яку спробу розкрити особистість анонімного свідка.

Детально порядок проведення процесуальних дій при роботі з анонімними свідками визначили литовські законодавці. Четверта частина КПК Литовської Республіки присвячена відповідним заходам. Зокрема, вона містить право потерпілого чи свідка звернутися з клопотанням про забезпечення йому анонімності. Кодексом встановлено підстави її надання [95]:

- реальна загроза для життя, здоров'я, свободи чи майна потерпілого, свідка чи членів їхньої родини або близьких родичів;
- потерпілий чи свідок беруть участь в процесі з приводу вчинення тяжкого чи дуже тяжкого злочину.

Свідок, після подання клопотання, перевіряється на наявність судимостей за надання завідомо неправдивих відомостей, особистих чи вигідних для себе мотивів дати завідомо неправдиві свідчення проти підозрюваного. Після проходження перевірки потерпілий чи свідок в провадженні визначаються за номерами (що цікаво, в РФ, Україні для цих цілей використовують псевдоніми). На свідка складається додаток, що містить дійсні відомості про його особу, який зберігається в запечатаному і підписаному конверті окремо від матеріалів провадження. На вимогу суду такий конверт надається прокурором правомочному судді. В той же час, у протоколах слідчих

дій, постановках та інших документах не відзначається будь-яка інформація, яка дозволяє встановити анонімного учасника. Допит, очна ставка чи проведення впізнання проводяться із застосуванням технічних засобів, що не дозволяють встановити особу. Окрім, в РФ практикують тимчасову зміну підпису анонімного свідка, який він буде використовувати на всіх документах, що є у провадженні. Певний час зазначені дії та порядок їх вчинення вивчалися в рамках дисципліни «Криміналістика» як частина тактики слідчих дій. Доречно, що законодавець закріпив на рівні закону загальний порядок їх проведення [95; 97].

Варто зауважити, що досвідчені адвокати та вчені не знайшли єдиної думки щодо можливості застосування свідчень з анонімних джерел. Переважна більшість дослідників ставиться негативно до застосування анонімності у кримінальному провадженні. На їхню думку, це наближає кримінальний процес до інквізиції, допускає думку, що правоохоронці фальсифікують джерела свідчень. Проте, ці особи надто перебільшують роль анонімних показів. Приймаючи рішення суд оцінює усю сукупність доказів, перевіряє покази анонімного свідка іншим доказами. Ті ж з дослідників, які позитивно ставляться до використання анонімних свідчень, вказують на рішення ЄСПЛ щодо використання показів, наданих анонімними свідками. Так, Суд загалом ставиться негативно до показань анонімних свідків, проте у певних випадках бере їх до уваги і наголошує, що це не суперечить статті 6 Конвенції. ЄСПЛ бере до уваги серйозність та обґрунтованість причин для надання свідкам статусу анонімних, головною з яких є наявність реальної загрози життю й здоров'ю учасника кримінального судочинства [98, с. 468-471].

Якщо допускається часткова або обмежена анонімність, то свідок може бути підданий перехресному допиті в суді, однак він не зобов'язаний називати своє справжнє ім'я або інші докладні особисті дані, як, наприклад, адресу, рід занять або місце роботи, відповідні питання знімаються судом. Такі заходи доцільно використовувати при заслуховуванні показань таємних агентів, які можуть опинитися в небезпеці, якщо їх справжня особистість стане відома. Ці

особи зазвичай дають свідчення в суді під вигаданим ім'ям, під яким вони були відомі в ході операції, проте називають свою справжню посаду (співробітник поліції, слідчий тощо) [41, с. 39].

Якщо суд допускає повну анонімність, то вся інформація про особу свідка залишається в таємниці. Свідок дає свідчення через екран, зі зміною зовнішності або спотворенням голосу. На практиці такий захід доцільний лише в тих випадках, коли свідки є випадковими очевидцями злочину, і, відповідно, такі випадки не часто пов'язані з судовим переслідуванням ватажків банд. Якщо обвинувачений знає свідка, то збереження повної анонімності стає нереальним, оскільки обвинувачений може легко ідентифікувати свідка за показаннями чи контекстом наданої інформації [41, с. 39].

Повна анонімність є винятковим заходом і може мати серйозні наслідки для права обвинуваченого на справедливий судовий розгляд, очну ставку і права на перехресний допит свідка. Вона накладає обмеження на право оскаржити справжність, точність і щирість свідчень. Захист в таких випадках не в змозі перевірити:

- наявність зв'язку свідка з обвинуваченим, яка може стати причиною упередженого ставлення;
- походження інформації;
- будь-які особисті дані, які можуть вплинути на довіру до свідка.

Зважаючи на той вплив, який чинять анонімні свідчення на права обвинуваченого, їх використання повинно регламентуватися законом з чітким визначенням умов, які забезпечать баланс між необхідністю захисту і правом обвинуваченого на справедливий судовий розгляд. У країнах, в яких використовується повна анонімність:

- винесення вироку має підкріплюватися іншими матеріальними доказами і не може ґрунтуватися виключно або вирішальною мірою на анонімних свідченнях;

- обвинуваченому повинно бути дозволено задати питання безпосередньо свідку під час дачі показань або через адвоката захисту в письмовій або іншій формі;
- причини збереження особистості свідка в таємниці повинні заново переглядатися на різних етапах кримінального провадження та після його завершення;
- суд чи суддя, який приймає рішення, повинен упевнитися, що свідок існує, і з'ясувати обставини, які можуть вплинути на достовірність показань свідка (психічне захворювання, упередженість в щодо свідка тощо).

В деякій мірі заходом забезпечення безпеки слід вважати застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу – тримання під вартою. Даний захід забезпечення кримінального провадження передбачений КПК більшості пострадянських держав. Метою його застосування, окрім забезпечення ефективності кримінального провадження, є усунення загрози життю свідка та потенційної можливості його залякати. Щоправда, даний захід застосовується лише за наявності суттєвих підстав (особа може вчинити інший злочин, ухилятиметься від слідства, здійснить спробу приховати сліди злочину). Окрім того, захід є короткостроковим відносно всього часу провадження – 2 місяці. Застосування тримання під вартою є доцільним у злочинах, скоєних однією особою, або групою осіб, коли захід застосовується до всіх підозрюваних. Тримання під вартою члена злочинного угруповання не надає свідку жодних гарантій від залякувань чи помсти.

Загалом, застосування процесуальних заходів забезпечення безпеки є ефективним у певних випадках, і за умови своєчасності їх реалізації. Переважна більшість заходів не потребує значних витрат. Проте, необхідність надання анонімності свідку протягом усього провадження потребує значних організаційних зусиль. Відсутність матеріальної бази і невідповідність приміщень суду до таких заходів призводить до певного роду експериментів. Зокрема, в рамках кримінального провадження проти членів організованої

злочинної групи «Хаді Такташ» слідчим було необхідно забезпечити повну конфіденційність свідків. Для цього вони закривали двері полотном, на свідків надягали балаклаву, наносили на їх обличчя професійний грим. Але в результаті це не допомогло вберегти всіх свідків [97].

2.2. Позапроцесуальні (спеціальні) заходи забезпечення безпеки

На межі між процесуальними та спеціальними заходами забезпечення безпеки можна розглядати програму надання допомоги жертвам злочинів.

Справа в тому, що участь певної категорії осіб у судовому процесі може викликати в них велику тривогу, не пов'язану з побоюваннями за своє життя. Такий стан здатний вплинути на якість показів, а тому потребує втручання. Для уникнення зайвих хвилювань у низці країн правоохоронні органи регулярно проводять офіційні зустрічі зі свідками сторони обвинувачення для виявлення їх уразливого стану. Цільовою аудиторією таких зустрічей є діти та підлітки, особи з істотним порушеннями розумового розвитку, особи з соціальними (наприклад, агорафобію) чи іншими суттєвими розладами здоров'я.

Найперший контакт з такими особами встановлює поліція. На цьому етапі слід приділити увагу способу опитування уразливого свідка, детально обговорити механізм судового розгляду, ознайомити особу з процесуальними діями. З часом такому свідку може знадобитися підтримка в судовому засіданні та поза ним.

Допомогу, що надається свідкові чи жертві, слід відрізнити від захисту свідків. Мета такої допомоги в створенні умов для ефективного судочинства і недопущення повторної віктимізації особи від взаємодії з іншими учасниками та інститутами держави. Допомога свідкові включає широкий діапазон заходів, від інформування свідка про те, чого слід очікувати, і про основні аспекти кримінального процесу, до психологічної підтримки з метою зведення до мінімуму стресу від участі в судовому процесі, або надання фінансової допомоги для переїзду і догляду за дітьми. Підтримка може надаватися на всіх етапах справи, проте вона не повинна включати обговорення або репетицію свідками показань або іншу підготовку свідків до суду [41, с. 33].

Відповідні послуги повинні надаватися фахівцями, які є працівниками державної системи соціального забезпечення, є незалежними від слідства та мають відповідну підготовку і навички:

- для роботи зі свідками, які можуть бути у вразливому положенні;
- знання кримінального законодавства, поліцейських і судових процедур;
- здатність підтримувати зв'язок з членами сім'ї і органами, які можуть бути пов'язані з судовим процесом.

Міжнародні акти неодноразово наголошували на залученні до цієї діяльності неурядових організацій або офіційного визначення переліку організацій, що надають таку допомогу [25; 71].

Відповідні програми діють у багатьох державах. В США законом «Про захист свідків та жертв злочинів» було започатковано програму допомоги жертвам (USAO-WDLA) для надання послуг учасникам кримінального судочинства. В завдання працівників входить: допомога жертві впоратися з емоціями; роз'яснення того, як працює судова система. Відповідну допомогу особа може отримати подавши спеціальну заяву. За дотримання умов жертва злочину наділяється такими правами:

- на розумний захист від обвинуваченого;
- на повідомлення часу та місця розгляду злочину проти обвинуваченого чи його умовно-дострокового звільнення, повідомлення про втечі з місця ув'язнення чи звільненні такої особи;
- на повну та своєчасну реституцією згідно із законом та інші права.

Система повідомлення жертв розроблена за участі Федерального бюро розслідувань, надає жертвам федеральних злочинів можливість отримати доступ до інформації про справи, етапи їх розслідування та розгляду в суді. У певних випадках жертві оплачується переїзд та проживання, якщо слухання справи відбувається поза містом проживання жертви. Фінансування всіх витрат так чи інакше відбувається за коштів злочинців: вони можуть добровільно

компенсувати шкоду, або ж їх речі, отриманні злочинним шляхом, буде реалізовано, а кошти передано фонду компенсації потерпілим [99].

В РФ питаннями підтримки жертв злочинів займається громадська організація «Супротив», яка надає безоплатну допомогу потерпілим у вигляді юридичних та психологічних консультацій [100].

Позапроцесуальні заходи доцільно застосовувати, коли вичерпано всі процесуальні засоби, або їх застосування не забезпечило чи нездатне забезпечити належної безпеки. Цей вид заходів в деяких державах отримав назву «спеціальні заходи», а їх реалізацією займається спеціальний підрозділ поліції чи окремий орган. Зважаючи, що позапроцесуальні заходи забезпечення безпеки є витратними, державами розроблено критерії (підстави) їх застосування, а відповідне рішення приймає уповноважений орган.

Суттєвою різницею у застосування процесуальних та спеціальних заходів забезпечення безпеки є їх спрямованість. Процесуальні заходи мають на меті попередити розкриття даних про свідка раніше, забезпечити свідку психологічний комфорт у суді. Спеціальні заходи безпосередньо спрямовані на захист свідка від активних посягань на його життя, здоров'я, власність та благополуччя його родини і близьких. Їх застосування передбачає, що існують реальні підстави заподіяння життю свідка шкоди.

Спеціальними заходами забезпечення безпеки є [101; 102; 43]:

- обмеження доступу до даних захищеної особи;
- особиста охорона та охорона майна;
- тимчасовий переїзд у безпечне місце;
- зміна місця роботи та допомога у працевлаштуванні;
- забезпечення свідка індивідуальними засобами захисту;
- застосування додаткових заходів до особи, яка перебуває у в'язниці, місцях тимчасового тримання, чи яка проходить військову службу у військовій частині;

- переселення в інше місце проживання та/або зміна особистих даних, та/або зміна зовнішності, видача нових посвідчень та документів (як крайній захід).

Персональні дані особи у наш час є надбанням не лише органів держаної влади, а і низки приватних структур. Важливим елементом забезпечення конфіденційності є накладення заборони на розголошення відомостей про захищену особу. Відповідні заборони стосуються в першу чергу адресних бюро, паспортних служб, тримачів реєстрів прав на нерухоме майно та транспортні засоби, операторів рухомого зв'язку, які збирають паспортні дані особи та пов'язують їх з номером рухомого зв'язку, що дозволяє отримати таку інформацію як платну довідку. Окрім заборони доцільно змінити номер абонента на той, що не прив'язаний до його персональних даних. Також в рамках цього заходу можуть бути тимчасово замінені реєстраційні знаки транспортних засобів, що належать захищеній особі та її близьким [101; 102].

Особиста охорона та охорона майна є ефективними заходами, якщо на свідка намагаються вплинути шляхом створення постійної фізичної присутності, переслідування чи спостереження. Також цей захід є доцільним, якщо певне майно свідка вже намагалися знищити.

Фізична охорона у вигляді постійної присутності навчених осіб поряд зі свідком є доцільним, проте, короткостроковим заходом. Забезпечити таку охорону постійно та у будь якому місці просто неможливо. Крім того, це обмежує особисте життя особи: будь які зустрічі мають бути заплановані та погоджені органом виконання заходів забезпечення безпеки, захищена особа має «терпіти» присутність сторонніх осіб в її житті у широкому сенсі цього слова – в особистому спілкуванні, на роботі, вдома тощо. Слід зважати на вартість таких заходів: необхідно навчити відповідних осіб в достатній кількості, забезпечити їх зброєю, захисними засобами, транспортом та фінансувати низку непередбачених витрат на довготривалій основі. Саме тому фізичний захист має бути елементом доставки та супроводу особи на слідчих-розшукових діях та суді, при з'явленні на публіці чи у людних місцях.

Захищеним звичайне місце проживання робить встановлення в рамках заходів з охорони житла засобів протипожежної та охоронної сигналізації, технічних засобів спостереження за погодженням з особою [88; 101; 102].

Доволі часто використовується захід забезпечення безпеки, пов'язаний з тимчасовим переміщенням свідка в безпечне місце проживання. Різниця між безпечним та захищеним місцем проживання полягає в тому, що останнє є звичним місцем проживання свідка, яке відоме широкому колу осіб. З'явлення свідка в такому місці відбувається регулярно з певною закономірністю, що спрощує вчинення насильницьких дій. Безпечне ж місце перебування є невідомим для осіб, що пов'язані зі свідком. Альтернативою можна вважати тимчасове переміщення до житла родичів, бажано, поза містом проживання свідка. Але таке місце проживання не є безпечним у наведеному вище значенні.

В певних випадках безпечне місце проживання знаходиться в спеціально виділених жилих приміщеннях (будинках), доступ до яких обмежений спеціальними заходами контролю відвідувачів, технічними пристроями. Створення спеціальних будинків виключно для захисту свідків є недоречним, адже факт використання таких приміщень виключно особами у супроводі охорони викликає зайву увагу. Окрім того, безпечне приміщення не обов'язково повинно бути постійним, важливо щоб воно не було широко відоме населенню, а правоохоронні органи мали можливість відслідковувати та контролювати доступ до приміщення та зв'язок зі свідком [41; 101; 102;].

В США Служба судових маршалів часто використовує непримітні та недорогі готелі, винаймає квартири. Для ефективного використання ресурсів та персоналу Служба часто тимчасово поміщає поруч декількох свідків, які навіть не здогадуються про це [40].

В разі застосування одного з двох попередніх заходів забезпечення безпеки свідку може знадобитися допомога у працевлаштуванні чи зміні місця навчання. За його згодою йому буде надана допомога компетентним органом у пошуку підходящої роботи, або проведена процедура переведення з одного закладу до іншого. Для цього необхідне комплексне правове регулювання поза

галуззю кримінального процесуального права. США, Італія та низка інших держав практикують надання компенсацій на час вимушеного прогулу та пошуку нового місця роботи, активно сприяють працевлаштуванню свідка [40; 43; 101; 102].

Найбільш уразливим свідок стає, коли залишається один або приймає участь у слідчих-розшукових діях, судових засіданнях. В цей час особа знаходиться в публічно доступних місцях та піддається ризику вчинення нападу. Враховуючи ступінь загрози для життя та здоров'я свідкам можуть видаватися засоби індивідуального захисту (наприклад, бронежилет, зброя, аерозольні засоби слезозогінної дії тощо), засоби сповіщення про небезпеку (брелки пультової охорони тощо) та інші технічні засоби [101; 102]. Реалізація цих заходів потребує перевірки психологічного, медичного стану та навчання свідка поводженню з відповідними засобами та зброєю, а також прийомам «першої необхідності» для самостійного захисту і відбиття нападу особи чи групи осіб.

В деяких випадках свідок зобов'язаний перебувати у певних місцях незалежно від вжитих заходів захисту та участі у кримінальному провадженні. В першу чергу це стосується військовослужбовців та осіб, які знаходяться в місцях тимчасового утримання чи відбування покарань. Такі особи підпадають під специфічний правовий режим, тому заходи захисту мають враховувати це. Можливими діями при забезпеченні безпеки військовослужбовців є відрядження або переведення особи до іншої військової частини, до іншого військового округу (в Україні – до іншого оперативно-тактичного командування), іншої військової установи [101; 102].

Щодо осіб, які перебувають під вартою чи відбувають покарання, доцільно застосувати [101; 102]:

- один чи декілька згаданих заходів забезпечення безпеки;
- приміщення захищеної особи, чи особи, яка є джерелом загрози, до різних установ відбування покарань чи тримання під вартою;

- переміщення захищеної особи, чи особи, яка є джерелом загрози, до іншої установи відбування покарань чи тримання під вартою;
- окреме тримання вищезазначених осіб у відповідних установах.

Виконанням таких заходів займається відповідний орган. В США це Федеральне бюро в'язниць, в РФ – Федеральна служба виконання покарань.

Зміна місця проживання, особистих даних та зовнішності є крайніми заходами. Доцільність їх застосування необхідно обґрунтувати. Якщо провадження висвітлюється у пресі, існують фото свідків у популярних виданнях, або свідки є відомим політиками, акторами чи діячами – слід шукати інші способи захисту. Питання про вибір конкретного заходу потрібно вирішувати починаючи від найменш складного в реалізації (переселення особи), до найбільш затратного – зміна зовнішності (включає заміну документів і переселення). Іноді доводиться комбінувати зміну особистості з переселенням до іншої області, району чи держави в рамках міжнародного співробітництва. Сукупність цих заходів доцільно описати як зміна персональних даних особи.

В окремих державах, наприклад, США, зміна персональних даних є кінцевим результатом участі в ПЗС, інші заходи забезпечення безпеки лише «супроводжують» свідка до та під час суду [40; 43].

Більшість же держав в рамках відповідних програм змінюють особистості свідків лише за умови вичерпання всіх інших можливостей. Це можна пояснити тим, що результат переселення свідка в рамках різних держав може мати неоднакову ефективність. Успіх програми захисту свідків в США можна пояснити не лише організаційними здібностями правоохоронців, а й вдалими географічними особливостями. Територія США займає площу в 9.5 млн. км², на яких проживає 327 млн. жителів в 50 штатах. Населення переважно мешкає в містах, серед яких 10 міст-мільйонників та 4 міста, в яких кількість населення складає понад 2 мільйони. В той же час, певна частина території (зокрема, північ та центральні райони материка) є менш заселеними за побережжя США [103]. Зважаючи на це, а також на етнічний склад та соціокультурні особливості, в США відносно легко переселити особу будь якої раси та релігії

до нової общини так, що б це не викликало запитань та підозрілості. Одночасно з цим, відносно легко обрати населений пункт, який би відповідав колишньому місцю проживання особи в економічному плані, зокрема, і щодо питання працевлаштування. Тобто, географія цієї країни цілком задовольняє умови безпеки при переселенні та дозволяє врахувати індивідуальні потреби свідка.

В той же час, як елемент зміни персональних даних, переселення використовують і в Литовській Республіці. Незважаючи, що площа цієї держави складає всього 65 тис. км²., а населення – близько 3 мільйонів, колишній комісар поліції В. Григаравичюс стверджує, що сховатися можна і в Литві. За його словами, існують вдалі приклади переховування свідків в цій відносно невеликій державі [104; 105].

Зміна особистості передбачає створення нової біографії та відповідних підтверджуючих документів. Нові особисті дані свідка повинні максимально можливо відповідати колишнім параметрам його особистості (вік, сімейний стан, професія, віросповідання тощо). Детальність та відповідність нової біографії справжнім даними про особу свідка покликані зменшити ризик викриття, з яким завжди пов'язане життя під чужим ім'ям, а також полегшити свідкові «вживання» в нову роль. Окрім того, історія судимостей свідка зберігається за ним і під новим ім'ям, але так, щоб сторонні не могли дізнатися, у якій справі він був засуджений, або встановити його колишню особистість. Це сприяє профілактиці рецидивізму [41, с. 42; 43; 51].

Очевидною є потреба в розробці практичних порад щодо формування та закріплення нової біографії. Дж. Шур розповів про окремі методи формування біографії в рамках Служби судових маршалів. Зокрема, доволі часто особи підписуються чи реагують на своє справжнє (колишнє) ім'я, для полегшення акліматизації свідкам дозволяють, як виключення, залишати своє ім'я (перше ім'я, англ.– first name) або, принаймні, свої ініціали. Якщо зміна імені застосовується і до дітей, то краще привчати їх писати нове ім'я [40; 79].

В різних державах коло особистих даних, що підлягають змінам, є різним. В Нідерландах, Сполучених Штатах Америки змінюють лише ті дані, які

вважають за необхідне, в цілому, залишаючи попередню біографію як основу. В інших державах, таких як Італія, Нова Зеландія, зміні підлягає більшість деталей з біографії особи. Бажано повністю уникнути в новій біографії відомостей, що можуть хоч якось пов'язати нову особу зі справжніми даними свідка. Під час зміни особистих даних необхідно вирішити низку життєвих питань, наприклад, переадресацію кореспонденції (яка прийшла на справжнє ім'я та його колишню адресу) на поштову скриньку органу виконання заходів забезпечення безпеки; заборонити публікувати свідку фото колишнього життя, а, бажано, і теперішнього та інше [41, с. 43].

Тісно з біографією пов'язане працевлаштування свідка. Бажано змінювати професію, це попередить викриття на новому місці проживання. Доцільно навчати свідка новим спеціальностям, іноді, змінювати сферу праці на менш кваліфіковану (наприклад, в минулому гарний лікар на новому місці зможе знову стати широковідомим, що призведе до розкриття особи) [41, с. 42].

Створення нової біографії може бути ускладнене двома факторами. По-перше, неможливістю ввести дані до електронних реєстрів минулим числом. Хоча дані будуть виправлені, дата внесення змін залишиться. По-друге, важко змінити біографію для громадян, країна походження яких припинила своє існування (СРСР, Югославія тощо).

Під час процесу по зміні особистих даних у свідка повинна бути вилучена вся документація, що відноситься до його колишньої особистості. Це необхідно для таких цілей:

- недопущення виявлення таких документів у майбутньому;
- попередження маніпуляцій з боку свідка (подвійна особистість тощо).

Після цього свідкам видаються інші документи, що засвідчують їх нове ім'я і біографію. Вони мають бути справжніми, забезпеченими всіма реквізитами ідентифікації і захисту (фотографія, підпис, відбитки пальців, біометричні дані), та оформленими в порядку, встановленому законом.

Кількість та різновид документів, їх форма (паперова чи інша фізична форма, або бездокументарна) залежить від держави проживання. Серед них можуть бути [41, с. 42; 43]:

- паспорт чи інше посвідчення особи;
- картка учасника системи медичного страхування;
- номер платника податків;
- водійське посвідчення;
- свідоцтво про народження;
- свідоцтво про отримання спеціальності і професійної атестації;
- свідоцтво про освіту.

Наприклад, в США захищений свідок не отримує нове свідоцтво про народження [79].

В окремих державах доводиться переоформлювати всі документи на нове ім'я, в інших – лише ті, що посвідчують особу. В будь якого випадку одночасна та швидка зміна всіх документів ускладнена бюрократичними процедурами. В першу чергу слід видати особі основі (мінімально необхідні) документи: наприклад, посвідчення особи [40; 41; 43, с. 42].

Питання про момент забезпечення свідка новими даним вирішує орган виконання заходів забезпечення безпеки. Проте найбільш доцільно зробити це після закінчення судового розгляду та часу на оскарження рішення. Після цього свідка слід постійно контролювати та забезпечувати необхідною інформацією, вирішувати питання соціального облаштування та психічного благополуччя доки свідок не почне жити новим життям самостійно [41, с. 43].

Зміна зовнішності є доцільною, коли риси обличчя чи тіла особи дозволяють чітко ідентифікувати її. Зазвичай, це певні дефекти тіла чи обличчя, родимі плями, татуювання та просто специфічні риси обличчя або їх сукупність. Законодавство багатьох держав дозволяє використовувати пластичні операції для створення нового обличчя та тіла шляхом видалення чи корекції таких ознак. [43; 101; 102].

Незважаючи на застосовані заходи попередня особистість свідка продовжує існувати паралельно. Учасники можуть відновити свої колишні особисті дані після завершення ПЗС. Це право свідка, але відбувається це нечасто. Повернення до колишніх особистих даних означає для свідка необхідність в третій раз починати життя заново. Чим довше свідку довелося жити під чужим ім'ям, тим важче йому повернути своє власне і знову стати після цього повноцінним членом суспільства. Відновлення колишніх особистих даних може служити однією з санкцій, що застосовуються до свідків при порушенні ними умов меморандуму про домовленість [40; 41, с. 43].

2.3. Процедура застосування заходів забезпечення безпеки

Застосування процесуальних заходів забезпечення безпеки не викликає особливих запитань. Підстави та порядок їх реалізації визначаються кримінально-процесуальними нормами, поліцейськими статутами чи окремими законами. Перелік заходів є вичерпним, а їх реалізація не носить творчого характеру, а полягає у чіткому виконанні приписів норм права.

Неможна сказати теж саме про спеціальні заходи забезпечення безпеки. Їм присутня більша виваженість рішень та дискреційний характер повноважень компетентних органів. Процедура застосування цих заходів передбачає перевірку значної кількості умов та обставин.

Ініціативна про застосування спеціальних заходів, як правило, виходить від свідка, але існують інші джерела походження такого клопотання. В більшості держав свідок може звернутися з відповідним клопотанням до слідчого, прокурора чи судді. Якщо свідок є ув'язненим – клопотання спрямовується до керівника виправного закладу. Отримавши клопотання такі органи перевіряють його формальні ознаки та адресують зі своїми рекомендаціями чи висновками до органу, який уповноважений включати осіб до ПЗС. Такий етап покликаний забезпечити об'єктивну оцінку потенційної важливості свідка. Наприклад, в США поліція чи прокурор адресують клопотання зі своїми висновками до Генерального прокурора США, який отримує клопотання та висновок на нього від органу виконання заходів (Служби судових маршалів) та приймає рішення про включення до ПЗС [43]. Такий підхід виправданий у зв'язку із особливостями програми США, про які ми згадували. У державах, де застосовують інші, окрім переселення, заходи безпеки, рішення може приймати орган досудового розслідування чи безпосередньо орган, який займається захистом (ФРН, Австралія), в Італії – міжвідомча комісія [31, с. 141].

Допускається, що ініціатива про застосування заходів може виходити від органів поліції, прокурорів, суддів, однак, остаточне рішення приймає уповноважений орган, який, зазвичай, відділений як від органів розслідування,

так і органів, що захищають свідка [41, с. 60]. Проте, у Республіці Казахстан орган досудового розслідування одночасно є органом, який уповноважений приймати рішення про застосування заходів безпеки. Закон про захист свідків цієї держави у ст. 22 дозволяє прийняти рішення про включення в програму за клопотанням свідка або ж за власною ініціативою [101]. Такий підхід не відповідає принципу добровільності, який закріплений у міжнародних актах та законодавстві провідних держав. Окрім того, дана норма є маніпулятивною, застосування безпідставно заходів захисту щодо свідка обмежує права обвинуваченого, сприяє схиленню свідка «підіграти» правоохоронним органам.

Збалансованою можна вважати процедуру в РФ. Ініціатива можлива як з боку свідка, так і зі сторони слідчого, але обов'язковим є письмове клопотання. Рішення приймає слідчий орган, суд чи суддя, але обов'язково з урахуванням висновків органу, який виконує заходи безпеки [102]. Тобто, слідчі органи дають оцінку процесуальним якостям свідка, а спеціальний орган займається перевіркою та оцінкою загроз і ризиків.

Перед тим як прийняти рішення, необхідно зібрати та оцінити відомості, що будуть підставою для включення особи в програму захисту, та знадобляться в подальшому органу, який обиратиме конкретні заходи. До таких відомостей належать [41, с. 21]:

- тяжкість та характер злочину;
- ступінь загрози для життя свідка;
- особа свідка та його психологічна придатність;
- небезпека, яку несе в собі свідок-злочинець для суспільства;
- ключове значення свідчень та відсутність альтернативних джерел доказів;
- значимість провадження для припинення злочинних дій.

Окрім цього враховується сімейний стан свідка та кримінальне минуле родини, наприклад, схильність одного із членів родини робити неправдиві заяви.

Традиційно вважається, що залякування свідків стало звичним явищем при розслідуванні злочинів, пов'язаних з організованою злочинністю. Саме тому першою формальною підставою, яку перевіряють, є вчинення одного з таких злочинів: відмивання коштів, торгівля людьми, корупція, перешкодження правосуддю, незаконна торгівля чи виробництво зброї та боєприпасів, незаконне виробництво та збут наркотичних засобів, незаконне переправлення людей через кордон тощо. Окрім цих злочинів захист свідків є важливою умовою боротьби з тероризмом. Зважаючи на закритий характер таких злочинних груп свідками цих злочинів є самі учасники чи таємні агенти.

Держави самостійно визначають спосіб визначення та перелік злочинів, які, на їх думку, є загрозливими для суспільства і виправдовують існування програми захисту. В США, окрім перелічених злочинів, дію програми розширили на злочини проти основ національної безпеки та інші тяжкі федеральні злочини [46].

Щоправда, згаданий критерій не застосовують у державах пострадянського простору (РФ, Білорусь, Казахстан, Україна та ін). Замість цього увагу приділяють оцінці загрози. Свідки повинні піддаватися суттєвій небезпеці, як правило, спрямованої на їх життя, для включення до програми. Оцінкою загрози займається або орган, що виконує заходи забезпечення, або поліція чи слідчий з використанням оперативних методів отримання інформації. В першу чергу з'ясовуються наступні дані: джерело загрози (особа чи група осіб); характер насильства, що застосовувався ними раніше; рівень організованості групи та їх можливості; відомості, які їм вже відомі. Наступним кроком оцінюється ризик – вірогідність реалізації загрози, і відбувається пошук можливостей її знизити. Оцінка загрози та ризику потребує розробки стандартів, а їх проведення повинно відбуватися на періодичній основі [41, с. 23].

Оцінка особистості свідка допомагає органу захисту прийняти доцільне рішення щодо необхідних заходів, методів їх здійснення та планів на випадок виникнення непередбачених обставин.

Жодна особа психологічно не готова до участі в програмі, тому слід диференційовано підходити до питання захисту. Відповідально до перевірки свідків підійшли в США. Перед тим як включити свідка в програму відповідний орган організує психологічне тестування та збирає іншу необхідну інформацію, зокрема, про борги, членів сім'ї та опікунські права, про рівень загрози свідка на новому місці проживання тощо. Для ув'язнених осіб обов'язковим є поліграфічне обстеження, результат якого може відхили клопотання про захист [43].

При прийнятті рішення про включення в ПЗС компетентний орган повинен зважати на загрозу для життя свідка з урахуванням:

- характеру свідка і його здатності зберігати таємницю;
- імовірності повернення до злочинної діяльності та пов'язаної з цим небезпеки для осіб, що оточують свідка;
- готовності свідка дотримуватися суворих обмежень, встановлених програмою щодо його особистого життя.

Цінність показів свідка означає, що вони мають вирішальне значення для кримінального провадження. Наприклад, дозволяють визнати допустимими інші докази. Саме тому перед пропозицією про включення свідка в програму захисту потрібно допитати його про якомога більшу кількість відомостей та фактів, які йому відомі. Це є доказом того, що бажання співпрацювати виникло у свідка до включення в ПЗС, і не є результатом тиску правоохоронців.

Зважаючи на добровільність участі в програмі захисту свідку необхідно надати доступну та вичерпну інформацію про заходи, що потенційно будуть застосовані до нього, та обмеження особистого життя, яких він зазнає будучи учасником. Участь в програмі передбачає погодження з усіма заходами забезпечення безпеки та утримання від порушень плану захисту. Чітким підтвердженням розуміння своїх прав, обов'язків та наслідків участі в програмі є підписання меморандуму (договору) про взаєморозуміння. Серед східних пострадянських держав меморандум про домовленість використовується лише

в РФ, в той час як він невід'ємним елементом інституту західних держав [43; 102].

Після включення в програму свідкам надається меморандум про домовленість, який являє собою документ з детально визначеними діями органу із захисту свідків з одного боку і свідка – з іншого. Меморандум не завжди вважається угодою, але в деяких країнах він має обов'язкову юридичну силу, і порядок його виконання або питання про його відсутність можуть бути розглянуті в судовому порядку. Чи слід вважати меморандум договором залежить від того, чи несуть підрозділи по захисту свідків відповідальність за збитки або шкоду, які заподіяні свідку виконанням заходів [41, с. 65].

Незалежно від того, чи має меморандум обов'язкову юридичну силу, повинна бути встановлена процедури для розгляду скарг свідків щодо виконання меморандуму.

Меморандум про домовленість зазвичай включає:

- заяву свідка про те, що включення в програму захисту є абсолютно добровільним, а будь-яка допомога не є винагородою за дачу показань;
- обсяг і характер наданої захисту і допомоги;
- перелік заходів, які можуть бути прийняті підрозділом по захисту;
- зобов'язання сторін за програмою і можливі санкції за порушення;
- умови, які регулюють припинення здійснення програми.

Меморандум підписує свідок та усі повнолітні члени його родини [43].

До підписання меморандуму, за необхідності, доцільно надати тимчасовий захист. Так звані попередні або тимчасові заходи забезпечення безпеки передбачені в законодавстві США, Італії, на їх впровадженні наголошує КМРС в своїх рекомендаціях [25; 31, с. 142; 43]. Тривалість їх застосування становить від декількох днів (10 днів в Латвії) до більш тривалого періоду (в Словаччині три місяці, а в Італії стільки часу, скільки необхідно для збору достатньої інформації) [41, с. 67]. Такі заходи включають:

- регулярне спостереження;

- особисту охорону;
- тимчасове переселення в безпечне місце, взяття під варту в захисних цілях;
- переведення в спеціальний блок в тій же самій в'язниці;
- фінансову підтримку.

Тимчасовий захист не завжди веде до включення в ПЗС. Якщо свідок не визнаний важливим для судового переслідування або якщо рівень загрози недостатній – свідку не слід очікувати допомоги.

Висновки до Розділу 2

1. Політичні, історичні, географічні та інші відмінності держав суттєво вплинули на особливості формування інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Проте, можна виділити загальні риси, які притаманні переважній більшості інститутів. В більшості держав під ПЗС розуміють сукупність довготривалих заходів із переселення та зміни особистих даних свідка. Поряд з такими заходами держави розробили й інші заходи, покликані усунути ризики для свідків, які не відповідають критеріям участі. Всю сукупність заходів можна розділити на процесуальні та позапроцесуальні (спеціальні).

2. Процесуальні заходи забезпечення безпеки приймаються уповноваженими учасниками кримінального провадження, їх мета полягає у використанні спеціальних слідчих та судових процедур, які спрямовані за захист свідка та попередження розкриття персональних даних в процесі давання ним показів. Відповідні заходи носять як профілактичний характер, так і можуть бути активними, що припиняють існуючий фізичний чи психічний тиск. Перелік таких заходів є вичерпним, вони визначені у процесуальному законодавстві держав. Зазвичай, процесуальні заходи не містять обмежень щодо умов їх застосування. Проте, такі заходи, як повна чи часткова анонімність, мають обмеження щодо свого використання. Пов'язане це з обмеженням права обвинуваченого на захист. Застосування процесуальних

заходів не потребує додаткових витрат, але, організація окремих з них потребує організаційної підготовки судової зали та працівників судових установ.

3. На межі між процесуальними та позапроцесуальними заходами забезпечення безпеки можна розглядати програму надання допомоги жертвам і свідкам злочинів. Участь певної категорії осіб у судовому процесі може викликати в них велику тривогу, не пов'язану з побоюваннями за своє життя. Такий стан здатний вплинути на якість показів, а тому потребує втручання. Для уникнення зайвих хвилювань у низці країн правоохоронні органи регулярно проводять офіційні зустрічі зі свідками сторони обвинувачення для виявлення їх уразливого стану. Мета такої допомоги полягає в створенні умов для ефективного судочинства і недопущення повторної віктимізації особи. Допомога свідкові включає широкий діапазон заходів: інформування свідка про основні аспекти кримінального процесу, психологічна підтримка з метою зведення до мінімуму стресу від участі в судовому процесі. Відповідні програми діють у багатьох державах. В США було започатковано програму допомоги жертвам (USAO-WDLA) для надання послуг учасникам кримінального судочинства. В завдання працівників входить: допомога жертві впоратися з емоціями; роз'яснення того, як працює судова система.

4. Позапроцесуальні заходи забезпечення безпеки доцільно застосовувати, коли вичерпано всі процесуальні засоби. Цей вид заходів в деяких державах отримав назву «спеціальні заходи», а їх реалізацією займається спеціальний підрозділ поліції чи окремий орган. Державами розроблено критерії (підстави) застосування спеціальних заходів, а відповідне рішення приймає уповноважений орган. Спеціальні заходи безпосередньо спрямовані на захист свідка від активних посягань на його життя, здоров'я, власність та благополуччя його родини і близьких. Їх застосування передбачає, що існують реальні підстави заподіяння життю свідка шкоди. Серед спеціальних заходів можна виділити: обмеження доступу до даних захищеної особи, особиста охорона, зміна місця роботи, переселення в інше місце проживання та/або зміна особистих даних.

5. Ініціативна про застосування спеціальних заходів, як правило, виходить від свідка, але участь в програмі можуть запропонувати слідчий, прокурор чи суд. В більшості держав свідок може звернутися з відповідним клопотанням до уповноваженого органу. Отримавши клопотання такий орган перевіряє його формальні ознаки та адресує зі своїми рекомендаціями до органу, який уповноважений включати осіб до ПЗС. У державах, де застосовують інші, окрім переселення, заходи безпеки, рішення може приймати орган досудового розслідування чи безпосередньо орган, який займається захистом. Перед прийняттям рішення збираються відомості, що будуть підставою для включення особи в програму захисту, та знадобляться в подальшому органу, який обиратиме конкретні заходи. До таких відомостей належать: тяжкість та характер злочину; ступінь загрози для життя свідка; особа свідка та його психологічна придатність; небезпека, яку несе в собі свідок-злочинець для суспільства; ключове значення свідчень такої особи.

6. Після включення в програму свідкам надається меморандум про домовленість, який являє собою документ з детально визначеними діями органу із захисту свідків з одного боку і свідка – з іншого. Меморандум не завжди вважається угодою, але в деяких країнах він має обов'язкову юридичну силу. Меморандум підписує свідок та усі повнолітні члени його родини.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ СВІДКІВ ТА ПОТЕРПІЛИХ В РАМКАХ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

3.1. Комплексне вдосконалення нормативно-правового регулювання інституту забезпечення безпеки в Україні

Порівняльно-правовий аналіз дозволяє стверджувати, що в Україні наразі відсутній комплексний інститут забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. В той же час, вітчизняне законодавство у сфері забезпечення безпеки свідків містить багато елементів, що присутні в системах захисту свідків провідних держав, зокрема, і США. Проведене нами порівняння принципів, на основі яких побудовано сучасний вітчизняний інститут захисту свідків, дозволяє стверджувати про можливість та перспективність перенесення зарубіжного і міжнародного досвіду, з урахуванням особливостей правової системи України, з метою побудови комплексної національної ПЗС. При реформуванні особливу увагу слід приділити уніфікації законодавства в цій сфері до вимог ЄС з метою виконання зобов'язань, взятих Україною в рамках Розділу III Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом [106].

Наразі нормативно-правове регулювання інституту забезпечення безпеки складається з Базового закону (Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» 1993р.), Кримінального процесуального кодексу України, Кримінально-виконавчого кодексу України та низки підзаконних нормативних актів. Окремо можна виділити норми Кримінального кодексу України, який передбачає покарання за злочини, пов'язані із забезпеченням безпеки. Комплексність майбутнього інституту передбачає реформування правового регулювання у згаданих нормативно-правових актах.

Доцільно розпочати з реформування Базового закону, назву якого потрібно змінити на «Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження». В частині 1 статті 1 («Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження») необхідно визначити законодавство, яке складає

відповідний інститут. Як зазначалося в Розділі 1, захист свідків є гарантією конституційних прав особи, тому пропонуємо викласти цю частину так: «Законодавство у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального провадження базується на Конституції України та складається з Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, Кримінально-виконавчого кодексу України, цього Закону та інших нормативно-правових актів».

В частині другій слід викласти визначення поняття «забезпечення безпеки учасників кримінального провадження», запропоноване у Розділі 1 цієї роботи: «Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження — це здійснення компетентними органами сукупності заходів (процесуальних та спеціальних) для попередження загрози чи настання шкоди правам, свободам та інтересам таких учасників з метою виконання завдань кримінального провадження».

В частині третій згаданої статті доцільно розмежувати процесуальні та спеціальні заходи забезпечення безпеки: «Цей закон визначає порядок та підстави застосування позапроцесуальних (спеціальних) заходів забезпечення безпеки. Порядок та підстави застосування процесуальних заходів забезпечення безпеки визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України».

На основі ознак, розкритих у цьому визначенні, і слід будувати інститут.

Важливо наголосити, що поточний інститут забезпечення безпеки неможна вважати аналогом зарубіжних ПЗС. На даному етапі це, скоріше, інститут охорони, ніж повноцінна ПЗС. Ключовою особливістю, яка відрізняє їх, це те, що захист надається в обмін на свідчення, тобто, для сприяння судочинства, а захист життя особи впливає із цього завдання. Надання ж захисту свідкам, мотивом звернення яких є лише загроза життю, поки що є ознакою вітчизняної програми. Саме тому слід в Базовому законі визначити, що завданнями забезпечення безпеки є:

- сприяння виконанню завдань кримінального провадження;
- залучення осіб та учасників кримінального провадження до співпраці з правоохоронними органами;

- захист учасників кримінального судочинства, які погодилися на співпрацю.

Стаття 2 («Принципи забезпечення безпеки учасників кримінального провадження») повинна відображати керівні ідеї, на основі яких:

- визначається коло прав і свобод, що підлягають захисту;
- приймаються рішення про вжиття заходів забезпечення безпеки;
- обираються заходи;
- формується система органів, які приймають та виконують рішення про забезпечення безпеки;
- формується персонал органу, який виконує заходи забезпечення безпеки;
- формуються основні методи роботи вказаних органів;
- приймаються інші рішення та виконуються дії в рамках інституту.

Серед принципів, які слід закріпити у вказаній статті:

- автономності;
- взаємної відповідальності;
- диференціації заходів;
- добровільності;
- законності;
- конфіденційності;
- поваги до прав людини та громадянина;
- пропорційності;
- соціального захисту;
- спеціалізації.

У статті 3 («Учасники кримінального провадження, які мають право на забезпечення безпеки») необхідно визначити коло потенційних свідків, які підлягають захисту. На даний момент Базовий закон в статті 7 визначив наступне коло осіб:

- а) особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню,

- попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень;
- б) потерпілий та його представник у кримінальному провадженні;
 - в) підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники;
 - г) цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
 - г-1) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;
 - г-2) персонал органу пробації;
 - д) свідок;
 - е) експерт, спеціаліст, перекладач і понятий;
 - є) члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених у пунктах «а» – «е» цієї статті, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

Перелік осіб, які підлягають захисту, є вичерпним, тобто, неможливо застосувати заходи забезпечення безпеки до інших осіб, навіть якщо вони є важливими для слідства. Закон не враховує інших учасників кримінального провадження, які виникли внаслідок планомірного реформування КПК України, а також осіб, які в ході провадження змінили свій статус та можуть бути потенційними свідками у розумінні цього закону. Наприклад, закон не враховує, як потенційного свідка, особу виправданого чи засудженого, хоча в рамках заходів забезпечення безпеки і передбачає окремі заходи для осіб, що відбувають покарання. Все це дозволяє зробити висновок, що законодавець намагався визначити коло потенційних свідків через таку ознаку, як корисність їхніх показів для слідства, але з прив'язкою до їх правового статусу в рамках кримінального провадження. З таким підходом поза дією норм інституту залишається значна кількість осіб: особа, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність; особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене

законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку. З часом реформування кримінального процесуального законодавства призведе до виникнення нових учасників кримінального провадження, які також не отримають захисту в рамках досліджуваного інституту. Доцільно зробити перелік відкритим і поширити дію інституту на всіх учасників кримінального провадження, що володіють відомостями, які мають значення для конкретного кримінального провадження та відповідають іншим критеріям, передбаченим Базовим законом.

Необхідно зважати, що у кримінальному провадженні може приймати участь, окрім фізичних осіб, і юридична особа, яка може бути як потерпілою від злочину, так і юридичною особою, щодо якої здійснюється провадження. Очевидно, що заходи забезпечення безпеки розраховані на захист фізичних осіб, ця практика звична для провідних інститутів забезпечення безпеки. Качмар Б.М., розглядаючи питання про можливість застосування заходів забезпечення безпеки до юридичних осіб, прийшов до висновку, що законодавство допускає застосування положень Базового закону до таких суб'єктів, та пропонує прямо передбачити це у відповідній статті закону [17, с. 69]. Ми не погоджуємося з таким твердженням. По-перше, забезпечення безпеки наразі можливо застосувати до представників таких юридичних осіб. Ці особи виражають волю юридичної особи, а тому збереження їх життя та здоров'я, зважаючи на ст. 3 Конституції України, є першочерговим завданням інституту забезпечення безпеки. По-друге, будь яке посягання на юридичну особу, як сукупність прав щодо певного майна (майнового комплексу), можливо попередити чи припинити в рамках кримінального переслідування або шляхом застосування заходів забезпечення безпеки щодо безпосередніх власників майнових (корпоративних) прав, оскільки такі особи сприяють кримінальному провадженню. По-третє, ми визначили, що ПЗС зарубіжних держав позиціонуються як програми захисту фізичних осіб-свідків, на що

вказує аналіз масиву напрацювань у цій сфері. Тому, застосування заходів забезпечення безпеки до юридичних осіб як сукупності осіб та/або майна, в рамках реформування інституту відповідно до зарубіжного досвіду, виключається.

Базовий закон допускає захист членів сімей та близьких родичів осіб, які перелічені у пунктах «а» – «е». Для визначення точного переліку таких осіб використовують п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України, відповідно до якого під ними розуміють чоловіка, дружину, батька, мати, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, рідного брата, рідну сестру, діда, бабу, прадіда, прабабу, внука, внучку, правнука, правнучку, усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі осіб, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. Практика зарубіжних держав значно розширює цей перелік за рахунок інших осіб, яких свідок вважає близькими. Відповідне положення властиве, переважно, західним державам, проте, КК та КПК Республіки Білорусь містить подібну норму. Стаття 4 КК РБ та стаття 10 КПК РБ використовують для позначення кола близьких осіб словосполучення «та інші особи, яких вони [учасники кримінального провадження] обґрунтовано вважають близькими [88; 107]. Доцільно закріпити у відповідному пункті, що для цілей Базового закону до близьких родичів також відносяться особи, яких свідок обґрунтовано вважає близькими. Відповідний ступінь близькості не має бути презумпцією, його потрібно встановити на основі інформації, яка буде зібрана органами досудового розслідування та органами, що виконують заходи забезпечення безпеки.

Таким чином, частину 1 статті 3 слід викласти так: заходи забезпечення безпеки застосовуються до осіб, визначених у частині 2 цієї статті, за наявності підстав, передбачених цим законом.

В частині 2 статті 3 слід викласти перелік осіб, який на даний час містить стаття 2 Базового закону, додати наступні пункти:

є) інші учасники кримінального провадження;

ж) члени сімей, близькі родичі, близькі осіб, перелічених у пунктах «а» – «є» цієї статті, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального провадження, які сприяють досягненню завдань кримінального провадження.

Система органів у сфері забезпечення безпеки складається із:

- органів, які приймають рішення про застосування забезпечення безпеки;
- органів, що виконують заходи забезпечення безпеки.

Зважаючи, що реформований закон повинен регулювати лише застосування спеціальних заходів забезпечення безпеки, приймаючи до уваги їх фінансову складову та необхідність встановлення значної кількості фактів для прийняття рішення, пропонуємо наступну модель органів у сфері забезпечення безпеки.

Органами, які приймають рішення про застосування спеціальних заходів забезпечення безпеки є суддя чи суд, у провадженні якого знаходиться кримінальне провадження, участь у якому беруть особи, визначені в статті 3 Базового закону. Рішення про застосування спеціальних заходів забезпечення безпеки на етапі досудового розслідування приймає слідчий суддя в порядку, визначеному КПК України з урахуванням положень Базового закону.

Сукупність органів, які виконують заходи забезпечення безпеки, на даний час складається зі спеціальних підрозділів, які діють в рамках кожного правоохоронного органу. Для реалізації принципів спеціалізації та автономності пропонуємо зазначити в Базовому законі наступне:

- органами, що виконують спеціальні заходи забезпечення безпеки, є центральний орган виконавчої влади, який реалізовує державну політику у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, Державна кримінально-виконавча служба України та Служба судової охорони.

Центральний орган виконавчої влади, який реалізовує державну політику у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, повинен

стати відносно самостійним органом, що відділений від слідства, та наділений правом самостійно визначати спеціальні заходи або їх сукупність (план захисту). Цей орган доцільно підпорядкувати Міністерству юстиції України або, на пряму, зробити його підзвітним Кабінету Міністрів України, який координуватиме порядок реалізації політики, здійснюватиме інші наглядові функції.

Слід розробити положення про такий орган (перспективна назва – «Національна служба захисту свідків»). Положення повинно визначати можливість органу самостійно визначати та змінювати методики оцінки ризиків та загроз, а також інших ознак, які мають оціночний характер та не визначені Базовим законом. Окрім, зважаючи на необхідність використання в роботі спеціальних засобів, технічних пристроїв (зокрема, негласного отримання інформації) та зброї, слід передбачити це у положенні про орган та інших нормативно-правових актах.

В рамках Національної служби захисту свідків (надалі – НСЗС) необхідно виділити два структурні підрозділи: адміністративний та оперативний. Адміністративний підрозділ повинен займатися питаннями розробки:

- методики оцінки загроз та ризиків;
- методики вибору пропорційних заходів забезпечення безпеки;
- порядку складання та реалізації плану захисту щодо конкретного свідка;
- типового меморандуму (договору) про взаєморозуміння;
- порядку ведення реєстру осіб, щодо яких застосовано забезпечення безпеки;
- порядку відбору, навчання та підвищення кваліфікації персоналу;
- порядку взаємодії з іншими органами державної влади.

Окрім того, цей підрозділ повинен мати повноваження розробляти інші відомчі положення, правила і документи з метою забезпечення ефективного виконання завдань. Отримавши рішення про вжиття заходів забезпечення безпеки адміністративний підрозділ починає готувати план захисту свідка та дає розпорядження оперативному підрозділу: за необхідності – вжити

тимчасових заходів забезпечення безпеки; провести оперативно-розшукові заходи для збирання відомостей і фактів, що дозволять оцінити загрозу та ризику.

Оперативний підрозділ безпосередньо виконує заходи забезпечення безпеки згідно розробленого плану захисту. Доцільно наділити цей підрозділ правом оперативної самостійності у випадках, коли обставини потребують змінити план захисту свідка для виконання завдань кримінального провадження. Окрім, оперативний підрозділ повинен збирати відомості та факти, які дозволяють адміністративному підрозділу оцінити загрози та ризику і прийняти виважене рішення. Для цього оперативний підрозділ слід наділити повноваженнями проводити оперативно-розшукову діяльність шляхом внесенням змін до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». В статті 5 згаданого закону необхідно додати абзац: «Національної служби захисту свідків – оперативними підрозділами» [108]. Окрім оперативно-розшукової діяльності оперативний підрозділ, для встановлення необхідних відомостей та фактів, взаємодіє з іншими органами державної влади, фізичними та юридичними особами, органами пробації, держателями Єдиних та Державних реєстрів, слідчими та оперативними підрозділами правоохоронних органів, які зобов'язані надавати необхідну інформацію за запитом такого підрозділу в межах і порядку, передбачених законодавством.

Питання фінансування НСЗС необхідно вирішувати виходячи з поточних витрат на забезпечення безпеки свідків та граничної кількості осіб, яких НСЗС здатна ефективно захистити, інших параметрів, які потребують статистичного аналізу. Зважаючи на закритий характер таких відомостей їх обробкою має зайнятися законодавець.

Чинний закон в статті 27 визначає, що фінансування та матеріально-технічне забезпечення заходів безпеки може здійснюватися за рахунок осіб, взятих під захист, якщо на це є їх письмова згода [26]. Існування цього положення викликає низку запитань та є інструментом тиску на і так заляканих свідків. За бажання та можливостей, свідок здатний самостійно звернутися до

приватних чи державних охоронних структур, а виконання державою обов'язку захистити свідка має відбуватися безумовно і незалежно від його матеріальних можливостей. НСЗС має спиратися на фінансування із державного бюджету, а також шляхом використання коштів та майна, отриманих Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

НСЗС потребує працівників зі специфічним набором якостей та навичок. До основних вимог, які передбачені Законом України «Про державну службу», слід додати наступні: вміння збирати та аналізувати оперативну інформацію, досвід організації фізичної охорони осіб, нестандартне мислення. Процедура відбору повинна перевірити наступне:

- професійну придатність – допуск до секретної інформації та стаж служби, яка пов'язана з організацією та виконанням охорони фізичних осіб; навички використання зброї та технічних засобів; навички соціального працівника та психолога.
- добросовісність та непідкупність – оперативні та адміністративні працівники повинні бути відданими моральним принципам і володіти такими особистими якостями, як чесність, непідкупність і здатність зберігати таємницю.
- психологічні особливості – робота із захисту свідків може викликати значний стрес. Працівниками необхідно звикнути до факту, що в більшості випадків вони будуть охороняти колишніх злочинців, для яких персонал захисту є єдиною соціальною опорою. Відбір кандидатів має ґрунтуватися на основі психологічної оцінки як фінальної складової процесу формування кадрів.

Зарубіжний досвід дозволяє висунути думку, що штатний персонал НСЗС можна та необхідно доповнювати нештатними спеціалістами, зважаючи на коло питань, яке може виникнути внаслідок реалізації захисту. Основний склад працівників все ж повинен бути зі постійним, що дозволить уникнути розголошення інформації та забезпечить професійний рівень якості захисту.

Залучення позаштатних працівників та спеціалістів інших органів державної влади доцільно застосовувати, коли в певній місцевості НСЗС не має відповідних ресурсів.

При підборі персоналу слід врахувати, що працівники на певний час стануть захисниками свого підопічного, який буде спілкуватися лише з цими особами. Тому необхідно забезпечити присутність у складі НСЗС пропорційної кількості працівників обох статей та різних вікових груп. Ротацію працівників, зважаючи на явище корупції в Україні, необхідно проводити кожні 5 років. Окрім, це забезпечить кар'єрне зростання та зменшить рівень чи вид навантаження на особу.

Рівень навантаження та високі вимоги до особи повинні компенсуватися достойною заробітною платою. Проте, для цієї служби ненормований робочий день є звичним явищем, тому справедлива оплата праці має визначатися, окрім загальних норм, за показниками навантаження, як наприклад, кількість підопічних, спеціальні умови їх охорони тощо.

Важливо постійно збирати інформацію про проведені заходи, аналізувати її, на основі оброблених результатів слід проводити регулярне навчання та вдосконалення професійних навичок співробітників.

При забезпеченні безпеки свідків іноді може знадобитися допомога спеціалістів, постійне знаходження яких в штаті працівників є недоречним. У таких випадках НСЗС повинна залучати підрядників. Зокрема, це може бути служба медичного обслуговування для свідків зі специфічними проблемами здоров'я, яких необхідно захищати декілька місяців. Доцільно залучити кваліфікованих медиків та оплатити їх послуги, одночасно взявши обов'язок не розголошувати відомості про заходи забезпечення безпеки. Аналогічно, слід вчиняти при виникненні потреби в психологічній підтримці, якщо штатні психологи відсутні. Але, добір таких осіб має ґрунтуватися на основі суворих критеріїв, і окрім знання власної справи необхідно вимагати від осіб «чистої» репутації та згоди на збереження конфіденційності.

У грудні 2017 року Вища рада правосуддя затвердила Положення про Службу судової охорони (далі – Служба), а законодавчими змінами від 12 липня 2018 року в Закон України «Про судоустрій і статус суддів» було додано главу 4 «Служба судової охорони» [109; 110]. Метою створення цієї служби є підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорона приміщень суду, органів та установ системи правосуддя, виконання функцій щодо державного забезпечення особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей, працівників суду. Пункт 5 розділу 2 Положення про Службу судової охорони безпосередньо передбачає, що одним із завдань Служби є забезпечення безпеки учасників судового процесу [109]. Хоча Служба на даний час не створена, але закріплення обов'язку забезпечити безпеку учасників судового процесу передбачає, що в результаті взаємодії між НСЗС та Службою реалізація заходів в приміщенні суду буде здійснюватися безпосередньо працівниками Служби [111]. Саме тому необхідно передбачити в Базовому законі Службу судової охорони як один із органів, що реалізовує заходи забезпечення безпеки.

Щодо державної кримінально-виконавчої служби – її повноваження та порядок виконання нею заходів забезпечення безпеки регулюють Базовим законом недостатньо широко, більша частина повноважень викладена в наказі Міністерства юстиції України № 1408/6 від 25 квітня 2017 року «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах» (надалі – порядок). Загалом, даний нормативний акт відповідає умовам Базового закону, включаючи запропоновані в роботі зміни, але необхідними є технічні та інші правки. Слід виділити окремі позитивні моменти. Так, органи КВС наділені повноваженнями приймати оперативні заходи для забезпечення безпеки осіб ще до постановлення відповідного рішення. За мотивованою постановою керівника відповідної установи, яка санкціонована прокурором, дозволяється вжити тимчасові заходи забезпечення безпеки до з'ясування обставин та оцінки загрози і ризиків. Окрім, перелік заходів самостійно визначається керівником

установи, з дотримання положень Базового закону та згаданого порядку, що відповідає принципу оперативної самостійності [112]. Таким чином, ДКВС є третім органом в системі органів виконання заходів забезпечення безпеки, повноваження якого необхідно привести у відповідність реформованому Базовому закону.

В чинному законодавстві підстави застосування заходів забезпечення безпеки складаються лише із встановлення таких фактів: наявності загрози життю та здоров'ю особи та наявності у неї статусу у кримінальному провадженні. Пропонуємо ввести підставу, що покликана вже на етапі формального розгляду клопотання відсіяти запити про забезпечення безпеки, які є безпідставними чи такими, що не потребують застосування спеціальних заходів.

Застосування спеціальних заходів забезпечення безпеки слід обмежити тяжкими та особливо тяжкими злочинами. Свідки та інші учасники цих кримінальних правопорушень є найбільш важливими для слідства, за умови, що їм справді загрожує небезпека. Захист учасників менш тяжких злочинів, на нашу думку, з урахуванням зарубіжного досвіду, здатні забезпечити процесуальні заходи. В перспективі необхідно дослідити можливості введення для таких учасників інституту повної чи часткової анонімності в КПК України за прикладом КПК Литовської Республіки.

Аналіз КК України на тяжкість злочинів в розрізі ст. 12 дозволяє зробити висновок, що обраний підхід дозволяє описати великий масив правопорушень, проте, не охоплює окремі злочини в розділі I («Злочини проти основ національної безпеки України») та розділі IX («Злочини проти громадської безпеки») та деякі інші злочини Особливої частини КК України, які об'єктивно повинні охоплюватися інститутом. Виходячи з цього, зважаючи на мету і завдання інституту забезпечення безпеки, пропонуємо поряд із тяжкістю альтернативно закріпити такі ознаки при характеристиці злочину: будь який злочин, передбачений розділом I Особливої частини КК України; будь який злочин, у вчиненні якого обґрунтовано підозрюється організована злочинна

група чи злочинна організація; будь який корупційний злочин, у розумінні його згідно із приміткою 1 ст. 45 КК України.

Поряд з процесуальною характеристикою злочину, яку повинен надати слідчий чи прокурор, суду потрібно керуватися такою ознакою, як наявність загрози життю, здоров'ю та майну особі та ризик її реалізації. Цю характеристику повинен надати працівник НСЗС як особа, що має спеціальні знання для виявлення та оцінки загроз на основі методики, яка буде затверджена в рамках НСЗС. Доповідь такої особи є своєрідним висновком експерта в специфічній галузі знань, яку неможливо дослідити лише загальнонауковими методами. Для повноти дослідження такий спеціаліст зважає на свій життєвий досвід, інтуїцію та соціальні особливості життя людей. Окрім, поняття рівня загрози та ризику її реалізації є оціночним, встановлення його поза судом має низку переваг. Працівник, який відповідальний за встановлення двох фактів – наявності загрози (присутня чи відсутня) та ризику її реалізації (присутній чи відсутній), здатний керуватися в своїй роботі не лише доказами в розумінні їх КПК, а їх іншими даними, які в рамках КПК не можуть бути встановлені та досліджені. Проте, подаючи в доповіді лише готові висновки про наявність загрози та ризику її реалізації, особа залишається відповідальною за достовірність та об'єктивність тих фактів, що покладені в основу таких висновків. На нашу думку, суд може дізнатися про мотиви чи закономірності, що стали підставою для того чи іншого висновку працівника НСЗС, але суд не повинен оспорювати їх, встановлювати їх належність чи достовірність. Суд може вимагати встановлення законності проведення тих заходів, на підставі яких зібрано відомості. Наприклад, якщо інформація, що члени ОЗГ володіють зброєю, отримана від слідчих органів в рамках іншого кримінального провадження, то вона повинна бути підтверджена протоколом обшуку та копією ухвали про дозвіл на проведення обшуку. Обов'язок суду – врахувати висновок працівника НСЗС, а незгоду з ним слід мотивувати на підставі наведених у висновку фактів та відомостей, пояснивши, чому тих чи інших відомостей недостатньо для прийняття рішення.

Третьою підставою, яка також має оціночний характер, є виключна важливість свідка для конкретного провадження. Її повинен довести слідчий чи прокурор. Пропонуємо в Базовому законі зазначити декілька обставин, що беззаперечно встановлюють виключну важливість:

- відсутність інших свідків у кримінальному провадженні внаслідок їх викрадення, вбивства чи іншого перешкоджання їх співпраці зі слідством;
- неможливість встановити належність/допустимість/достовірність доказів у провадженні без показів цього свідка (норма спрямована в більшій мірі на спеціалістів чи експертів, які мають засвідчити свої висновки в суді);
- відсутність інших прямих джерел доказів та неможливість їх встановити без показів свідка/свідків;
- інші обставини, які підлягають доказуванню та визначають виключну важливість свідка у кримінальному провадженні і необхідність його участі в ньому для виконання завдань кримінального провадження.

Окрім зазначених ознак прийняття рішення про вжиття заходів забезпечення безпеки має враховувати характеристику особи свідка – його кримінальне минуле, яке може свідчити про неправдивість наданих показів, психологічний стан особи, його репутацію в суспільстві і, навіть, результати наркологічного обстеження тощо.

Застосування заходів забезпечення безпеки повинно бути обмежено певним строком. Зважаючи на тривалість кримінальних проваджень у тяжких та особливо тяжких злочинах, слід встановити, що рішення про застосування заходів забезпечення безпеки встановлює строк їх дії в 6 місяців. Наступне продовження їх дії передбачає доведення того, що підстави до їх застосування не відпали, чи виникли нові. Дострокове припинення заходів можливо шляхом звернення НСЗ чи слідчого, прокурора до суду із зазначенням мотивів такого звернення.

Підстави припинення заходів забезпечення безпеки необхідно розділити на дві групи: добровільне припинення захисту та припинення захисту за настання підстав, встановлених законом. Проте, припинення захисту, як

покарання за порушення умов захисту, не допускається. Заяві про добровільне припинення захисту має передувати бесіда організаційного характеру між свідком та працівником НСЗС. Службовець має пояснити наслідки припинення захисту, повідомити про право на повторне звернення, надати рекомендації свідку щодо забезпечення безпеки власними силами і засобами тощо.

Припинення захисту за настання підстав, встановлених законом, в свою чергу, необхідно диференціювати: підстави, що передбачають автоматичне припинення заходів забезпечення безпеки; підстави, що передбачають припинення заходів забезпечення безпеки за рішенням суду.

НСЗС припиняє захист у таких випадках:

- закінчення строку дії заходів забезпечення безпеки;
- у разі відмови особи підписати договір про порозуміння;
- отримано рішення суду про припинення забезпечення безпеки;
- закриття кримінального провадження;
- захищену особу поміщено до ізолятора тимчасового тримання в порядку ст. 183 КПК України;
- захищену особу направлено відбувати покарання у вигляді позбавлення волі до кримінально-виконавчих установ відкритого чи закритого типу.

Також заходи захисту скасовуються щодо свідка, який:

- втратив статус учасника у цьому кримінальному провадженні;
- помер або місце перебування якого невідоме, або щодо свідка, який оголошений судом померлим чи безвісно відсутнім;
- виїхав за межі України на постійне місце проживання.

За рішенням суду заходи забезпечення безпеки припиняються, якщо:

- відпали підстави їх застосування;
- подальше виконання заходів забезпечення безпеки неможливе внаслідок порушень захищеною особою умов договору про порозуміння.

Припинення підстав до застосування заходів означає, що НСЗС чи слідчий в ході розслідування установили, що:

- злочин, який було вчинено, є менш тяжким, ніж це передбачено умовами застосування або злочин не належить визначених як корупційні, чи не входить до розділу I, IX Особливої частини КК України, або злочин не був вчинений ОЗГ чи ЗО;
- перестала існувати загроза або ризик її реалізації;
- перестали існувати обставини, що визначали свідка як винятково важливим цьому кримінальному провадженні.

З відповідним клопотанням може звернутися працівник НСЗС чи прокурор відповідно до того, перестали існувати процесуальні чи позапроцесуальні підстави.

Відповідно до міжнародного досвіду слід запровадити практику підписання свідком, що отримав захист, договору про порозуміння з НСЗС. Його зміст має включати коло прав та обов'язків сторін, порядок прийняття рішень, коло заходів, що потенційно будуть застосовані до свідка. В договорі також необхідно зазначити близьких осіб свідка та отримати їх згоду на застосування заходів щодо них. Відсутність такої згоди виключає їх захист але не впливає на дійсність угоди. Заходи, які передбачені в угоді, їх вчинення чи не вчинення, наслідки таких дій можуть бути оскаржені до суду.

Щодо кола заходів забезпечення безпеки. Чинний Базовий закон визначає достатній перелік заходів забезпечення безпеки, які відповідають міжнародному досвіду у цій сфері. Слід виключити із списку заходів, що наразі закріплені в статті 7 Базового закону, ті, що належать до процесуальних, а саме: закритий судовий розгляд, забезпечення конфіденційності відомостей про особу в частині, яка стосується порядку ведення матеріалів кримінального провадження.

Перелік заходів слід залишити невичерпним, ввівши певні обмеження. Наразі правоохоронні органи часто використовують такий захід для захисту потерпілих з метою розслідування злочину, як інсценування вбивства цих осіб в рамках спецоперацій. Наприкінці травня 2018 року було інсценовано вбивство журналіста Аркадія Бабченка. Незважаючи на позитивні наслідки

такої спецоперації, в результаті публічного оголошення особи Аркадія Бабченка загиблим ЗМІ наповнилися завідомо неправдивими відомостями [113]. Повідомлення такого роду інформації нанесло, на нашу думку, шкоду авторитету органів державної влади, є підставою до формування рефлексу «недовіри» до майбутніх подібних заяв. Це значно шкодить нормальному функціонуванню ЗМІ та порядку поширення інформації. Окрім, подібна інформація впливає на права та обов'язки інших осіб, які виникли чи припинились в результаті її поширення. Вважаємо, що використання подібних засобів допустимо і пропорційно, якщо вони носитимуть локальний та конфіденційний характер, і не спричинятимуть поширення завідомо неправдивої інформації.

Реформування Базового закону передбачає внесення змін до КПК. Слід передбачити у ньому нового учасника кримінального провадження: працівника Національної служби захисту свідків, передбачити його процесуальні права щодо звернення до суду із заявами, клопотаннями щодо призначення чи скасування заходів забезпечення безпеки.

Діючий КПК не має окремого розділу чи сукупності норм, що регламентують перелік, підстави застосування заходів забезпечення безпеки. Норми щодо процесуального захисту учасників провадження знаходяться в різних статтях кодексу у вигляді окремих різновидів слідчих-розшукових дій. КПК 1960р. передбачав окрему главу, яка присвячена заходам забезпечення безпеки [114]. Наразі така практика притаманна лише КПК РБ [88]. Доцільно передбачити в КПК України окрему главу в рамках розділу II «Заходи забезпечення кримінального провадження і підстави їх застосування». Її зміст має включати підстави застосування процесуальних заходів забезпечення безпеки із відсильними нормами до цих заходів, які чинний КПК наразі містить, а також процесуальні правила подачі і розгляду в суді клопотання про застосування заходів, які передбачені Базовим законом. Рекомендуємо розширити перелік ст. 3 КПК України новим поняттям: «забезпечення безпеки учасників кримінального провадження»; одночасно розширити ст. 2 новим

завданням кримінального провадження: забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

3.2. Вдосконалення кримінального покарання за злочини у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства

Ефективність заходів забезпечення безпеки в цілому залежить від конфіденційного характеру їх проведення, секретності методики, що використовують відповідні органи. Зокрема, це стосується нерозголошення відомостей про сукупність заходів, що застосовані до особи, а також, даних про особу, які дозволяють провести фізичне чи інше ототожнення. Під іншим ототожненням мається на увазі можливість установити дійсні дані про особу на основі певної інформації, яка відома лише спеціальним органам.

Нажаль, розголошення таких відомостей відбувається час від часу. Відповідне явище не оминуло навіть програму WITSEC. У 2009 році в Чикаго, США відбулося слухання справи Джона Амброуза, заступника служби Судових маршалів США. Його було визнано винним у розголошенні секретної інформації, яку він отримав у зв'язку із виконанням обов'язків маршала під час захисту Ніколаса Калабресе, замовного вбивці чиказької мафії. Амброуз похизувався своєму другу, Вільяму Гайду, колишньому тюремному поліцейському, відомостями про охорону вказаного свідка та іншими даними слідства. Гайд передав цю інформацію мафіозним колам. Справа Амброуза стала першою подібного роду в США [115; 116]. Незважаючи, що ніхто не постраждав, необережне розголошення інформації суттєво підриває довіру до програми захисту свідків, яка формувалася майже 50 років.

Розголошення відомостей про заходи забезпечення безпеки може призвести до серйозних наслідків, а серед об'єктів, які постраждають, окрім життя та здоров'я людей (як свідків, так і службових осіб), буде авторитет органів держави та завдання правосуддя. І хоча не всі випадки розголошення призводять до вказаних наслідків, належним елементом комплексного інституту забезпечення безпеки слід вважати наявність кримінального покарання за відповідні дії. Окрім того, відомо, що метою кримінального

покарання є також превенція (загальна та спеціальна), яка має попередити вчинення такого злочину як розголошення відомостей про заходи забезпечення безпеки [117, с. 55].

В США розголошення відомостей про переміщення та захист свідків є федеральним злочином (18 US Code § 3521) за який передбачено покарання у вигляді штрафу на суму 5 000 доларів США чи позбавлення волі на строк 5 років або одночасне застосування обох покарань. Даний злочин є факультативним та охоплює розголошення таких відомостей як умисно, так і випадково. Викрадення чи інше незаконне заволодіння подібними даними, наступне їх використання карається штрафом чи позбавленням волі на строк до 10 років, або одночасним застосуванням обох покарань (18 US Code § 641) [18]. В Розділі 1 ми наголошували, що криміналізація цих діянь характерна для всіх досліджених нами держав.

Інститут забезпечення безпеки пострадянських держав також містить подібні норми. КК РК в ст. 424 передбачає, що розголошення відомостей про заходи безпеки, які застосовуються у відношенні осіб, які підлягають державному захисту, якщо це діяння було вчинено особою, якій зазначені відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з його службовою діяльністю, карається штрафом в розмірі до трьох тисяч місячних розрахункових показників (близько 512 000 грн. чи 600 нмдг за правилами КК України) або виправними роботами в тому ж розмірі, або залученням до громадських робіт на строк до восьмисот годин, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк. У випадку, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки або вчинене в інтересах злочинної групи – воно карається штрафом в розмірі до шести тисяч місячних розрахункових показників або виправними роботами в тому ж розмірі, або обмеженням волі на строк до шести років, або позбавленням волі на той самий строк [118]. Диспозиція включає в себе обидві форми вини, як умисел так і необережність, а покарання є суттєвими та за строком позбавлення волі наближаються до прикладу США.

КК РБ передбачає покарання лише за умисне розголошення відомостей про забезпечення безпеки, в той же час, поряд зі штрафом та позбавленням волі на строк до 5 років використовується такий вид покарання як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [107]. Вважаємо, що таке покарання відповідає інтересам суспільства, оскільки серед працівників відповідного органу повинні бути надійні особи, яким свідки будуть довіряти.

Вітчизняний КК містить статтю 381 «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист». Вона передбачає відповідальність за розголошення відповідних відомостей як умисно так і через необережність. Проте, склад ч. 1 та ч. 2 ст. 381 КК України є матеріальним – лише якщо відповідні дії спричинили шкоду здоров'ю особи, взятої під захист чи смерть особи та інші тяжкі наслідки. В той же час, відповідальність за розголошення таких відомостей, що не спричинило вказаних наслідків, передбачена ст. 185-11 КУпАП. На нашу думку, зазначені положення не відповідають загальним умовам реформування інституту забезпечення безпеки та потребують суттєвих змін.

По-перше, як зазначалося у Розділі 1, коло охоронюваних благ в рамках інституту повинно бути розширено. Окрім життя та здоров'я внаслідок розголошення можуть постраждати і інші права та свободи, втрата яких може змусити свідка припинити співпрацю зі слідством. Слід передбачити це при побудові диспозиції.

По-друге, факт розголошення відомостей є небезпечним сам по собі, ця обставина ставить під загрозу життя не лише свідка, а й осіб, які його захищають. Даний злочин здатний нанести суттєву шкоду правоохоронній системі держави та її репутації. Навіть за умови відвернення шкоди, спричиненої такими діями, відповідний орган понесе певні втрати, пов'язані зі зміною плану роботи щодо конкретного свідка. Слід підвищити відповідальність за його вчинення розраховуючи на превентивну функцію покарання, одночасно з цим ввести формальний склад злочину.

З урахуванням вищевикладеного пропонуємо викласти статтю 381 Кримінального кодексу України у наступній редакції:

«Стаття 381. Розголошення відомостей про заходи забезпечення безпеки щодо особи, взятої під захист

1. Розголошення відомостей про заходи забезпечення безпеки щодо особи, взятої під захист, службовою особою, якою прийнято рішення про ці заходи, особою, яка їх здійснює, або службовою особою, якій ці рішення стали відомі у зв'язку з її службовим становищем, а так само особою, взятою під захист, –

карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Дії, передбачені частиною першою, якщо вони спричинили шкоду життю, здоров'ю та іншим правам і свободам особи, взятої під захист, –

карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до трьох років, обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

3. Дії, передбачені частиною першою, якщо вони спричинили смерть особи, взятої під захист, або інші тяжкі наслідки, або такі дії вчинені в інтересах організованої групи чи злочинної організації –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Примітка. 1. Під шкодою життю та здоров'ю слід вважати завдання ударів, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, а також завдання легких, середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень особі.

2. Під шкодою, завданою іншим правам і свободам особи слід розуміти пошкодження чи знищення майна такої особи, вартість якого перевищує 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розголошення відомостей, які особа чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, ганьблять таку особу чи близьких родичів».

У зв'язку з такими змінами статтю 185-11 КУпАП необхідно виключити.

Качмар Б.М. слушно звертає увагу, що чинний КК України не однаково підійшов до захисту учасників кримінального провадження [17, с. 54]. Розділ 18 містить норми, що передбачають відповідальність за погрози, посягання на життя судді, присяжного, знищення чи пошкодження їхнього майна у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя. Аналогічно побудовані диспозиції злочинів, які мають намір захистити адвоката, як захисника чи представника особи в судочинстві.

Кримінальний закон, у певних випадках, особливо охороняє важливих для суспільства осіб, чий статус пов'язаний з певним ризиком для життя. Так, стаття 112 КК України охороняє життя громадських діячів, стаття 348-1 КК України карає за вбивство чи замах на вбивство журналіста, окрему статтю отримали і працівники правоохоронних органів (ст. 348 КК України). Аналогічно особливо поставлено під охорону майно таких осіб. Проте, свідок (потерпілий, експерт, спеціаліст та інші учасники процесу в якості свідків), як ключова фігура кримінального провадження, також зазнає впливу, тому доцільно виділити охорону зазначених осіб та їх майна в окремі статті в рамках розділу 18 КК.

За чинним законодавством вбивство чи замах на вбивство свідка слід кваліфікувати за ч. 2, п. 9 ст. 115 КК України. Все ж слід зауважити, що застосована у даному пункті ознака є доволі загальною, в першу чергу, спрямованою на захист безпосередніх свідків злочинів (випадкових свідків). Застосування її до осіб, що свідчать у кримінальному провадженні та мають статус експерта, спеціаліста чи потерпілого, прямо залежить від здатності сторони обвинувачення пов'язати ці факти. Використання ч. 2, п. 8 ст. 115 КК

України щодо свідка, як особи, яка виконує громадський обов'язок не вбачається можливим у зв'язку із тим, що категорія «громадський обов'язок» не передбачає обов'язку особи свідчити у кримінальному провадженні [6]. Якщо із вбивством та замахом на вбивство ще зрозуміло, то, скоєння щодо свідка інших злочинів, наприклад, знищення чи пошкодження майна, завдання тілесних ушкоджень не знаходить особливих кваліфікацій і має каратися за загальними статтями. Зважаючи, що стаття 67 КК України визначає вичерпний перелік обставини, які обтяжують покарання, а серед наведених відсутня аналогічна до ч. 2, п. 8 ст. 115 КК України обставина (з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення) слід констатувати відсутність законних підстав призначити більш суворе покарання за вчинення злочину проти свідка порівняно з потерпілими, що мають загальний правовий статус.

У США свідок, жертва чи інформатор отримали охорону в рамках розділу 1512, глави 73, титулу 18 Зводу законів США. Даний параграф містить у собі низку злочинів, які спрямовані на перешкоджання участі вказаних осіб в провадженні чи дачі ними показів у суді. Зокрема, злочинними діями вважаються: вбивство, замах на вбивство, погроза насильством чи застосування насильства, залякування та підкуп, переслідування особи, знищення записів чи документів, що є доказами у справі. Покаранням за вбивство є смертна кара, будь який строк аж до довічного ув'язнення, за замах на вбивство чи застосування насильства передбачено позбавлення волі на строк до 30 років, за погрозу – позбавлення волі на строк до 20 років [18]. У КК РБ та РК вбивство чи замах на вбивство не знайшли свого окремого закріплення та кваліфікуються в рамках статті «умисне вбивство» та її кваліфікуючої частини [107; 118].

Стаття 386 КК України передбачає покарання лише за погрози щодо свідка, але не за можливі наслідки. Зважаючи на зазначені нами вище факти вважаємо за необхідне викласти статтю 386 КК України у наступній редакції.

«Стаття 386. Перешкоджання з'явленню учасника кримінального провадження чи судового процесу, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку

1. Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта та інших учасників кримінального провадження чи судового процесу до суду, органів досудового розслідування, тимчасових слідчих та спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна цих осіб чи їх близьких родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять, або підкуп свідка, потерпілого чи експерта з тією самою метою, а також погроза вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані показання чи висновок –

караються штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців.

2. Умисне знищення або пошкодження майна свідка, потерпілого, експерта та інших учасників кримінального провадження чи судового процесу, майна його близьких родичів чи членів сім'ї з метою примусити їх до відмови від давання показань чи висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку, або з мотивів помсти за раніше дані показання чи висновок –

караються штрафом від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років.

3. Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від шести до п'ятнадцяти років».

Пропонуємо додати статтю 386-1 КК України «Посягання на життя учасника кримінального провадження чи судового процесу

Вбивство або замах на вбивство свідка, потерпілого, експерта та іншого учасника кримінального провадження чи судового процесу, його близьких

родичів чи членів сім'ї у зв'язку із даванням ним показань чи висновку, або з мотивів помсти за раніше надані показання чи висновок –

караються позбавленням волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі».

Забезпечення безпеки свідків є витратною процедурою, а будь яка відмова співпрацювати після застосування відповідних заходів призводить до виключення свідка з ПЗС та застосуванню певних санкцій. На наш погляд, для забезпечення свідка додатковою мотивацією та для реалізації покарання за відмову свідчити після застосування заходів забезпечення безпеки слід викласти статтю 385 КК України в наступній редакції.

«Стаття 385. Відмова свідка від давання показань або відмова свідка, експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків

1. Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді, Вищій раді правосуддя, Конституційному Суді України або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України –

караються штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

2. Відмова свідка, щодо якого застосовано заходи забезпечення безпеки, давати показання, а також повідомлення органу, який виконує заходи забезпечення безпеки, завідомо неправдивих відомостей, або інше умисне порушення умов застосування заходів забезпечення безпеки, що є підставою їх припинення –

караються штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк.

3. Не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Висновки до Розділу 3

1. Наразі в Україні відсутній комплексний інститут забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. Порівняльно-правове дослідження дозволяє стверджувати про наявні перспективи перенесення зарубіжного досвіду організації ПЗС з урахуванням особливостей правової системи України. Увагу при реформуванні слід приділяти уніфікації законодавства вимогам ЄС.

2. Нормативно-правове регулювання інституту захисту свідків наразі включає низку НПА різних рівнів. В першу чергу слід реформувати Базовий закон шляхом включення в нього змін на основі наведених у роботі рекомендацій: ввести принципи забезпечення безпеки, запровадити нову систему органів виконання заходів на чолі з Національною службою захисту свідків, ввести систему критеріїв придатності свідка для формального відсіювання неперспективних клопотань, запровадити практику підписання договорів про взаєморозуміння між свідком та НСЗС. Реалізації поставленої мети потребує змін у відомчих НПА.

3. Ефективність заходів забезпечення безпеки залежить від конфіденційності таких відомостей: про особу, яка підлягає захисту; про прийняті заходи забезпечення безпеки та методику їх реалізації. Розкриття відомостей про застосовані заходи створює загрозу для життя свідка та персоналу, який забезпечує його безпеку, призводить до значних фінансових витрат та зміни всього плану захисту. Важливо встановити достатнє кримінальне покарання для осіб, винних в розголошенні відомостей про заходи забезпечення безпеки. Суворе покарання матиме на меті не лише позбавити злочинця певних прав, а й попередити вчинення цих злочинів.

4. У кримінальному законодавстві більшості держав розголошення відомостей про заходи забезпечення безпеки побудоване як злочин із формальним складом та включає обидві форм вини – умисел та необережність. За кваліфікацією досліджених держав цей злочин є середньо-тяжким, та передбачає максимальне покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років. Доцільно застосовувати разом з основним покаранням додаткове, у

вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Доцільно виключити з КУпАП статтю 185-11, яка має формальний склад адміністративного правопорушення, та викласти статтю 381 «Розголошення відомостей про заходи забезпечення безпеки щодо особи, взятої під захист» КК України у запропонованій редакції, яка передбачає кримінальне покарання за формальний та матеріальний склад злочину з диференціацією тяжкості та кримінального покарання. В рамках статті охороняються життя та здоров'я осіб, їх майнові та немайнові права.

5. В рамках чинного кримінального законодавства життя та здоров'я, майно свідка не отримало охорони в рамках окремої статті. На основі аналізу зарубіжного досвіду пропонуємо викласти статтю 386 КК України «Перешкоджання з'явленню учасника кримінального провадження чи судового процесу, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку» у запропонованій нами редакції, яка передбачає покарання не лише за погрози, а і наслідки для життя, здоров'я та майна свідка з одночасним посиленням покарання за такі дії. Також пропонуємо доповнити КК України статтею 386-1 «Посягання на життя учасника кримінального провадження чи судового процесу», яка передбачає відповідальність за замах чи вбивство свідка, потерпілого, іншого учасника кримінального провадження і членів їх сімей.

6. Зважаючи на значну вартість реалізації ПЗС доцільно встановити відповідальність за необґрунтовану відмову свідка давати покази, якщо до такої особи застосовано заходи забезпечення безпеки. Пропонуємо викласти статтю 385 КК України «Відмова свідка від давання показань або відмова свідка, експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків» у запропонованій нами редакції, яка передбачає підвищення покарання та вводить відповідальність за порушення умов застосування заходів забезпечення безпеки.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеної роботи можна зробити наступні висновки:

1. Незаконний вплив на свідків є причиною неефективності кримінальних проваджень у тяжких та особливо тяжких злочинах, та злочинах, які пов'язані з корупцією і організованою злочинністю. Співпраця свідків з правоохоронними органами призводить до певних втрат в їх звичному житті, правах та свободах, тому обов'язком держави є забезпечення безпеки таких осіб та компенсація їм втрачених можливостей. Потреба забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства впливає із завдань кримінального процесуального законодавства.

2. Серед науковців немає єдиного підходу до розуміння змісту терміну «забезпечення безпеки» та його складових. В той же час, більшість науковців єдині у визначенні об'єктів, які потребують забезпечення безпеки. Захисту потребують життя та здоров'я особи у широкому їх розумінні, що включає забезпечення нормального: фізіологічного існування людини, її психічного благополуччя та соціально-економічних умов. Для цього компетентні органи використовують спеціальні засоби та заходи, методи роботи, які у сукупності утворюють заходи забезпечення безпеки. Законодавство України послуговується терміном «забезпечення безпеки», який за сукупністю ознак є аналогічним до терміну «захист свідків», що використовують західні держави. Згадане поняття не позбавлене недоліків: в ньому вживаються неоднозначні словосполучення «правоохоронний орган» та «судовий розгляд», а перелік об'єктів захисту є вичерпним. На основі проведених досліджень пропонуємо наступне визначення: забезпечення безпеки учасників кримінального провадження — це здійснення компетентними органами сукупності заходів (процесуальних та спеціальних) для попередження загрози чи настання шкоди правам, свободам та інтересам таких учасників з метою виконання завдань кримінального провадження.

3. Інститут забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства законодавчо та організаційно сформувався в США. Він виник як комплексний механізм протидії організованій злочинності. З часом його ефективність дозволила поширити дію програми захисту на низку інших злочинних діянь. Даний інститут став прикладом ефективною кооперації свідків, інформаторів та злочинців з правоохоронними органами. Провідні держави світу перейняли досвід США в галузі захисту свідків, але адаптували його до своїх правових систем, традицій та інших об'єктивних чинників. В той же час, можна виділити низку спільних ознак, на яких засновані програми захисту свідків досліджених держав. В першу чергу, це наявність критеріїв, таких як пріоритетні злочини, вчинення яких є першочерговою підставою включення до програми. Загалом, цю сукупність злочинів можна описати як тяжкі: тероризм, торгівля людьми та наркотиками, організована злочинність тощо. По-друге, висуваються вимоги до потенційного учасника та якості його показань. По-третє, відповідні заходи реалізуються окремим спеціальним органом чи спеціалізованим підрозділом у складі національної поліції. По-четверте, інститут забезпечення безпеки таких держав носить комплексний характер. Відповідні норми покликані забезпечити не тільки фізичний захист, а й надати соціальні гарантії та психологічну підтримку.

4. Міжнародні організації розробили рекомендації та узагальнили досвід боротьби із незаконним впливом на свідків та жертв злочинів у низці міжнародних актів. Значну увагу в цих документах приділено обов'язку держави забезпечити присутність ключових свідків на судовому розгляді з одночасним забезпеченням їх безпеки. В той же час, наголошується на необхідності забезпечення особливих умов для вразливих категорій свідків та розроблені і провадженні відповідних програм захисту свідків. Рекомендації КМРС містять в собі узагальнення досвіду протидії залякуванню свідків на європейському просторі. Згадані рекомендації та Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності наполягають на розробці та впровадженні у внутрішньому законодавстві низки сучасних заходів

забезпечення безпеки свідків. В рамках Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод ЄСПЛ наголошує, що використання тих чи інших заходів забезпечення безпеки обмежує права обвинуваченого, тому має бути мотивованим та підтверджуватися сукупністю таких ознак, як тяжкість злочину, рівень загрози, вірогідність її реалізації і пропорційністю мети та заходів. Окрім держав заходи забезпечення безпеки застосовували Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді, а також Міжнародний кримінальний трибунал по Югославії. Їх досвід перейняв Міжнародний кримінальний суд, сукупність заходів забезпечення якого відповідає міжнародним стандартам та в цілому базується на досвіді США.

5. Інститути забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства провідних держав побудовані на основі принципів добровільності, соціального захисту, спеціалізації, автономності, диференціації заходів, пропорційності, конфіденційності. Порівняння на основі вказаних принципів інституту забезпечення безпеки України та провідних держав свідчить про те, що національний інститут має багато спільних рис, що дозволяє говорити про можливість наступного перенесення досвіду в рамках майбутніх досліджень. В той же час, в Україні не реалізовано принципи спеціалізації та автономності, пропорційності. Це має бути виправлено на основі наведених пропозицій.

6. Політичні, історичні, географічні та інші відмінності держав суттєво вплинули на особливості формування інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Проте, можна виділити загальні риси, які притаманні переважній більшості інститутів. В більшості держав під ПЗС розуміють сукупність довготривалих заходів із переселення та зміни особистих даних свідка. Поряд з такими заходами держави розробили й інші заходи, покликані усунути ризики для свідків, які не відповідають критеріям участі. Всю сукупність заходів можна розділити на процесуальні та позапроцесуальні (спеціальні).

7. Процесуальні заходи забезпечення безпеки приймаються уповноваженими учасниками кримінального провадження, їх мета полягає у

використанні спеціальних слідчих та судових процедур, які спрямовані за захист свідка та попередження розкриття персональних даних в процесі давання ним показів. Відповідні заходи носять як профілактичний характер, так і можуть бути активними, що припиняють існуючий фізичний чи психічний тиск. Перелік таких заходів є вичерпним, вони визначені у процесуальному законодавстві держав. Зазвичай, процесуальні заходи не містять обмежень щодо умов їх застосування. Проте, такі заходи, як повна чи часткова анонімність, мають обмеження щодо свого використання. Пов'язане це з обмеженням права обвинуваченого на захист. Застосування процесуальних заходів не потребує додаткових витрат, але, організація окремих з них потребує організаційної підготовки судової зали та працівників судових установ.

8. На межі між процесуальними та позапроцесуальними заходами забезпечення безпеки можна розглядати програму надання допомоги жертвам і свідкам злочинів. Участь певної категорії осіб у судовому процесі може викликати в них велику тривогу, не пов'язану з побоюваннями за своє життя. Такий стан здатний вплинути на якість показів, а тому потребує втручання. Для уникнення зайвих хвилювань у низці країн правоохоронні органи регулярно проводять офіційні зустрічі зі свідками сторони обвинувачення для виявлення їх уразливого стану. Мета такої допомоги полягає в створенні умов для ефективного судочинства і недопущення повторної віктимізації особи. Допомога свідкові включає широкий діапазон заходів: інформування свідка про основні аспекти кримінального процесу, психологічна підтримка з метою зведення до мінімуму стресу від участі в судовому процесі. Відповідні програми діють у багатьох державах. В США було започатковано програму допомоги жертвам (USAO-WDLA) для надання послуг учасникам кримінального судочинства. В завдання працівників входить: допомога жертві впоратися з емоціями; роз'яснення того, як працює судова система.

9. Позапроцесуальні заходи забезпечення безпеки доцільно застосовувати, коли вичерпано всі процесуальні засоби. Цей вид заходів в деяких державах отримав назву «спеціальні заходи», а їх реалізацією

займається спеціальний підрозділ поліції чи окремий орган. Державами розроблено критерії (підстави) застосування спеціальних заходів, а відповідне рішення приймає уповноважений орган. Спеціальні заходи безпосередньо спрямовані на захист свідка від активних посягань на його життя, здоров'я, власність та благополуччя його родини і близьких. Їх застосування передбачає, що існують реальні підстави заподіяння життю свідка шкоди. Серед спеціальних заходів можна виділити: обмеження доступу до даних захищеної особи, особиста охорона, зміна місця роботи, переселення в інше місце проживання та/або зміна особистих даних.

10. Ініціативна про застосування спеціальних заходів, як правило, виходить від свідка, але участь в програмі можуть запропонувати слідчий, прокурор чи суд. В більшості держав свідок може звернутися з відповідним клопотанням до уповноваженого органу. Отримавши клопотання такий орган перевіряє його формальні ознаки та адресує зі своїми рекомендаціями до органу, який уповноважений включати осіб до ПЗС. У державах, де застосовують інші, окрім переселення, заходи безпеки, рішення може приймати орган досудового розслідування чи безпосередньо орган, який займається захистом. Перед прийняттям рішення збираються відомості, що будуть підставою для включення особи в програму захисту, та знадобляться в подальшому органу, який обиратиме конкретні заходи. До таких відомостей належать: тяжкість та характер злочину; ступінь загрози для життя свідка; особа свідка та його психологічна придатність; небезпека, яку несе в собі свідок-злочинець для суспільства; ключове значення свідчень такої особи.

11. Після включення в програму свідкам надається меморандум про домовленість, який являє собою документ з детально визначеними діями органу із захисту свідків з одного боку і свідка – з іншого. Меморандум не завжди вважається угодою, але в деяких країнах він має обов'язкову юридичну силу. Меморандум підписує свідок та усі повнолітні члени його родини.

12. Наразі в Україні відсутній комплексний інститут забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. Порівняльно-правове

дослідження дозволяє стверджувати про наявні перспективи перенесення зарубіжного досвіду організації ПЗС з урахуванням особливостей правової системи України. Увагу при реформуванні слід приділяти уніфікації законодавства вимогам ЄС.

13. Нормативно-правове регулювання інституту захисту свідків наразі включає низку НПА різних рівнів. В першу чергу слід реформувати Базовий закон шляхом включення в нього змін на основі наведених у роботі рекомендацій: ввести принципи забезпечення безпеки, запровадити нову систему органів виконання заходів на чолі з Національною службою захисту свідків, ввести систему критеріїв придатності свідка для формального відсіювання неперспективних клопотань, запровадити практику підписання договорів про взаєморозуміння між свідком та НСЗС. Реалізації поставленої мети потребує змін у відомчих НПА.

14. Ефективність заходів забезпечення безпеки залежить від конфіденційності таких відомостей: про особу, яка підлягає захисту; про прийняті заходи забезпечення безпеки та методику їх реалізації. Розкриття відомостей про застосовані заходи створює загрозу для життя свідка та персоналу, який забезпечує його безпеку, призводить до значних фінансових витрат та зміни всього плану захисту. Важливо встановити достатнє кримінальне покарання для осіб, винних в розголошенні відомостей про заходи забезпечення безпеки. Суворе покарання матиме на меті не лише позбавити злочинця певних прав, а й попередити вчинення цих злочинів.

15. У кримінальному законодавстві більшості держав розголошення відомостей про заходи забезпечення безпеки побудоване як злочин із формальним складом та включає обидві форм вини – умисел та необережність. За кваліфікацією досліджених держав цей злочин є середньо-тяжким, та передбачає максимальне покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років. Доцільно застосовувати разом з основним покаранням додаткове, у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Доцільно виключити з КУпАП статтю 185-11, яка має формальний

склад адміністративного правопорушення, та викласти статтю 381 «Розголошення відомостей про заходи забезпечення безпеки щодо особи, взятої під захист» КК України у запропонованій редакції, яка передбачає кримінальне покарання за формальний та матеріальний склад злочину з диференціацією тяжкості та кримінального покарання. В рамках статті охороняються життя та здоров'я осіб, їх майнові та немайнові права.

16. В рамках чинного кримінального законодавства життя та здоров'я, майно свідка не отримало охорони в рамках окремої статті. На основі аналізу зарубіжного досвіду пропонуємо викласти статтю 386 КК України «Перешкоджання з'явленню учасника кримінального провадження чи судового процесу, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку» у запропонованій нами редакції, яка передбачає покарання не лише за погрози, а і наслідки для життя, здоров'я та майна свідка з одночасним посиленням покарання за такі дії. Також пропонуємо доповнити КК України статтею 386-1 «Посягання на життя учасника кримінального провадження чи судового процесу», яка передбачає відповідальність за замах чи вбивство свідка, потерпілого, іншого учасника кримінального провадження і членів їх сімей.

17. Зважаючи на значну вартість реалізації ПЗС доцільно встановити відповідальність за необґрунтовану відмову свідка давати покази, якщо до такої особи застосовано заходи забезпечення безпеки. Пропонуємо викласти статтю 385 КК України «Відмова свідка від давання показань або відмова свідка, експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків» у запропонованій нами редакції, яка передбачає підвищення покарання та вводить відповідальність за порушення умов застосування заходів забезпечення безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Підтримання прокурором державного обвинувачення: підручн. [для студентів вищих юридичних навчальних закладів] / Є. Блажівський, М. Якимчук, І. Козьяков, М. Туркот та ін. – Київ: Національна академія прокуратури України, 2014. 512 с.
2. Олена Рощенко. *Українська правда*. 2017. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/10/9/7157755/> (дата звернення 15.10.2018).
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996р. № 254к/96-ВР / Верховна рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 02.11.2018).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012р. № 4651-VI / Верховна рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 02.11.2018).
5. Гриньків О.О. Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у контексті окремих принципів кримінального процесу. *Актуальні питання реформування правової системи України*: зб. наук. ст. за матеріалами V Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 30 – 31 травня 2008 р.). Луцьк, 2008. С. 446 – 450.
6. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: підручник Київ: А.С.К., 2003. 1119 с. (Серія «Економіка. Фінанси. Право»).
7. Заплатинський В.М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «Безпека». *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. Випуск 5. 336 с.
8. Юридична енциклопедія: в 6-ти т. / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ: Українська енциклопедія, 1998.

- URL: <http://leksika.com.ua/12530426/legal/bezpeka> (дата звернення: 02.11.2018).
9. Зеленецький В.С., Куркін М.В. Поняття безпеки та її забезпечення суб'єктам кримінального процесу. *Вісник університету внутрішніх справ МВС України*. Харків, 1997. Вип. 2. С. 84-88.
 10. Зеленецький В., Куркін М. Основні положення вчення про забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 4 (34). С. 37-42.
 11. Куркін М.В. Проблеми забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1999. 161 с.
 12. Новикова М.В. Обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства как гарантия осуществления правосудия в современных условиях: автореф. дис. на соискание ученой степени канд.юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Екатеринбург, 2006. 24 с.
 13. Безпека // Вікіпедія: вільна енциклопедія.
URL: <https://www.wikiwand.com/uk/Безпека> (дата звернення: 02.11.2018).
 14. Кузик Т.М. Забезпечення безпеки перекладача у кримінальному провадженні. *Європейські перспективи*. 2012. № 4 (ч. 2)
 15. Шапакидзе В.Я. Обеспечение процессуальной безопасности частных лиц в досудебном уголовном производстве: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» Волгоград, 2003. 28 с.
 16. Юнусов А.А. Обережение участников уголовного процесса и их близких: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09. Новгород, 1998. 168 с.
 17. Гриньків О.О., Ляш А.О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві: монографія. Тернопіль: Астон, 2012. 260 с.

18. Качмар Б.М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.09. Харків, 2017. 198 с.
19. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / Верховна рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran522#n522> (дата звернення: 04.11.2018).
20. Victim and Witness Protection Act of 1982. – Public Law. 97-291-Oct.12/1982. URL: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-96/pdf/STATUTE-96-Pg1248.pdf>
21. Witness Security Program. U.S. Marshals Service. URL: <https://www.usmarshals.gov/witsec/> (дата звернення: 25.10.2018)
22. An Garda Siochana — Security and intelligence. URL: <https://www.garda.ie/en/about-us/our-departments/security-and-intelligence1/> (дата звернення: 25.10.2018).
23. National Crime Agency. URL: <http://www.nationalcrimeagency.gov.uk/about-us> (дата звернення: 25.10.2018).
24. Ministero dell'Interno. URL: https://web.archive.org/web/20100323081337/http://www.interno.it/mininterno/export/sites/default/it/sezioni/ministero/dipartimenti/dip_pubblica_sicurezza/direzione_centrale_della_polizia_criminale/scheda_15775.html (дата звернення: 25.10.2018).
25. Рекомендація № Rec (2005) 9 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям / Рада Європи. URL: [http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B](http://scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47EB0B374B9C2257D8700495F8B) (дата звернення: 25.10.2018)
26. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 25.10.2018)

27. Брусницын Л.В. Теоретико-правовые основы и мировой опыт обеспечения безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2002. С. 72.
28. Белоцерковский С.Д. Рэкет: криминологическая характеристика. Меры общего и специального предупреждения: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1997. С. 117.
29. Устав (Конституция) Всемирной организации здравоохранения: від 22.07.1946р. / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_599 (дата звернення: 04.11.2018).
30. Здоров'я // Вікіпедія: вільна енциклопедія URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Здоров%27я> (дата звернення: 04.11.2018).
31. Азаров М.Ю. Досвід роботи Італії та Німеччини щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). Київ, 2003. № 7. С. 139-145.
32. Житлове право України: [навчальний посібник / за ред.В.С. Гопанчука, Ю.О. Заїки. Київ: Істина, 2003. 208 с.
33. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003р. № 435-IV / Верховна рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 04.11.2018).
34. Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності : постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 25 грудня 1992 року. Постанови Пленуму Верховного Суду України. 1972 – 2002 / за заг. ред. В.Т. Маляренка. Офіц. вид. Київ, 2003. С. 330–342.
35. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006р. № 3477-IV / Верховна рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 04.11.2018).

36. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята Радою Європи 4 листопада 1950р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 04.11.2018).
37. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 червня 2001р. № 2658-III / Верховна рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (дата звернення: 04.11.2018).
38. Fred Montanino, «Unintended victims of organized crime witness protection». *Criminal Justice Policy Review*, Вип. 2, № 4 (1987), С. 392–408
39. Омерта // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://www.wikiwand.com/uk/Омерта> (дата звернення: 05.11.2018).
40. Falcon, G. Inside the witness protection program. *CNN*. 2016. URL: <http://edition.cnn.com/2013/02/16/justice/witness-protection-program/> (дата звернення: 25.10.2018)
41. Рекомендуютые виды практики в области защиты свидетелей при производстве по уголовным делам, касающимся организованной преступности. ООН. Нью-Йорк, 2008. 119 с. URL: [https://www.unodc.org/documents/organized-crime/V0853366%20WP%20Good%20Practices%20\(R\).pdf](https://www.unodc.org/documents/organized-crime/V0853366%20WP%20Good%20Practices%20(R).pdf)
42. Гриньків О.О. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: становлення і розвиток в окремих зарубіжних країнах. *Право і суспільство*. 2007. № 4. С. 89 – 92.
43. Criminal resource manual 701-709. The United States Department of Justice. URL: <https://www.justice.gov/jm/criminal-resource-manual-701-799> (дата звернення: 25.10.2018)
44. Victim and Witness Protection Act of 1982. – Public Law. 97-291-Oct.12/1982. URL: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-96/pdf/STATUTE-96-Pg1248.pdf>

45. Comprehensive Crime Control Act of 1984 // Вікіпедія: вільна енциклопедія.
URL:
https://www.wikiwand.com/en/Comprehensive_Crime_Control_Act_of_1984
46. 18 U.S. Code. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18> (дата звернення: 25.10.2018).
47. California Witness Relocation and Assistance Program. URL:
<https://oag.ca.gov/witness-protection>
48. Witness Security Program. U.S. Marshals Service. URL:
<https://www.usmarshals.gov/witsec/> (дата звернення: 25.10.2018)
49. U.S. Marshals Service. Fact sheet. Overview. URL:
<https://www.usmarshals.gov/duties/factsheets/overview.pdf> (дата звернення: 05.11.2018).
50. U.S. Marshals Service. Fact sheet. Witness Security. 2018. URL:
<https://www.usmarshals.gov/duties/factsheets/witsec.pdf> (дата звернення: 25.10.2018).
51. Kevin Bonsor, How Witness Protection Works. URL:
<https://people.howstuffworks.com/witness-protection4.htm> (дата звернення: 25.10.2018).
52. Australia Parliamentary Joint Committee on the National Crime Authority. Witness Protection: Report by the Parliamentary Joint Committee on the National Crime Authority. Parliamentary paper № 193/88. Canberra, Australian Government Publishing Service, 1988.
53. Witness protection. Annual Report 2011-12. Australian Federal Police. URL:
<https://www.afp.gov.au/sites/default/files/PDF/Reports/witness-protection-annual-report-2011-12.pdf> (дата звернення: 05.11.2018).
54. Report - Witnesses for the Prosecution: Protected Witnesses in the National Crime Authority. Parliament of Australia. URL:
https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Joint/Former_Committees/acc/completed_inquiries/1999-02/witness/report/index (дата звернення: 05.11.2018).

55. Witness Protection Review Board (Police). URL: <https://www.sb.gov.hk/eng/links/wprb/wprb.html> (дата звернення: 05.11.2018).
56. Witness Protection Ordinance, Cap. 564, Laws of Hong Kong. URL: <https://www.elegislation.gov.hk/hk/cap564> (дата звернення: 05.11.2018).
57. Colombia's Constitution of 1991 with Amendments through 2005. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2005.pdf (дата звернення: 05.11.2018).
58. Colombia: State protection programs for victims and witnesses of crimes; requirements to access the programs; statistics on the number of applications for relocation that are granted and refused; duration and effectiveness of these programs (2012-March 2016). URL: <http://www.refworld.org/docid/5729a24a4.html> (дата звернення: 05.11.2018).
59. LEY 418 DE 1997 URL: https://www.icbf.gov.co/cargues/avance/docs/ley_04_18_1997.htm (дата звернення: 05.11.2018).
60. Christopu Keller Verlag Boorberg Stalking und Opferhilfe. Leitfaden für polizeiliches Handeln, 2008, 119 с.
61. Jonah Peter Wilhelm Hilger, Organized crime / Witness protection in Germany. URL: https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/RS_No58/No58_12VE_Hilger3.pdf
62. EU Standards in Witness Protection and Collaboration with Justice. URL: https://books.google.com.ua/books?id=hxYhhMB_z38C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false
63. Яросевич Т.І. Забезпечення безпеки свідків та потерпілих у кримінальному судочинстві України за міжнародними договорами. *Адвокат*. 2011. № 10 (133). С. 45-48.
64. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 06.11.2018).

65. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 06.11.2018).
66. Качмар Б.М. Питання щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, у рішеннях Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2015. № 6 (2). С. 180-184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_6%282%29__34
67. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 2001р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518 (дата звернення 06.11.2018).
68. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036 (дата звернення 06.11.2018).
69. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою 1985р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114 (дата звернення 06.11.2018).
70. Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54 (дата звернення 06.11.2018).
71. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення 06.11.2018).
72. Рекомендація (97) 13 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо залякування свідків і прав сторони захисту. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 600 засіданні заступників міністрів 10 вересня 1997 року. URL: [http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/21.%20%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%E2%84%96%20R%20\(97\)%2013.pdf](http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/21.%20%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%E2%84%96%20R%20(97)%2013.pdf)

73. Статут Міжнародного трибуналу по Руанді // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d65 (дата звернення 07.11.2018).
74. Резолюція 827 (1993), ухвалена Радою Безпеки на її 3217-му засіданні, 25 травня 1993 року // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d66 (дата звернення 07.11.2018).
75. Римський статут міжнародного кримінального суду // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення 07.11.2018).
76. Ноздренко М.В. Міжнародний досвід із забезпечення безпеки осіб, взятих під захист. *Економіка, фінанси, право*. 2015. № 5. С. 24-27.
77. Орлеан А.М. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до Європейських стандартів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 3 (7). С. 87-92.
78. Santoro Noelle A. Thomas S.Leonhard, legal fight led to book, movies. The Buffalo News. URL: <https://buffalonews.com/2014/05/05/thomas-s-leonhard-legal-fight-led-to-book-movies> (дата звернення: 08.11.2018).
79. Jake Rossen. 12 Secrets of the Witness Protection Program. Mental floss. 2016. URL: <http://mentalfloss.com/article/77695/12-secrets-witness-protection-program> (дата звернення: 08.10.2018).
80. Серебрянський П.В. Порівняльно-аналітична характеристика правового регулювання застосування заходів забезпечення безпеки до учасників кримінального процесу (зарубіжний досвід формування правової доктрини). *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 194–198 URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/3_2016/part_1/38.pdf
81. Про порядок вирішення питань переселення в інше місце проживання, надання житла, матеріальної допомоги та працевлаштування осіб, взятих під державний захист: Постанова КМУ від 26 червня 1995 року № 457 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-95-%D0%BF> (дата звернення: 25.10.2018)

82. Megan Redman, Lauren Efron. Children of witness Protection struggle of reclaim identities. ABCNews. 2016. URL: <https://abcnews.go.com/US/children-witness-protection-struggle-reclaim-identities/story?id=41335525> (дата звернення: 25.10.2018)
83. Nina Concepcion. 16 Shocking true stories of people living in the Witness Protection Program. Twenty-two words. URL: <https://twentytwowords.com/true-stories-witness-protection-program/> (дата звернення: 25.10.2018)
84. An Garda Siochana — Security and intelligence. URL: <https://www.garda.ie/en/about-us/our-departments/security-and-intelligence1/> (дата звернення: 25.10.2018)
85. Кожен з бійців чернігівського «Грифону» у будь-який момент готовий зі зброєю в руках захистити клієнта. 2011. URL: <http://old.npu.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/471958> (дата звернення: 25.10.2018).
86. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області суду від 6 січня 2017 року у справі № 686/15505/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64021478>
87. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 4 июля 2014г. № 321-V // База даних «ІС Параграф». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852 (дата звернення: 11.11.2018).
88. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 16 июля 1999г. № 259-3. URL: <http://kodeksy.by/ugolovno-processualnuu-kodeks> (дата звернення: 11.11.2018).
89. Nora V. Demleitner, Witness protection in criminal cases: anonymity, disguise or other options?. American Journal of Comparative Law, vol. 46, 1998, С. 660–661. URL: https://academic.oup.com/ajcl/article-abstract/46/suppl_1/641/2682950?redirectedFrom=fulltext
90. Federal rules of evidence. URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre> (дата звернення 11.11.2018).

91. Шоста поправка до Конституції США // Вікіпедія: вільна енциклопедія.
URL: https://www.wikiwand.com/uk/Шоста_поправка_до_Конституції_США
(дата звернення 11.11.2018).
92. Instant Analysis of Michigan v. Bryant: The Confrontation of Social Cost.
URL: <http://joshblackman.com/blog/2011/02/28/instant-analysis-of-michigan-v-bryant-the-confrontation-of-social-cost/> (дата звернення 11.11.2018).
93. Луценко Т.О. Особливості залучення спеціаліста-психолога у кримінальному процесі. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. Вип. 7. С. 28–36. URL: <http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol7/004.pdf> (дата звернення 11.11.2018).
94. Code of Criminal Procedure (Act No. 131 of July 10, 1948, as amended in 2006). URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=214810 (дата звернення 12.11.2018).
95. Кримінально-процесуальний кодекс Литовської Республіки: Закон від 14 березня 2002р. № IX-785 / URL: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=8195> (дата звернення 12.11.2018)
96. Report on Witness Protection (Best Practice Survey), Best Practice Survey No. 1, document PC-CO (1999) 8 REV. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 1999. URL: <https://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/economiccrime/organisedcrime/BestPractice1E.pdf>
97. Алина Михайлова. Приподнять завесу тайны: как засекречивают участников уголовного процесса. *Право.ru: законодательство, судебная система, новости и аналитика. Все о юридическом рынке*. 2018р. URL: <https://pravo.ru/story/202810/> (дата звернення 13.11.2018).
98. Тарасенко Р.В. До питання допустимості анонімних свідчень у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 467-474. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/4577>

99. Victim Witness. U.S. Department of Justice. URL: <https://www.justice.gov/usao-wdla/programs/victim-witness#s11> (дата звернення 13.11.2018).
100. Фонд поддержки пострадавших от преступлений. URL: <http://soprotivlenie.org/> (дата звернення 13.11.2018).
101. О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе: Закон Республики Казахстан от 5 июля 2000г. № 72-II // База даних «ІС Параграф». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1018939#pos=2;-167 (дата звернення: 15/11.2018).
102. О государственной защите потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства: Федеральный закон от 20 августа 2004г. № 119-ФЗ // Система ГАРАНТ: <http://base.garant.ru/12136633/#ixzz5Wv2zRoBB> (дата звернення 15.11.2018).
103. Сполучені Штати Америки // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://www.wikiwand.com/uk/Сполучені_Штати_Амери́ки (дата звернення 16.11.2018).
104. Литва // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://www.wikiwand.com/uk/Литва> (дата звернення 16.11.2018).
105. Dovilė Jablonskaitė. Защита свидетелей: тюрьма без решетки. *15MIN KONFERENCIJA*. 2012. URL: <https://www.15min.lt/ru/article/zizn-live/zashchita-svidetelej-tjurma-bez-reshetki-508-222205> (дата звернення 16.11.2018).
106. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: від 16 вересня 2014р. // База даних «Законодавство України». URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociasiyu> (дата звернення 20.11.2018).
107. Уголовный кодекс Республики Беларусь: Закон от 9 июля 1999г. № 275-3. URL: <http://xn----ctbcgfviccvibf9bq8k.xn--90ais/> (дата звернення 08.11.2018).

108. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992р. № 2135-XII / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення 21.11.2018).
109. Про затвердження Положення про Службу судової охорони: Рішення Вищої ради правосуддя від 21 грудня 2017 року № 4237/0/15-17. URL: <http://www.vru.gov.ua/act/12778> (дата звернення 21.11.2018).
110. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Вищий антикорупційний суд»: Закон України від 12 липня 2018 року № 2509-VIII / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2509-19> (дата звернення 21.11.2018).
111. Питання Служби судової охорони досі не вирішено. *Цензор.нет*. 2018. URL: https://ua.censor.net.ua/news/3071307/pytannya_slujby_sudovoyi_ohorony_dosi_ne_vyrisheno_glava_vrp_benedysyuk#comments (дата звернення 21.11.2018).
112. Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах: Наказ Міністерства юстиції України від 25 квітня 2017р. № 1408/5 // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0550-17> (дата звернення 24.11.2018).
113. Інценування вбивства Аркадія Бабченка // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://www.wikiwand.com/uk/Інценування_вбивства_Аркадія_Бабченка (дата звернення 24.11.2018).
114. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон Української РСР від 28 грудня 1960р. № 1001-05 / Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (дата звернення 24.11.2018).

115. Natasha Korecki, Frank Main. Deputy U.S. Marshal Ambrose guilty on two charges. *Chicago Sun-Times*. 2009. URL: <https://web.archive.org/web/20090502140324/http://www.suntimes.com/news/mob/1547639,marshal-ambrose-trial-loses-juror-042809.article> (дата звернення 08.11.2018).
116. Chuck Goudie. Trial begins for deputy accused of leaking secrets. *ABC 7 Chicago*. 2009. URL: <https://abc7chicago.com/archive/6758965/> (дата звернення 08.11.2018)
117. Вереша Р.В., Лоєнко К.Ю. Мета покарання: теорії (концепції), історія, та сучасний стан. *Вісник академії адвокатури України*. 2010. №. 2. С. 54-61.
118. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2018 г.) // База даних «ІС Параграф».
URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=5;-160 (дата звернення 08.11.2018).
119. Навроцький В.О. Поняття і кримінально-правове значення виконання потерпілим від злочину громадського або службового обов'язку. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2009. № 2. С. 45-48.